

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2020

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №2, 2020 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 14 від 26.06.2020 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Воронова В. А.</i> ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ	5
<i>Климончук В. Й.</i> ПЕРЕДУМОВИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ): ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	12
<i>Нагорняк Т. Л., Зайченко І. А.</i> СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ	19
<i>Остапець Ю. О.</i> ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	28
<i>Рытунь М. В., Окунівська Ю. В., Нyzhko А. Р.</i> POLITICAL ELITE IN THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT	34
<i>Поліщук І. О.</i> ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ	46
<i>Хевциуріані А. Т.</i> ОСНОВНІ ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ РИСИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	52
<i>Цірнер М., Марадик Н.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	57
<i>Чальцева О. М., Швець К. А.</i> ONLINE ПРАКТИКИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЛИТВИ ТА УКРАЇНІ	63
<i>Ягунов Д. В.</i> НАДНАЦІОНАЛЬНІСТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА В'ЯЗНИЧНА ПРИВАТИЗАЦІЯ	72

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Алмашій А. О.</i> УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО 2020 : ОРІЄНТИРИ ТА ПОГЛЯДИ ЩОДО ПОЛІТИКИ	82
<i>Павлюх М. В.</i> ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ЧАСОПИСІ «УКРАЇНКА»	88
<i>Савойська С. В.</i> «МОВНА ПОЛІТИКА» ЯК ЯВИЩЕ І КАТЕГОРІЯ	93
<i>Стеблина Н. О.</i> COVID-19 ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИФРОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ У 2020 р.	103

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Аблазов І. В., Гордієнко Л. О.</i> ФАКТОР ДЕРЖАВОЦЕНТРИЧНОСТІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ БРИТАНСЬКОГО ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ	111
<i>Карпенко О. В.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	118

<i>Самарець Г. І.</i> ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ. УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР	125
<i>Трегубов Д. М.</i> ПОЛІТИКА ІЗРАЇЛЮ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ВЛАСНОСТІ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ТЕРОРІСТІВ	132
<i>Цеховалова А. О.</i> ПОЗИЦІЯ ФРН ЩОДО ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В ЛІВІЇ	138
<i>Якимчук М. М.</i> ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНОСТІ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В ЄС ..	144
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	150

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.1

УДК 323.22/28(4-015)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4263-7582>

Воронова В. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті досліджено особливості проведення ліквідації комуністичної спадщини в державах Східної Європи. За основу дослідження обрані практичні кейси антикомуністичного законодавства Чехії та Польщі, проаналізовано їх досвід для України. Опрацьовані й політичні практики Румунії, Угорщини, країн Балтії, розглянуте законодавство та причини декомунізації.

Відповідно до критики українського декомунізаційного законодавства в США та Європі, розглянуті іноземні «аналоги» українським законам, визначено, чим вони відрізняються. Під час дослідження були виокремлені відмінності стартових умов проведення декомунізації та люстрації у країнах. Домінувала мирна, переговорна форма транзиту влади, через що винуваті недобросовісних дій старих режимів залишилися великою мірою частиною суспільства, яке переживало перехід до демократії, і в багатьох випадках навіть зберегли свій статус політичної еліти, яка тепер мала відповідати за відхід від тієї політичної системи, в якій колишні комуністи були активними учасниками. Як радикальні (Чехія), так і помірковані (Польща) підходи до люстрації були недосконалими, через брак документів старого режиму, або невірні дані в цих документах. Згодом, люстрації перетворилися на інструмент політичної боротьби правих партій проти «нових лівих», колишніх комуністів, які змогли залишитися в політиці (подібно до політичної ситуації в Україні).

У ході дослідження було визначено, що процес проведення декомунізації та люстрації бере початок з демократизації суспільного життя. Серед факторів, які впливають на успішність цих процесів: наявність представників старої еліти при владі, легітимність попереднього режиму в очах населення, рівень контролю суспільства таємною поліцією. Більшість з досліджених держав була налаштована на швидку ліквідацію залишків «спадщини» комуністичних диктатур, на виправдання учасників опору режимові. Відповідно до успішності та обсягу проведення антикомуністичної політики було виділено три групи країн: повної, часткової та формальної декомунізації. Доведено, що з делегітимізацією комуністичного минулого перша група розширюватиметься.

Ключові слова: декомунізація, диктатура, люстрація, реабілітація, Східна Європа

Від початку декомунізації 2010-х рр. в Україні українське законодавство з цих питань зазнало критики. На Заході закони називали «сумнозвісними», заявляючи, що заборона публічного висловлення позитивних поглядів на радянське минуле може завадити відкритому обговоренню складної історії України та поглибити ідеологічний поділ українського суспільства. Однак з часом дослідники були змушені переглянути свої погляди, оскільки дані статистики та опитувань вказали на недоречність апокаліптичних заяв. Як відмітила Оксана Шевель з Університету Тафтса, процес не викликав ніяких значних протестів, а партії, які висловились проти законів, не змогли використати свою позицію для якоїсь реальної мобілізації мас проти декомунізації [1]. Врешті-решт, на Заході змогли побачити, що незважаючи на низьку підтримку процесів населенням, нарікання проти декомунізації були скоріш економічними, ніж ідеологічними.

Протягом періоду «актуальності» вищезгаданих претензій до декомунізації в Україні поширеною порадою для українських органів влади була пропозиція розглянути досвід подібного законодавства в країнах колишнього «Східного блоку», які стали частиною ЄС та НАТО: Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, Румунії. Як зазначалося в публікації у Vox Ukraine, законодавство варто було «наблизити до європейських стандартів». Конкретно вказували на той факт, що хоча

в ряді інших пострадянських держав, таких як Чехія, Польща, Угорщина та країни Балтії, також є закони про засудження комуністичних режимів, не всі ці закони вводили щось настільки суворе як юридичні покарання за публічне висловлення на користь старих режимів [2].

З цією думкою дослідниці не важко погодитися, якщо порівняти правові акти. Як приклад, чеське декомунізаційне законодавство, визнане одним з найрадикальніших в колишньому блоці «Варшавського договору». Закон 1993 р. «Про неправомірність та спротив комуністичному режиму», визначає чехословацький комуністичний режим як «злочинний, незаконний та негідний» (стаття 2, пункт 1), оголосив чехословацьку комуністичну партію «злочинною та достойною ненависті» організацією (стаття 2, пункт 2) та визнає опір режиму «законним, справедливим, моральним, виправданим і гідним поваги» (стаття 3). Однак, цей закон не містить жодних положень, які забороняють публічно висловлювати про режим та спротив йому думки, що відмінні від тих, які знаходяться у законі [3].

Згідно з таким визначенням всієї комуністичної партії як «злочинної», люстрація була направлена проти всіх її функціонерів, що було визнано достатньо радикальним рішенням. Проте і в Чехії відбувалися дебати навколо актуальності та дієвості люстрації. Причина того – в ненадійності документів, які неминуче мали стати головним доказом минулої співпраці з режимом; а саме, справи колишнього апарату секретної поліції Чехословаччини. Значна частина цієї документації є неповною, оскільки вона була знищена в перші дні після Оксамитової революції, коли nereформована спецслужба все ще контролювала архіви до червня 1990 р. та спалила близько дев'яносто відсотків реєстрів таємної поліції. Подібні факти повідомляються й у багатьох інших країнах Східної Європи. Що ще важливіше, ті документи, які залишилися, не давали зрозуміти, чи були люди фактичними інформаторами та співпрацівниками таємної поліції, чи просто кандидатами на таку роль; Агенти спецслужб завищували ступінь контролю та підтримки в документах з метою покращення свого статусу та фінансових винагород. Як результат, те, що було знайдено в архівах поліції, було як надмірним (багато імен «несправжніх» агентів), так і недостатнім (відсутні файли багатьох справжніх співробітників) для справжньої чесної люстрації [4, с. 64].

Критиці на Заході також піддали українське право щодо законодавчого захисту вояків УПА, оформленого без згадки про те, що цей захист не поширюється на людей, чия провина у військових злочинах була доведена. Цю частину кроків із декомунізації порівнювали з практикою в Республіці Польща (яка відома своєю підтримкою ветеранів Армії Крайова та інших контраверсійних польських організацій Руху Опору часів Другої світової війни). Польський закон січня 1991 р. «Про учасників бойових дій та деяких жертв воєнних та повоєнних репресій» виключає з права на отримання статусів учасника бойових дій або жертви репресій «осіб, які вчинили вбивства чи інші злочини проти цивільних осіб у період до 31 грудня 1956 р. у зв'язку з діяльністю, визнаною діями комбатантів або рівнозначною у розумінні цього Закону, за яку вони були засуджені остаточним і обов'язковим вироком суду» [2]. Задля відділення злочинів комуністичного режиму від кривавих дій борців проти нього в польське законодавство було введено окремий правовий термін: сталінський злочин, і пізніше комуністичний злочин [5].

Люстрація стосувалася саме конкретних злочинів, через що у Польщі колишні комуністи, яких не змогли притягнути до правопорушень, змогли повернутися до влади як тільки внутрішня політика державних діячів «Солідарності» на чолі з Лехом Валенсою призвела до падіння популярності. Це особливо стосувалося уряду Єжи Бузека, який задля прискорення європейської інтеграції Польщі був змушений прийняти непопулярні рішення. Не надало популярності урядові навіть офіційне запрошення Польщі до ЄС у 1999 р. Навіть один з «батьків» польської боротьби проти статусу де-факто радянського сателіту, за волю та демократію Є. Гедройць гостро критикував Раду міністрів, створену його власними «учнями» з рядів Солідарності, вважаючи уряд Є. Бузека (партія «Акція Виборча Солідарність») найбільш невдалим в історії Польщі. Негативне ставлення Є. Гедройця до уряду Є. Бузека стало характерним і для всього польського суспільства. Здійснення реформ вимагало значних коштів, що зробило їх непопулярними. Невдоволення посилювалось корупційними скандалами. На хвилі непопулярності Є. Бузека посилювся авторитет Президента Республіки Польща Александра Квасневського, представника «нових лівих» – колишніх комуністів. Зігравши на почуттях народу стосовно «правих», А. Квасневський зміг переобратися на другий президентський термін у 2000 р. [6, с. 60]

Відносна сила посткомуністичних партій після падіння режиму може призвести до того, що питання люстрації залишається актуальним, оскільки перетворюється на ефективний інструмент політичної боротьби їх опонентів. Саме це відбулося у Польщі, коли у політичному кліматі, в якому

колишні комуністи змогли успішно повернутись до політичного життя та відновити свою репутацію, питання «боротьби з комуністичним минулим» стало ще актуальнішим, оскільки використовувалося польськими правими силами як частина боротьби за політичну владу [7, с. 570].

Незважаючи на той факт, що перша успішна люстрація у Польщі відбулася лише у 1997 р., за майже десятиріччя після повалення режиму (та, як не дивно, за президентування «лівого» А. Квасневського), декомунізаційна політика у Польщі також зазнавала нищівної критики. Наприклад Професор Войцех Садурський, дослідник юриспруденції, проти якого польська правляча партія «Право і Солідарність» та її союзники порушили кілька судових процесів у 2018–2019 рр., щоб заглушити його жорстку критику уряду, дав критичну оцінку польської декомунізації. З одного боку, він визнав її «поблажливою» у порівнянні з радикальною чеською моделлю, вважаючи причиною «терпимої» люстрації відносно кращу репутацію сил режиму в ПНР та мирний, демократичний транзит влади. З іншого боку, він гнівно розкритикував спроби декомунізації історії, оскільки ті були ініційовані державними органами влади, а не громадським суспільством, окремими істориками поза державним впливом. На думку В. Садурського, це питання про те, чи хоче демократичне суспільство довірити державному органу – навіть якщо це демократично обраний і підзвітний орган влади – завдання визначати та проголошувати «офіційну правду про минуле». Дослідник називає Польський «Інститут національної пам'яті» установою з «орвелівською назвою», яка вказує на бажання польської держави «націоналізувати пам'ять, встановити інституційну правду про минуле та виключити тих, хто не відповідає цій істині» [8, с. 12].

Така критика досить негативно сприймається польською владою, що намагається переслідувати В. Садурського в судах та залякувати його, про що заявили співробітники професора з Сіднейського університету [9]. Відмітимо: його слова стосуються і України, яка скопіювала польську модель «Інституту національної пам'яті».

Приклади країн Балтії також пропонувалися Україні для наслідування. Розглянемо законодавство Литовської Республіки, щоб зрозуміти, як саме працює тамшня модель декомунізації. Литва заборонила радянську та нацистську символіку у 2008 р. (стаття 188.18 «Кодексу про адміністративні правопорушення») під загрозою штрафу. Згідно зі змінами до законодавства, було заборонено поширення чи демонстрація нацистських чи комуністичних символів, прапорів чи гербів нацистської Німеччини, СРСР чи Литовської РСР, або інших прапорів, знаків або елементів обмундирування, які містять прапор чи герб нацистської Німеччини, СРСР чи Литовської РСР, а також символи або обмундирування нацистських чи комуністичних організацій чи організацій нацистської Німеччини. Поширення прапорів чи значків на основі прапора чи герба СРСР чи Литовської РСР, нацистської свастики, нацистського знаку «СС», радянського значка серпа та молота, радянської червоної п'ятикутної зірки [10].

Поширення портретів лідерів НСДАП або КПРС, їхнє використання в зборах чи інших масових заходах чи інших демонстраціях, а також публічне виконання гімну нацистської Німеччини, СРСР або Литовської РСР були визначені як адміністративні правопорушення зі штрафом від ста сорока чотирьох до двохсот вісімдесят дев'яти євро з конфіскацією предмета, який був знаряддям правопорушення [10].

Проте було зазначено, що ця символіка може використовуватися для музейної діяльності, представлення публічної інформації про історичні та сучасні події, тоталітарні режими, в освіті, науці, мистецтві, колекціонуванні, в антикваріаті. Також позбавленими відповідальності за носіння нацистської чи радянської уніформи були ветерани Другої світової війни [10].

Друга істотна частина литовського антикомуністичного законодавства – стаття 5 «Закону про збори». За статтею заборонені мітинги з використанням нацистських та радянських образів. Конкретно: зображення прапорів та інших державних емблем нацистської Німеччини, СРСР та Литовської РСР, або інших прапорів, знаків, частин обмундирування, складову частину яких складає прапор або державний герб нацистської вищезгаданих державних утворень. Заборонено на публічних зустрічах використовувати зображення лідерів нацистської Німеччини або Комуністичної партії СРСР, які є відповідальними за репресії литовського населення. Не дозволено приносити символіку або обмундирування нацистських чи комуністичних організацій, прапори або знаки створені на основі прапора або державного герба нацистської Німеччини, СРСР та Литовської РСР, нацистської свастики, нацистського знаку «СС», радянського знаку серпа та молота, радянський знак п'ятиконечної червоної зірки. На відміну від адміністративного кодексу, «Закон про збори» також забороняє «оманливі символи, які схожі на вищезгадані і належать до неконституційних організацій». Знову заборонено виконувати державні гімни нацистської

Німеччини, СРСР чи Литовська РСР. Варто відмітити, що за законом заборона поширюється не лише на мітинги, але й на одиночні пікети, чи, як вони визначені в законі, «індивідуальні акції» [11].

У 2009 р. антикомуністичні поправки досягли й кримінального кодексу Литви. За статтею 172 про публічну підтримку міжнародних злочинів, злочинів скоєних СРСР або нацистською Німеччиною проти Литовської Республіки чи її жителів, заперечення або грубу тривіалізація злочинів були визначені покарання. Під дію статті підпадає фізична чи юридична особа, яка публічно потурає злочинам геноциду чи іншим злочинам проти людства, або військовим злочинам, визнаним юридичними актами Литовської Республіки чи Європейського Союзу, або чинними рішеннями, винесеними судами Литовської Республіки та міжнародними судами, заперечує або грубо тривіалізує злочини, таким чином, що це є загрозливим, образливим, жорстоким, порушує громадський порядок. Також особи, які публічно потурають агресії, здійсненій СРСР чи нацистською Німеччиною проти Литовської Республіки, злочинам геноциду чи іншим злочинам проти людяності, або військовим злочинам, які вчинила СРСР та нацистська Німеччина на території Литовської Республіки або проти жителів Литовської Республіки, інші тяжкі злочини, вчинені проти осіб Литовської Республіки протягом 1990–1991 рр. тощо. Така діяльність карається як кримінальне правопорушення: штрафом, обмеженням волі, арештом або покаранням у виді позбавлення волі на строк до двох років [12].

Як же ці закони використовуються на практиці? У 2017 р. суд у Вільнюсі засудив громадянина Литви російського походження Юрія Суботіна до 14 місяців обмеження волі принаймні на один пост у соціальних мережах, в якому він позитивно схвалював радянського диктатора Йосифа Сталіна та радянський режим. Суд погодився, що це підпадає під дію законодавства, передбачаючи відповідальність за публічне висловлення схвалення чи заперечення радянської чи нацистської агресії та злочинів проти Литви. Покарання, призначене окружним судом Вільнюса, не виявилось особливо тяжким, Суботіну наказали залишатись вдома між 22:00 та 05:00 щоночі [13].

Прецедент правового переслідування за коментар в мережі Інтернет у демократичній Литві показує, що претензії до можливих позбавлень волі внаслідок українських декомунізаційних законів були складені критиками без, власне, врахування досвіду інших пострадянських країн. Загальна атмосфера прийняття та визнання такого законодавства правомірним у ЄС та ОБСЄ призводить до закономірних порад українцям подивитися на «кращі зразки» такого законодавства. Проте при детальному огляді прикладів можна побачити, що критика на адресу України за можливі позбавлення волі за публічну підтримку радянського режиму не враховує реальних позбавлень волі в тих країнах, які ставляться за взірець для українських законотворців.

Сильною стороною люстрації та відмови від комуністичної спадщини в Східноєвропейських країнах була спорідненість цих процесів з виборенням суверенітету від «опіки» СРСР в межах «Східного блоку». Відповідно, антикомуністичні закони були позитивно сприйняті великою кількістю населення, а самі країни не були під загрозою зовнішньої інтервенції з боку Кремля із падінням СРСР.

Ще в 1996 р. дослідниця Хельга Велц порівняла підходи до декомунізації країн Східної Європи та колишнього СРСР. Вона визначила умови для серйозного підходу до переосмислення минулого в політиці держав посткомуністичного періоду і стверджувала, що якщо колишні еліти залишаться при владі, то шанси на успішний процес люстрації стають значно нижчі. Серед факторів успішності/неуспішності політичних практик декомунізації були визначені: рівень політичних репресій, ступінь контролю суспільства силами державної безпеки; час, що минув з моменту терору та політичних злочинів. Ці фактори формують посткомуністичні політичні практики, призводять до відмінностей перехідних періодів від соціалістичної диктатури до демократії у різних державах [14].

Українські автори зі свого боку вказували на те, що практики декомунізації в Україні не настільки і відмінні від тих, що використовувалися в сусідніх державах. Як зазначив Андрій Гриниха в публікації «Декомунізація в Україні: плюси та мінуси» для UkraineWorld, декомунізація в Україні була спрямована на пришвидшення процесу відходу від тоталітарного радянського минулого в умовах війни з агресором. «Натхненням» для українського законодавства стали приклади сусідніх країн (Польщі, країн Балтії тощо), а з іншого – це стало можливим саме завдяки Революції гідності та початку війни на сході України [15]. Певний кейс для критичних роздумів надає й «поміркована» ліквідація частини радянської спадщини в перші роки після падіння СРСР. Слід зазначити, що саме російська версія декомунізації дуже швидко перетворилася

на «рекомунізацію», що визначило російську історичну політику на наступні роки. Російський історичний міф занадто залежить від радянського патріотизму навколо диктаторського режиму, чия перемога у війни в очах обивателя «амнітує» його від злочинів та захоплення іноземних держав. Доки російські прихильники «рекомунізації» звеличували «велич СРСР», особливо в контексті Другої світової війни та ролі СРСР у перемозі над нацизмом, в Україні сформувався новий наратив про декомунізацію, що, як і польський чи балтійський, був врешті-решт спрямований насамперед на реабілітацію та визнання жертв радянського режиму.

Дивлячись на приклади Східноєвропейських країн (в широкому сенсі), ми можемо згрупувати їх за форматами декомунізації. До першої групи (Чехія, Польща, країни Балтії) входять країни, в яких ліквідація комуністичного минулого в тій чи іншій формі охоплювала всі або більшість сфер суспільного життя. Декомунізація спричинила засудження комуністичного режиму з можливою забороною використання комуністичної символіки, розпочала люстрацію колишніх чиновників, відкрила доступ до архівів комуністичних репресивних агентств та надання певного статусу особам, які боролися проти комуністичного режиму. До другої групи (Албанія, Німеччина) належать країни, в яких декомунізація охоплювала лише певні сфери суспільного життя і обмежувалася, наприклад, люстрацією, відкриттям доступу до архівів комуністичних репресивних агентств, забороною на використання комуністичної символіки тощо. Нарешті, у країнах, що належать до третьої групи (Республіка Білорусь, Російська Федерація), декомунізація або взагалі не відбулася, або була формальною.

Через що ж з'являються такі відмінності в процесах декомунізації? Серед найважливіших факторів, що впливали на рівень люстрації, на наявність чи відсутність переслідування за злочини функціонерів комуністичного режиму, на розсекречення таємних справ спецслужб є рівень легітимності попереднього режиму. Легітимність комуністичної влади в різних державах відрізнялася рівнями суспільної кооперації, ставлення до опозиції, наявністю та силою політичної еміграції, а в посткомуністичний період держави відрізняються рівнями релегітимізації старої еліти та громадського інтересу до декомунізації [16].

На сьогодні деякі загальні принципи декомунізації були визначені резолюціями ПАРЄ, ОБСЄ та Європейського парламенту. Однак вони мають загальний характер та дорадчий характер. Для розслідування і звинувачення злочинців, які належали до комуністичної влади, у Східноєвропейських країнах були створені спеціальні організації: Управління документації та розслідування злочинів комунізму (Чехія); Національний інститут пам'яті (Словаччина) Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людства (Естонія); Федеральний комісар із записів Штазі (Німеччина); Литовський центр досліджень геноциду й опору (Литва); Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу (Польща); Інститут досліджень комуністичних злочинів в Румунії (Румунія); Інститут історії Угорської революції 1956 року (Угорщина). В Україні з 2006 р. ці функції виконує Український інститут національної пам'яті.

Висновки. Посткомуністична трансформація в країнах Східної Європи відбулась завдяки багатьом зусиллям, щоб змиритися з жахами комуністичного минулого для побудови майбутнього стабільного демократичного порядку і вирішення сьогоденних соціально-економічних проблем. Східноєвропейці застосовували різні методи, різними темпами і різними векторами. Після деяких первинних коливань посткомуністичні уряди обрали комбінацію люстрації, процес перевірки, що допускає заборону комуністичним чиновникам і агентам таємної політичної поліції брати участь в посткомуністичній політиці. У тій або іншій формі ці інструменти політики були призначені для відділення історичної правди від офіційної брехні.

Серед факторів, які впливають на успішність цих процесів: наявність представників старої еліти при владі, легітимність попереднього режиму в очах населення, рівень контролю суспільства таємною поліцією. Більшість з досліджених держав була налаштована на швидку ліквідацію залишків «спадщини» комуністичних диктатур, на виправдання учасників опору режимові. Відповідно до успішності та обсягу проведення антикомуністичної політики було виділено три групи країн: повної, часткової та формальної декомунізації. Доведено, що з делегітимізацією комуністичного минулого перша група розширюватиметься.

Бібліографічний список:

1. Shevel O. Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine: Law and Practice. *PONARS Eurasia Policy Memo*. 2016, January. URL: https://www.researchgate.net/publication/295908426_Decomunization_in_Post-Euromaidan_Ukraine_Law_and_Practice

2. Shevel O. “De-Communization Laws” Need to Be Amended to Conform to European Standards. *Vox Ukraine*. 2015, May 7. URL: <https://voxukraine.org/en/de-communization-laws-need-to-be-amended-to-conform-to-european-standards/>
3. Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. URL: <https://web.archive.org/web/20100724020022/http://www.kpv.kozakov.cz/normy/zakon.htm>
4. . Aviezer Tucker, “Paranoids May Be Persecuted: Post-Totalitarian Retroactive Justice”, *Arch. europ. sociol.*, 40 (1999): c. 56–100.
5. 32. posiedzenie Senatu RP, część 1 stenogramu: Witold Kulesza". *senat.gov.pl*. URL: <https://web.archive.org/web/20070930194416/http://www.senat.gov.pl/k4/dok/sten/032-t/321g.htm>
6. Мелєкєсєв К. І., Бут О. М. Україна та Республіка Польща: еволюція від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції: монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. – 200 с.
7. Aleks Szczerbiak, “Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland”, *Europe-Asia Studies* 54 (2002): c. 533–572.
8. Sadurski W. “Decommunisation”, “Lustration”, and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transitional Justice in Central Europe. European University Institute Working Paper, LAW No. 2003/15, Florence, 2003. URL: <http://hdl.handle.net/1814/1869>
9. Open Letter: Stand with Wojciech Sadurski: his freedom of expression is (y)ours. Gráinne de Búrca, John Morijn, Maximilian Steinbeis. *Verfassungsblog – Center for Global Constitutionalism*. 18 November 2019. URL: <https://verfassungsblog.de/stand-with-wojciech-sadurski-his-freedom-of-expression-is-yours/>
10. The Republic of Lithuania Code of Administrative Offences. European Public Accountability Mechanisms URL: http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/Lithuania/Lithuania_Code%20of%20administrative%20offences_1985_amended2016_eng.pdf
11. Atspausdinta iš e-seimas.lrs.lt REPUBLIC OF LITHUANIA LAW ON MEETINGS 2 December 1993 No I-317. Lietuvos Respublikos Seimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-fxdp8g15&documentId=69fec2a047d411e4ba2fc5e712e90cd4&category=TAD>
12. REPUBLIC OF LITHUANIA LAW ON THE APPROVAL AND ENTRY INTO FORCE OF THE CRIMINAL CODE 26 September 2000 No VIII-1968. Legislation Online. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf
13. Decommunization trials in Lithuania and Ukraine, while Russia defends Soviet past. Human Rights in Ukraine. Website of the Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1509496393>
14. Helga A. Welsh Dealing with the Communist past: Central and East European Experiences after 1990. *Europe-Asia Studies*, Vol. 48, No. 3 (May, 1996), pp. 413-428. URL: https://www.researchgate.net/publication/240524669_Dealing_with_the_Communist_Past_Central_and_East_European_Experiences_after_1990
15. Hrynykha A. Ukraine’s De-Communization: Pros and Cons. *UkraineWorld*. 2019, September 5. URL: <https://ukraineworld.org/articles/reforms/ukraines-de-communization-pros-and-cons>
16. Nedelsky N. “Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia,” *Theory and Society* 33 (2004): 65–15. URL: <https://link.springer.com/article/10.1023/B:RYSO.0000021428.22638.e2>

References:

1. Shevel O. Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine: Law and Practice. *PONARS Eurasia Policy Memo*. 2016, January. URL: https://www.researchgate.net/publication/295908426_Decomunization_in_Post-Euromaidan_Ukraine_Law_and_Practice
2. Shevel O. “De-Communization Laws” Need to Be Amended to Conform to European Standards. *Vox Ukraine*. 2015, May 7. URL: <https://voxukraine.org/en/de-communization-laws-need-to-be-amended-to-conform-to-european-standards/>
3. Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. URL: <https://web.archive.org/web/20100724020022/http://www.kpv.kozakov.cz/normy/zakon.htm>
4. . Aviezer Tucker, “Paranoids May Be Persecuted: Post-Totalitarian Retroactive Justice”, *Arch. europ. sociol.*, 40 (1999): c. 56–100.
5. 32. posiedzenie Senatu RP, część 1 stenogramu: Witold Kulesza". *senat.gov.pl*. URL: <https://web.archive.org/web/20070930194416/http://www.senat.gov.pl/k4/dok/sten/032-t/321g.htm>
6. Mieliekiestev K. I., But O. M. Ukraina ta Respublika Polshcha: evoliutsiia vid bilateralnykh vidnosyn do yevroatlantychnoi intehratsii: monohrafiia. Vinnytsia : TOV “TVORY”, 2020.
7. Aleks Szczerbiak, “Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland”, *Europe-Asia Studies* 54 (2002): c. 533–572.
8. Sadurski W. “Decommunisation”, “Lustration”, and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transitional Justice in Central Europe. European University Institute Working Paper, LAW No. 2003/15, Florence, 2003. URL: <http://hdl.handle.net/1814/1869>
9. Open Letter: Stand with Wojciech Sadurski: his freedom of expression is (y)ours. Gráinne de Búrca, John Morijn, Maximilian Steinbeis. *Verfassungsblog – Center for Global Constitutionalism*. 18 November 2019. URL: <https://verfassungsblog.de/stand-with-wojciech-sadurski-his-freedom-of-expression-is-yours/>

10. The Republic of Lithuania Code of Administrative Offences. European Public Accountability Mechanisms
URL: http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/Lithuania/Lithuania_Code%20of%20administrative%20offences_1985_amended2016_eng.pdf

11. Atspausdinta iš e-seimas.lrs.lt REPUBLIC OF LITHUANIA LAW ON MEETINGS 2 December 1993 No I-317. Lietuvos Respublikos Seimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-fxdp8g15&documentId=69fec2a047d411e4ba2fc5e712e90cd4&category=TAD>

12. REPUBLIC OF LITHUANIA LAW ON THE APPROVAL AND ENTRY INTO FORCE OF THE CRIMINAL CODE 26 September 2000 No VIII-1968. Legislation Online. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf

13. Decommunization trials in Lithuania and Ukraine, while Russia defends Soviet past. Human Rights in Ukraine. Website of the Kharkiv Human Rights Protection Group. URL: <http://khpg.org/en/index.php?id=1509496393>

14. Helga A. Welsh Dealing with the Communist past: Central and East European Experiences after 1990. Europe-Asia Studies, Vol. 48, No. 3 (May, 1996), pp. 413-428. URL: https://www.researchgate.net/publication/240524669_Dealing_with_the_Communist_Past_Central_and_East_European_Experiences_after_1990

15. Hrynykha A. Ukraine's De-Communization: Pros and Cons. UkraineWorld. 2019, September 5. URL: <https://ukraineworld.org/articles/reforms/ukraines-de-communization-pros-and-cons>

16. Nedelsky N. "Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia," Theory and Society 33 (2004): 65–15. URL: <https://link.springer.com/article/10.1023/B:RYSO.0000021428.22638.e2>

Voronova V. A. *The political practices of decommunization in Eastern European countries*

The article examines the peculiarities of the denouncement of Communist heritage in Eastern Europe. The practical cases of the Anti-Communist legislation of the Czech Republic and Poland were chosen as the basis for research, their value of their experience for Ukraine was analyzed. The political practices of Romania, Hungary, and the Baltic States were studied as well; their legislation and the reasons for De-Communization are considered.

According to the critique of Ukrainian De-Communization legislation in the United States and Europe, the study considered foreign "analogues" to Ukrainian laws, determining whether they differ and in which ways. In the scope of the study, differences in the starting conditions for De-Communization and lustration in the countries were identified. A peaceful, negotiated form of transit of power dominated, leaving the perpetrators of criminal actions of the old regimes largely still a part of the society which was experiencing a transition to democracy, and in many cases they even retained the status of political elite, now responsible for abandoning the old political system, in which the former communists were active participants. Both radical (Czech) and moderate (Poland) approaches to lustration were imperfect, due to the lack of documents of the old regime, or incorrect data in these documents. Subsequently, lustrations became an instrument of the political struggle of the right-wing parties against the "new left", the former communists who were able to remain in politics (similar to the political situation in Ukraine).

The research has shown that the process of De-Communization and lustration began with the democratization of public life. Among the factors that affect the success of these processes are: the presence of representatives of the old elite in power, the level of legitimacy of the old regime in the eyes of the population, the level of control over society by the secret police. Most of the studied governments were set up to quickly eliminate the remnants of the "legacy" of Communist dictatorships, while acquitting the members of the resistance to the regime.

Depending on the success and scope of Anti-Communist policies, three groups of countries were identified: full, partial and formal De-Communization. It has been proved that with the delegitimization of the communist past, the first group will expand.

Key words: *decommunization, dictatorship, lustration, acquittal, Eastern Europe*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.2

УДК 323.22/.28:328.1:328.123

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0142-0827>*Климончук В. Й., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

ПЕРЕДУМОВИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМВІДНОСИН ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ): ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано досвід та еволюцію країн Центрально-Східної Європи, поліваріантність шляхів і результатів демократичних трансформацій. Враховано ряд спільних характеристик і знакових цілей на початку трансформації, де зазначено, що не всі країни регіону мали позитивну динаміку та лінійний шлях транзиту, не всі досягли рівня консолідованої демократії і не всі консолідовані демократії повністю реалізували свій потенціал.

Окреслено значення та особливості політичної опозиції у процесах структуризації та інституціалізації політичних режимів країн Вишеградської групи. Відзначено вплив політичної опозиції та протестності на трансформацію від авторитарних до демократичних режимів. Прослідковано еволюцію і взаємозв'язок моделей демократичного транзиту від доінституційного явища (суспільно-політичні протести) в інституційне явище (у формі політичного інституту), а також з'ясовано інституційні фактори, які сприяли зниженню рівня конфліктного потенціалу у процесі демократичного переходу

Надано значення політичній практиці та враховано досвід країн Вишеградської групи, для аналізу політичних процесів, політичної кризи та протистояння влади та опозиції, передусім у межах парламенту в сучасній Україні. Розглянуто як найкращий приклад дослідження коаліційних урядів у період політичної трансформації та в період після вступу цих країн до ЄС, що може бути цінним емпіричним матеріалом дослідження для подальшого політичного розвитку України та її політичних інститутів. Встановлено, що основною умовою становлення консолідованої демократії є процес конструктивізації політичної опозиції.

Ключові слова: *політична опозиція, Вишеградська група, демократія, парламентська опозиція, політична криза.*

Актуальність і постановка проблеми. Розпад авторитарної суспільно-політичної системи на зламі XX-XXI століть поклав початок системним перетворенням у різних регіонах Європи. Трансформаційні процеси політичного, економічного та соціально-культурного характеру, що розпочалися у посткомуністичних країнах стали в подальшому наймасштабнішим етапом переходу до демократії в світі. У більшості країн Центрально-Східної Європи в результаті успішного здійснення демократичного транзиту відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократії, від адміністративно-командної до розвинутої ринкової економіки. Однак попри ряд спільних характеристик і ключових цілей на початковому етапі трансформації, не всі країни регіону мали позитивну динаміку та лінійний шлях транзиту, не всі досягли консолідованої демократії, і не всі консолідовані демократії повністю реалізували свій потенціал на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку.

Характер перехідного періоду значною мірою визначався відносинами основних політичних акторів – влади та опозиції. Ефективна модель взаємодії між ними значною мірою забезпечувала політичну стабільність, унеможлиблювала використання силового чинника в політичних процесах та була необхідною для подальшої інституціалізації демократичних інститутів. В умовах політичного конфлікту важливе значення мали перші кроки до порозуміння між сталими та новоутвореними політичними силами для встановлення ефективних взаємовідносин, нових правил гри та зміни інституційного дизайну.

На сучасному етапі в регіоні Центрально-Східної Європи спостерігаються суперечливі процеси, неліберальні тенденції суспільно-політичного розвитку, які насторожують демократичну спільноту

та вимагають ретельного наукового аналізу. Досвід країн Вишеградської групи (Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини), дає нам значну емпіричну та практичну базу для узагальнення та застосування моделей відносин влада-опозиція.

Нелінійність і турбулентність в країнах Вишеградської групи переходу до демократії підкреслює значущість його дослідження з позицій вітчизняної політичної науки, зважаючи на загрози демократії та особливостей трансформації політичного режиму в Україні. Такий досвід є важливим для України з огляду на комплекс подібних історично важливих завдань, які постали перед країнами після розпаду «соціалістичного табору». Адже окрім здійснення політичних та економічних перетворень, Україна подібно до країн Вишеградської групи розбудовує свою власну державність і завершує процес національної інтеграції. Проблема консолідації демократії, інституціоналізації взаємовідносин влада-опозиція є безумовно актуальними для українського суспільства, яке попри реформні революційні спроби залишається в незавершеному етапі транзиту. Все це зумовлює необхідність переглянути моделі суспільно-політичного розвитку країн Вишеградської групи та можливість їх використання для модернізації політичної системи та євроінтеграційного поступу України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Еволюції та формування взаємовідносин між владою та опозицією в країнах Вишеградської групи присвятили свої роботи зарубіжні так і вітчизняні автори. У загальнотеоретичному аспекті для дослідження можна зазначити праці таких зарубіжних вчених К. фон Бейме, З.Бжезинський, С.Левіцкі, А.Лейпхарт, С.Хантінгтон, Ф.Шміттер, які допомогли сформуванню цілісного уявлення про загальну логіку суспільно-політичних трансформацій, чинники моделі та результати демократичних транзитів.

Аналізу змін та характеру взаємовідносин між урядом та парламентом присвятили свої праці С.Бартоліні, П.Майер, О.Кнутсен, П.Копецьки, М.Тейлор, Р.Інгліхарт, М.Спірова.

Практичні аспекти взаємовідносин між провладними та опозиційними партіями в окремих країнах Вишеградської групи частково розглядали Г.Счопфлін, Л.Копечека, Д.Лешка, Л.Лінек, Ю.Марушяк, Р.Мояк, І.Мартинчук.

Серед українських авторів, які аналізують зазначені проблеми у своїх наукових дослідженнях, варто відзначити І.Алексієнко, О.Бабкіна, В.Бурдяк, В.Бусленко, В.Горбатенко, Г.Зеленько, А.Ключкович, М.Лендъел, В.Литвин, Т.Нагорняк, Г.Перепелиця, Н. Ротар, Ф.Рудич, та ін. Наукові пошуки зазначених вчених спрямовані на аналіз закордонного та вітчизняного демократизаційного досвіду, з'ясування транзитивних особливостей та закономірностей, вироблення пропозицій і рекомендацій для України, а також розробку методологічних підходів, виходячи з регіональної та національної специфіки посткомуністичних трансформацій.

Мета наукового дослідження – є аналіз еволюції формування взаємовідносин між владою та опозицією в країнах Вишеградської групи та з'ясування причин і політичних наслідків конфліктного характеру взаємодії між владою та політичною опозицією в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зміна світового порядку, крах світової системи соціалізму, поява на початку 1990-х рр. нових незалежних в першу чергу від політичного впливу СРСР, центральноевропейських країн поставили на порядок денний питання вибору методів і форм здійснення політико-правових перетворень, зокрема у системі державно-владних інститутів. У контексті поставленої суспільно-політичної мети-переходу до демократії – країни регіону здійснили ряд кардинальних, якісних реформ, що дали змогу сформувати систему ефективного державного управління європейського взірця. Попри складність трансформаційного шляху окремих країн регіону, на сучасному етапі Польща, Угорщина, Чеська і Словачка Республіки є інтегрованими у регіональні, загальноєвропейські та євроатлантичні структури, що свідчить про успішність перетворень.

Однак навіть після завершення «ранньої» демократизації країни Вишеградської групи автоматично не стали консолідованими чи напівконсолідованими демократіями, якими вони є тепер, а натомість продовжили апробувати дистинктивні інституційно-процесуальні та політично-поведінкові практики, до котрих по різному була залучена чи навіть «вмонтована» політична опозиція. Відтак аналіз еволюції, особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи є важливим та актуальним – як теоретико-методологічно, так і емпірично, – адже він може допомогти відповісти на низку питань, які пов'язані з розумінням демократичного транзиту та якості демократії [1, с.140].

На теоретичному рівні лінії поділу між типами та моделями процесів демократизації у країнах Вишеградської групи були надмірно розмитими, однак чітко проявилися дві тенденції: по-перше,

Польща та Угорщина демократизувались ендегенно та зважаючи на те, що розвиток опозиції й груп протестності уможлилювався завдяки політиці лібералізації, здійснюваної свого часу режимами «реального соціалізму»; по-друге, Чехословаччина (зокрема Чехія і Словаччина) демократизувалась спонтанно й екзогенно, адже позиція та групи протестності у ній фрагментованими та радше ситуативними, а політичний режим порівняно більш репресивним [2, с.346].

Можна з певністю стверджувати, що криза «реального соціалізму» мала регіональний масштаб. Про це свідчать спільні витоки, хронологічна синхронність та відносна схожість і взаємопов'язаність процесів, що охопили Центральну Європу наприкінці 1980-х, на початку 1990-х років. Політичні трансформації були підготовлені процесом визрівання елементів громадянського суспільства, які сформувалися у другій половині ХХ століття чи збереглися з довоєнних часів навіть в умовах тоталітаризму та авторитаризму. Їх основним вектором був перехід до демократії як політичної системи, заснованої на духовному, економічному та політичному плюралізмі, повазі до прав і свобод громадянина й взаємній толерантності.

Визначаючи специфіку післявоєнного розвитку Польщі, необхідно наголосити на значній трансформації системи владних відносин та суспільних інститутів у цей період: від класичного тоталітарного режиму радянсько-сталінської моделі (кінець 1940-х – 1970-ті рр.) до закріплення авторитарних принципів управління (1970 – 1980-ті рр.).

Вперше протестні опозиційні рухи почали формуватись у Польщі наприкінці 70-х років ХХ ст., ознаменували тим самим появу «першої опозиції», як форми суспільно-політичного протесту в радянському блоці. Найважливішим актором у створенні такого вияву протестності був сформований у вересні 1976 р. Комітет захисту робітників (КЗР), який надавав фінансову допомогу репресованим владою робітникам. Ключовою подією у контексті формування передумов політичних трансформацій стало створення 17 грудня 1980 р. у м. Гданськ незалежної профспілки «Солідарність», яка мала великий вплив на подальше розгортання політичного процесу в Польщі. 24 жовтня 1981р. «Солідарність» на чолі з Л.Валенсою була зареєстрована Верховним судом ПНР і стала першою офіційно визнаною польською комуністичною владою опозиційною громадською організацією.

Поступово «Солідарність» трансформувалася в опозиційний суспільно-політичний рух: так у прийнятій програмі діяльності було наголошено, що «суспільне життя у Польщі вимагає комплексних реформ, які мають забезпечити самоуправління, демократію і плюралізм». Розгортання опозиційної діяльності відбувалося і завдяки суттєвій фінансовій допомозі, яка надходила в основному зі США та країн Західної Європи.

Після появи добре організованої і масової опозиційної сили ПОРП поступово почала втрачати свій монополітний вплив у польському суспільстві. Криза 1980-1981 рр. мала наслідком насамперед формування масової суспільної опозиції авторитарному режиму, активна частина якої діяла у підпіллі та еміграції. Основними методами протистояння режиму стали видавничі, просвітницько-освітні та культурні діяльність. Лібералізації польського суспільства сприяв також певний ступінь свободи, який зберігся у сфері культури і науки навіть за умов політичного тоталітаризму і авторитаризму [3, с.48-49].

Наслідком політичного протистояння 1981 – 1989 рр. у Польщі став вибір політичними акторами – ПОРП та «Солідарності» стратегії співпраці як еволюційно-стабілізаційної стратегії. Логічним завершенням дії цих чинників було започаткуванням «круглого столу» між комуністичною владою та опозицією.

Завданнями круглого столу було розроблення правил гри – проекту нових інституціональних умов, які б забезпечили процеси взаємоузгодження інтересів правлячих та опозиційних політичних сил – створення відповідних інституціональних умов, які б сприяли постійному пошуку політичного консенсусу в умовах трансформаційних перетворень. Робота круглого столу у Польщі тривала близько двох місяців. Принцип відбору учасників круглого столу пізніше ліг в основу реалізованої і Польщею, і іншими країнами Вишеградської групи моделі консолідаційної демократії, коли екстремістські групи були принципово не залучені до переговорного процесу.

Принцип консенсусу, покладений в основу реалізації домовленостей круглого столу, створив своєрідне інституційне середовище для відторгнення екстремістськи налаштованих організацій, змусивши їх домовлятися [4, с.76-77].

Саме на підставі досвіду Польщі розпочалось формування опозиційних рухів і антикомуністичних трансформацій в інших країнах сучасної Вишеградської групи. Можна стверджувати, що досвід Польщі у першу чергу вплинув на Угорщину, хоча протестні групи в Угорщині були значно слабшими, ніж в Польщі. Крім того, протестність в Угорщині була

окреслена тим, що вона концентрувалась переважно довкола великих міст, передусім Будапешта, а також здебільше не робітників, а інтелектуалів ліберальної і соціал-демократичної ідеологічної спрямованості. Про цю тенденцію свідчило створення рухів, які вимагали свободи інформації, захисту прав людини, підтримували чехословацьку «Хартію-77» та польську «Солідарність», а також поширення мережі культурних об'єднань. Подібно до інших центральноєвропейських країн, в Угорщині набуло поширення явище «самвидаву», функціонування так званих «вільних університетів».

Перетворення в Угорщині, котрі мали спільні риси з аналогічними процесами в Польщі, можна розглядати як серію домовленостей та компромісів між реформістським крилом Угорської партії соціалістичних робітників (УПСР – Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP) та демократичною опозицією. При цьому слід відзначити два моменти. По-перше, на відміну від Чехословаччини та Польщі, автором та ініціатором проекту перетворень була не демократична опозиція, а реформістське крило УПСР. По-друге, угорська опозиція від самого початку не вирізнялася політичною та ідеологічною єдністю, проте їй удалося сформувати єдиний представницький корпус під час так званих національних «круглих столів». Не вистачало сильних і згуртованих організації на зразок «Солідарності» або ж масових демонстрацій на кшталт «Оксамитової революції». Тільки по трьох пунктах удалося досягти результатів, відчутних не лише для вузького кола еліти. Питання угорських меншин у сусідніх країнах та переосмислення історії, особливо революції 1956 р., визначили коло важливих проблем на майбутнє, включно з питанням зовнішньої політики Угорщини стосовно країн зі значною угорською менщиною [5, с. 24].

Що стосується Чехословаччини, то в цій країні (зокрема в її чеській та словацькій частинах) опозиційні суспільно-політичні рухи були вкрай слабкими та розосередженими. Це було зумовлено багаторічними репресіями з боку комуністичного режиму в період після «Празької весни» 1968 року. Як підсумок, частіше та масштабніше почали відбуватись демонстрації, акції громадської непокори. Саме так в Чехословаччині розпочалась так звана «Оксамитова революція» в наслідок розгону у Празі однієї із таких демонстрацій, за участі студентів, 17 листопада 1989 року.

Безпосередній вплив на інтенсивність демократичного переходу і побудови взаємовідносин між владою та опозицією мала тривалість підготовчої фази переходу до демократії, яка в Угорщині тривала декілька місяців, у Польщі – близько 10-ти років. У Чехословаччині підготовчої фази як такої не було – «демократизація практично одразу ж ввійшла у фазу вирішення» [6, с. 35]. Відсутність у правлячої еліти ідей та стратегії на реформування політичної системи ускладнювало можливості переходу до демократичного суспільства. Опозиція була нечисленною і неконсолідованою. Саме тому падіння авторитарного уряду було в більшій мірі результатом зовнішніх впливів.

Незважаючи на це, і Чехії, і Словаччині вдалося досягти формування конструктивної опозиції іншим способом. На відміну від Польщі та Угорщини, взаємодія влади та опозиції у цій країні тривалий час велася за принципом гри «з нульовою сумою». На наш погляд, причина в тому, що співвідношення правлячих та опозиційних сил не було паритетним. Відповідно, опозиційні політичні сили чинили менший тиск на владу. В Чехословаччині більша лояльність до політичного режиму пояснювалася меншим рівнем економічної кризи. Свої наслідки мала й репресивна політика уряду, який елементарно не допускав створення організованих груп інтересів. Саме тому в Чехословаччині протестні та антикомуністичні настрої формувалася у вигляді громадської думки, а не організованих політичних сил, як це було в інших країнах Центральної та Східної Європи. І коли у 1989 р. комуністичний режим у Чехословаччині посипався внаслідок аналогічних процесів у Польщі та Угорщині відповідно до «ефекту доміно», правлячі політичні сили, розуміючи стан громадської думки і бачачи приклад сусідніх країн, де на той момент уже відбулися круглі столи, змушені були піти на запровадження схожих, як у сусідніх країнах, політичних рішень, які стосувалися проведення вільних виборів, запровадження посади президента, внесення відповідних змін до Конституції [4, с.16].

Спільним наслідком перетворення протестних суспільно-політичних рухів та організацій у політичну опозицію (як форму політичного протесту) в Польщі, Угорщині й Чехословаччині (Чехії й Словаччині) стало те, що було запущено системну трансформацію держави через припинення функціонування комуністичної політичної системи, до політичного процесу долучалися різноманітні легалізовані форми опозиційності, було сформовано та апробовано інституційні механізми гарантування громадської участі і представництва у суспільно-політичному процесі й державному управлінні. Внаслідок цього, на підставі «круглих столів» між представниками

комуністичного режиму та протестних суспільно-політичних рухів у 1989 р., в регіоні почалися трансформаційні процеси, які супроводжувались розширенням сфери протестності, а відповідно й розширення вимог і цілей суспільно-політичних рухів. Все це в подальшому позначилось на динаміці, масовості та формах політичної опозиції.

Демократичні перетворення в Україні кінця 1980-х-початку 1990-х років також знаменувалися початком зародження та взаємодії влади і опозиції з певними національними особливостями та політичними традиціями. Сподівалося, що існування опозиції в країні та враховуючи досвід провідних країн Західної Європи дозволить швидко пройти етап демократичного транзиту та вибудувати власну модель консолідованої демократії. Однак цього не сталося. Досить складно і суперечливо проходила адаптація запозичених політичних інституцій і практик. Неоднозначно з певними національними особливостями відбувся перехід від авторитаризму та демократії. Однією з причин цього стала висока конфліктність по лінії влада-опозиція, яка залишається актуальною досі. Найвищі фази таких форм, це події Помаранчевої революції та Майдану Гідності показали, що налагодження конструктивних взаємовідносин між владою та опозицією залишаються актуальною проблемою сучасного політичного життя України.

На початку 90-х років в Україні на відміну від Польщі та Угорщини, не відбулося радикальної зміни еліт від комуністичної до опозиційної. Колишня радянська номенклатура значною мірою зберегла свої позиції тому ідеологічне протистояння було притаманне впродовж багатьох років і до сучасності, не дивлячись на чисельні конституційні та інші нормативні законодавчі зміни. В основному опозиційне протистояння відбувалося в межах парламенту між політичними силами, які формували коаліційну меншість чи більшість. В умовах політичних трансформацій відбувалася перманентна політична боротьба між прихильниками впровадження в Україні парламентської і президентської форм республіки. Це суттєво ускладнювало ідентифікацію політичних сил. Так встановлення інституту Представника Президента України в березні 1992 р. та підпорядкування вертикалі органів місцевої державної виконавчої влади безпосередньо Президентові України призвело до того, що про опозиційний статус до Президента заявили Комуністична партія України, Народний Рух України, Соціалістична партія України.

Якщо опозиційність парламентської меншості стосовно більшості та уряду є усталеним варіантом, то вироблення лінії відносин до глави держави завжди залишалось відкритим питанням, відповідь на яке залежала від політичного змісту та політичних намірів опозиції, особливо в площині реалізації ними власних інтересів. Так в середині 90-х років відбувалося неухильне зрощення інтересів посткомуністичних владних еліт та еліт бізнесових, а сам політичний режим нагадував риси патримоніального. Тому політичні мотиви міжпартійного протистояння часто містилися зовсім не у політико-ідеологічній, а у бізнесовій сфері відносин, а «політичні мотиви їхнього протистояння здебільшого опинялися лише прикриттям справжнього конфлікту» [7, с.64].

Консолідація парламентської опозиції стає більш помітною в 2002 р. Вона була ідеологічно неоднорідною і представляла як лівоцентристські так і правоцентристські. Тому всередині опозиції були розбіжності з принципових програмних питань (власності, зовнішньої політики). Вирізнялась вона і ступенем радикалізму щодо тогочасного президента. В 2004 р. опозиція згуртована навколо єдиного лідера В. Ющенка, змогла провести масову мобілізацію, та заручившись підтримкою Майдану, виграла президентські вибори.

Згорання євроінтеграційного курсу та процесів демократизації загалом наприкінці 2014р. мало наслідком загострення кризи легітимності влади, яка виникла в результаті суперечності між цілями, сформульованими на основі цінностей правлячого режиму, і уявленнями основної частини громадян. Неможливість вплинути на зовнішню політичний курс влади на парламентському рівні призвела до активізації протестних форм політичної активності населення, що переросла в Революцію Гідності.

Таким чином, в Україні від початку 90-х років ХХ ст. домінує конфліктний характер взаємовідносин між парламентською опозицією та більшістю. Розмежування між опонентами проходило на ідеологічній лінії так і у складних відносинах між парламентом, Президентом, урядом. Політичними наслідками конфліктного характеру взаємодії влади та опозиції стали мінімізація використання компромісів як інструменту вирішення суперечок, активізація позапарламентських форм політичної боротьби, намагання вироблення взаємного контролю одних політичних сил над іншими, стимулювання політичної конкуренції. Конфлікти між владою й опозицією стали набувати ознак конфлікту між прихильниками підтримки розбудови демократії та прихильниками згорання і консервації [8, с.78].

Висновки. Враховуючи досвід країн Вишеградської групи можемо прийти до висновку, що навіть за умови пасивності населення демократичні перетворення можливі за наявності консолідованої політичної еліти та за умови об'єднання опозиції в сильну конструктивну організацію. Практика доводить, що без консолідованої еліти неможлива консолідована демократія. Саме завдяки утворенню консолідованої еліти були проведені демократичні перетворення в таких країнах, як Чехія, Угорщина та Польща. Чітка стратегія і взаємодія опозиційних сил привела до повалення авторитарного режиму та відновлення демократії забезпечили у цих країнах безумовну перемогу демократичним силам. Так, демократичні перетворення в Польщі були здійснені завдяки поєднанню інтелектуальної та масової опозиції, об'єднаних сильною організацією, якою був рух «Солідарність». Водночас, на відміну від Польщі, угорська демократична опозиція була роздроблена політично й ідеологічно. Вона не мала власного інтелектуального проекту побудови демократичної Угорщини. Проте вона досягла консенсусу з реформаторським крилом Угорської соціалістичної партії в національному питанні, зокрема щодо угорської меншини за кордоном. На підставі цього консенсусу реформатори з Угорської соціалістичної партії взяли на себе основний тягар демократичних перетворень в Угорщині. Польський досвід також указує на те, що найчастіше консенсус між старою владною елітою та опозицією стосується питання національної ідентичності. Це – об'єднання зусиль різних за своїм ідеологічним спрямуванням партій заради нації. У польській еліті консенсус щодо національної ідентичності був досягнутий завдяки об'єднувчій ролі католицької церкви [5, с.132].

Через відсутність консолідованої нації, Україна, на жаль, не може в повній мірі використати досвід країн Вишеградської групи, тому питання національної ідентичності не є предметом консенсусу. Навпаки, воно стало предметом гострого національно-культурного конфлікту, який має тенденцію до ескалації. Таким чином, в Україні відсутня не тільки консенсусна еліта, а й національна еліта взагалі. Проте, це не означає, що в Україні неможливо досягти консенсусу. Уперше цей консенсус був досягнутий у 1991 р. між націонал-комуністами й націонал-демократами з приводу державного суверенітету України, що й визначило мирний характер «номенклатурної революції». Консенсус між регіональними елітами був досягнутий і в часи «Помаранчевої революції», яка теж відбулася мирно. Чого не сталося під час Революції Гідності, а саме конфлікт еліт, політичних ідеологій, зовнішньополітичного виміру сприяв зовнішньому втручання та військовому конфлікту.

Отже, в Україні владна еліта, як і контреліта, яка перебуває в опозиції, зорієнтовані не на національні інтереси, а на свою частку участі в економіці та приватизації влади. Саме тому опозиційні партії формуються та об'єднуються не на підставі ідеології, а на основі приватних інтересів і політичних амбіцій їхніх лідерів. Партії в Україні є надзвичайно персоналізованими. Це є однією з причин того, чому українська опозиція не здатна консолідуватися й консолідувати навколо себе широкі верстви населення.

Бібліографічний список:

1. Кольцов В. Особливості та значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи (1989-2017): порівняльний аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*. 2017. Вип. 14. С.140-149
2. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами / за заг. ред. Ф.М. Рудича. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.-2016. 488 с.
3. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М.Лендъел. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. – 464с.
4. Зеленюк Г. І. Передумови формування конструктивної опозиції в країнах Вишеградської групи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 2. С. 64-84.
5. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз / за ред. проф. Г. М. Перепелиці. К. : Видавничий дім «Стилос», 2013. 302 с.
6. Бокало Н., Трохимчук С. Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн Вишеградської групи). Львів, 2000. 68 с.
7. Степанова Н. Конфліктна взаємодія суб'єктів української політики: нові умови, нові правила, нові підходи до вивчення. *Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства*: зб. наук. праць. Одеса: Одеський нац. ун-т ім. Мечникова, 2013. С.201-222.
8. Бусленко В. Конфліктний характер взаємовідносин між владою та опозицією в Україні: причини та політичні наслідки. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Вип. 5. Житомир-Київ-Краків, 2015. С.321.

References:

1. Kol'tsov V. Osoblivosti ta znachennja politichnoi opozicii u strukturizacii ta institucionalizacii politichnikh regimiv krain Vishegradskoi grupi (8989-2017): porivnjalnii analiz. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filos.-politolog. Studiyi*. 2017. Vyp. 14. S.140-149.
2. Politychna vlada i opozytsiya v Ukraini: porivnyal'nyy analiz iz zarubizhnymy krayinamy / za zah. red. F.M. Rudycha. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 2016. 488 s.
3. Politychni transformatsiyi u krayinakh Tsentral'noyi Yevropy naprykintsi KHKH – na pochatku KHKHI stolit': Navchal'nyy posibnyk / Uporyad. M.Lend'el. Uzhhorod: Polihraf tsentr «Lira», 2016. 464s.
4. Zelen'ko H. I. Peredumovy formuvannya konstruktyvnoyi opozytsiyi v krayinakh Vyshehrads'koyi hrupy. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2015. Vyp. 2. S. 64-84.
5. Transformatsiyni protsesy u krayinakh Vyshehrads'koyi hrupy ta Ukraini: porivnyal'nyy analiz / za red. prof. H. M. Perepelytsi. K. : Vydavnychyy dim «Stylos», 2013. 302 s.
6. Bokalo N., Trokhymchuk S. Problemy i perspektyvy demokratyzatsiyi v krayinakh Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy (na prykladi krayin Vyshehrads'koyi hrupy). *L'viv*, 2000. 68 s.
7. Stepanova N. Konfliktna vzayemodiya sub"yektiv ukrayins'koyi polityky: novi umovy, novi pravyla, novi pidkhody do vyvchennya. *Doslidzhennya politychnoyi vzayemodiyi v umovakh transformatsiyi suspil'stva: zb. nauk. prats'.*-Odesa: Odes'kyy nats. un-t im. Mechnykova, 2013. S.201-222.
8. Buslenko V. Konfliktnyy kharakter vzayemovidnosyn mizh vladoyu ta opozytsiyeyu v Ukraini: prychny ta politychni naslidky. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Vyp. 5. Zhytomyr-Kyyiv-Krakiv, 2015. S.321.

Klymonchuk V. Y. Preconditions and institutionalization of the relationship between the government and the opposition in the countries of Central and Eastern Europe (on the example of the Visegrad Group countries): experience for Ukraine

The experience and evolution of the countries of Central and Eastern Europe, the multivariate ways and results of democratic transformations are analyzed. A number of common characteristics and landmark goals at the beginning of the transformation were taken into account, stating that not all countries in the region had positive dynamics and a linear transit path, not all reached the level of consolidated democracy and not all consolidated democracies fully realized their potential.

The significance and peculiarities of the political opposition in the processes of structuring and institutionalization of the political regimes of the Visegrad Group countries are outlined. The influence of political opposition and protest on the transformation from autocratic to democratic regimes is noted. The evolution and interrelation of models of democratic transit from a pre-institutional phenomenon (socio-political protests) to an institutional phenomenon (in the form of a political institution) are traced, and the institutional factors that contributed to reducing the level of conflict potential in the process of democratic transition are clarified.

Significance is given to political practice and the experience of the Visegrad Group countries is taken into account for the analysis of political processes, political crisis and confrontation between the government and the opposition, especially within the parliament in modern Ukraine. It is considered to be the best example of a study of coalition governments in the period of political transformation and in the period after the accession of these countries to the EU, which can be valuable empirical material for further political development of Ukraine and its political institutions. It is established that the main condition for the formation of a consolidated democracy is the process of constructivization of the political opposition.

Key words: *political opposition, Visegrad Group, democracy, parliamentary opposition, political crisis.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-0271>

Нагорняк Т. Л., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7916-0490>

Зайченко І. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ЧИННИК СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

У статті здійснено спробу наукового обґрунтування реальною політичною практикою динаміки змін громадської думки щодо конфліктогенності української реальності через систему стримувань і противаг у контексті становлення інституту народовладдя в Україні.

Висловлені авторками висновки обумовлені Постановою ВРУ №727-ІХ від 18.06.2020 р. і ґрунтуються на матеріалах опитувань та соціологічних дослідженнях Інституту соціології НАН України, Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Центру Разумкова, Київського міжнародного інституту соціології, чинному законодавстві та власному досвіді прикладного політичного аналізу й політичного консультування.

Охарактеризовано ключові тенденції суспільних настроїв щодо збройного конфлікту на Сході України, що залишаються в цілому сталими впродовж 2014 – 2020 рр. А саме: визнання «російського фактору» у конфлікті, критична оцінка громадянами державної політики України щодо врегулювання та соціально-гуманітарної роботи з тимчасово окупованими територіями, бачення майбутнього політико-правового статусу т.зв. «ДНР-ЛНР» у складі України, з огляду на неможливість повномасштабного військового наступу, з одного боку, і готовність йти на компроміси заради мирного врегулювання, з іншого. Доведено, що збройний конфлікт на Донбасі на сьогодні не потрапляє в топ найважливіших для українців проблем (на відміну від 2014-2015 рр.) і тяжіє до заморожування і підтримки сторонами конфлікту існуючого status quo. Проте, його гібридність створюватиме в Україні джерело політичної нестабільності і поле для маніпуляцій суспільством з боку держави. Визнається, що мирне врегулювання збройного конфлікту на Сході України за сучасної політичної кон'юнктури можливе лише зі значними поступками національними інтересами України. Доведено, що інституціоналізація народовладдя в Україні через обов'язковий всеукраїнський референдум, враховуючи низький рівень правосвідомості та аналіз емпірики, є передчасною.

Ключові слова: *громадська думка, система стримувань і противаг, народовладдя в Україні, збройний конфлікт, Донбас, Схід України, «політика знизу».*

Випробування російською агресією, світовою рецесією, епідемією, та внутрішньою системною кризою актуалізують питання зрілості взаємовідносин Держави і Суспільства в Україні. Одним з механізмів організації їх публічного діалогу здатна виступати система стримувань і противаг. Широке повноваження народу і прямий його вплив шляхом всеукраїнського референдуму на законодавчий процес в державі та реалізацію повноважень владними інститутами – один з елементів системи стримувань і противаг в функціонуванні законодавчої, судової і виконавчої влади України. Вивчення громадської думки, за таких умов як інструменту втримання балансу ініціатив та ефективності соціального контракту держави і суспільства, самоідентифікація громадян, їх ставлення до ключових подій і персон є тим чинником, що здатний виступати як силою стратифікації, так і силою вирівнювання у процесах розвитку України.

Народовладдя, як концепт, є ключовим у теорії прямої демократії, без чого неможливо уявити побудову громадянського суспільства та правової держави. За сучасних умов розвитку політичних систем, що декларують себе демократичними, народовладдя трактується як невід'ємна частина народного суверенітету та конституційний принцип. Так, відповідно до Конституції України, саме

український народ делегував частину своєї природної свободи на користь державної влади та наділив державу повноваженням, констатує український дослідник О. Петришин [14, с. 20-21]. Аналіз публікацій, присвячених теоретико-методологічним засадам реалізації народовладдя в Україні, довів, що найбільш доцільним до нашої наукової розробки є розуміння Ф. В. Веніславським реального народовладдя. Він бачить його як універсальний політико-правовий принцип сучасного конституціоналізму, що є невід'ємною складовою системи загальноновизнаних конституційних цінностей та у своїй сукупності становлять засади демократичного конституційного ладу України [4, с. 48]. Зрозумілим є факт, що безпосередня демократія – це природне право народу, вона з'явилася раніше за представницьку. І сьогодні народовладдя реалізується безпосередньо народом і через представницькі органи влади, яким народ делегував таке право на підставі Конституції та спеціальних нормативних актів. Досліджуючи теоретико-правові аспекти аналізу реалізації права на спротив та інших форм народовладдя в Україні, Г. Гайду дійшла висновку, що політико-правові практики впровадження реального народовладдя в Україні демонструють незрілість правової культури суспільства (у тому числі й суб'єктів влади) та безпорадність правових інституцій через їх політизованість. Тому важливим є пошук тих інструментів підвищення ефективності реалізації реального народовладдя, які б задовільнили б і державу, і суспільство [7]. Одним з таких інструментів є вивчення думки громадян і введення громадянської освіти на всіх рівнях соціалізації індивіда.

Ставлення українців до збройного конфлікту, що вже шостий рік поспіль триває, є силою стратифікації українського суспільства, роз'єднавши громадян по осі «за Мир, особливий статус територій і компроміси з РФ», «за Перемогу України», «за Україну без Донбасу» тощо. За таких умов відтворення механізму стримувань і противаг має взяти на себе Держава. У першу чергу, Президент (Головнокомандуючий, Голова РНБОУ, Гарант Конституції України), озвучивши чітку позицію Держави і дотримуючись послідовно її в своїх діях та рішеннях. Національні інтереси і суверенність держави – цінності і підстави для такої позиції. За умов відсутності оприлюдненої і дієвої державної стратегії розв'язання збройного конфлікту з боку України, крихкості монобільшості в парламенті, неприйнятої програми Уряду та мінливості персон на ключових посадах держави, очікувати від державних органів влади консолідаційної політики не слід.

Враховуючи вищезначену ситуацію, коли «низи не можуть, а верхи не хочуть», вивчення динаміки ставлень українців до російсько-української війни дозволить зрозуміти реперні точки, навколо яких слід будувати «політику знизу», де влада виступатиме простими функціонерами, а консолідація громад, інтелектуалів, органів місцевого самоврядування і малого з середнім бізнесом дозволить вийти на новий рівень публічного діалогу Суспільства і Держави.

Як свідчать дані системних досліджень громадської думки до 2013 р., в Україні існувало кілька ключових чинників, що ділили суспільство: мова спілкування та ставлення до статусу російської мови, а також зовнішньополітичний вектор держави: євроінтеграція чи реверс з Росією та країнами СНД [2, с. 12]. Не можна не погодитися з твердженням Ірини Бекешкіної, що політично ці реальні відмінності були вперше використані під час президентських виборів 2004 р., коли активно пропагувалася теза про поділ України [Там само, с. 13]. У контексті сучасних подій вони стали ідеологічним підґрунтям для російського сценарію демонтажу української державності: маніпуляції громадською думкою, спотворення історичної пам'яті і створення паралельної системи «споконвічних» цінностей у контексті концепції «Новоросія» – і, як результат, російська анексія АР Крим та збройний конфлікт на Сході України.

Мета статті – на прикладі динаміки змін громадської думки щодо збройного конфлікту на Сході України та очікуваних громадянами шляхів подолання його наслідків, зрозуміти рівень готовності українців до реалізації народовладдя шляхом обов'язкового всеукраїнського референдуму, що здатний стати ключовим інструментом системи стримувань і противаг по осі Держава – Суспільство / Влада – Народ.

Емпіричним матеріалом для здійснення аналізу динаміки змін настроїв українців щодо збройного конфлікту на Сході України стала низка опитувань і соціологічних досліджень, що проводилися Інститутом соціології НАН України (щорічний випуск видання «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін»), Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (далі – Фонд «Демініціативи»), Центром Разумкова, Київським міжнародним інститутом соціології (далі – КМІС). Наукова розробка проблеми представляється нині однією з найактуальніших, адже сам збройний конфлікт знаходиться в епіцентрі подій великої практичної значущості. У доробку українського соціолога, директора Фонду «Демініціативи» у 2001-2020 рр. Ірини Бекешкіної [2]

понад 100 праць з проблеми вивчення тенденцій громадської думки щодо найважливіших політичних процесів всередині країни, зокрема реформ у ключових сферах, а також проблеми комунікації держави з прифронтовими територіями Донбасу. Вивченням громадської думки щодо тих чи інших процесів займаються вітчизняні науковці: Анатолій Ручка [18], Ігор Бураковський [3], Марія Золкіна [12] та інші. Проте, на наше переконання, питання динаміки настроїв українців щодо збройного конфлікту на Донбасі і бачення шляхів його вирішення вимагає окремої наукової розвідки.

Однією з найважливіших особливостей досліджуваної проблеми є достатньо вільне трактування суспільством, експертами і політикумом подій на Сході України: сепаратистський заколот, громадянська війна, російська військова агресія, російсько-українська війна. Не беручи до уваги кон'юнктурний контекст, в якому повсякчас по-різному називаються ці події, слід констатувати: з точки зору міжнародного права і політичної науки доцільно використовувати категорію «збройний конфлікт».

Загальноприйнятим є визначення збройного конфлікту, надане у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах до них (ст. 1). Збройний конфлікт – це:

- конфлікт між двома або більше державами (міжнародний збройний конфлікт);
- конфлікт, при якому збройні сили держави або інші збройні угруповання контролюють частину державної території, що дає їм змогу здійснювати безперервні та погоджені воєнні дії (неміжнародний збройний конфлікт) [10].

Воєнна доктрина України у редакції від 24 вересня 2015 р. кваліфікує збройний конфлікт як «збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)» [6]. Відповідно до цього визначення, події, що відбуваються вже шість років на Сході України, можуть кваліфікуватися як внутрішній збройний конфлікт за всебічної підтримки (військової, політичної, гуманітарної тощо) Російської Федерації. Проте, саме у контексті українсько-російського конфлікту політична наука ввела у науковий обіг концепцію гібридної війни.

Гібридність цього збройного конфлікту виявляється не стільки у територіальних домаганнях Росії (як у випадку анексії АР Крим), скільки у створенні осередку перманентної політичної нестабільності для всієї Української держави: «вживляння» в Україну «ДНР-ЛНР» у нинішньому вигляді для дезінтеграції української державності, блокування курсу до ЄС і НАТО, встановлення підконтрольності та підпорядкованості України Росії [18, с. 212]. Більш того, гібридна війна створює постійне поле для дискусій і політичних маніпуляцій громадською думкою щодо самого збройного конфлікту та можливих шляхів його вирішення і подолання наслідків.

Як свідчать результати дослідження політичних підсумків 2015 року, проведеного Фондом «Демініціативи» та КМІС, 78.5% громадян України назвали головними завданнями влади – врегулювати ситуацію на Донбасі та досягти миру [1].

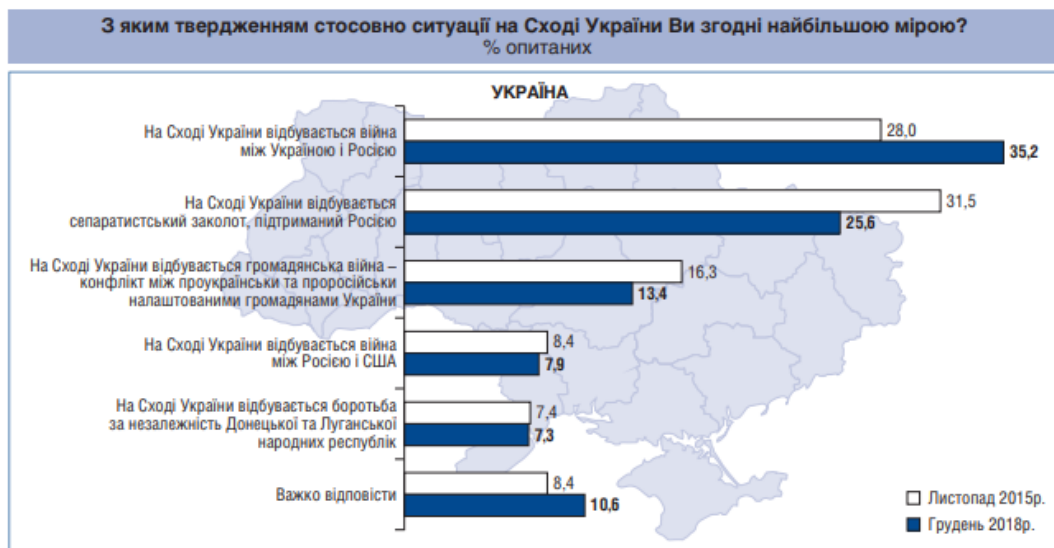
Зауважимо, що каталізатором такого утримання фокусу громадської уваги впродовж 2014-2015 рр. на збройному конфлікті на Сході України була низка чинників. Анексія АР Крим у лютому-березні 2014 р., початок боїв за Донецький аеропорт у травні 2014 р. (завершилися у січні 2015 р.), Іловайський і Дебальцевський «котли» за прямої фізичної участі російських збройних сил, сотні тисяч переселенців і відповідна часу риторика офіційного Києва і міжнародної спільноти – сформували в суспільстві відповідну агенду з пролонгованим терміном дії.

Проте, протягом наступних років тема збройного конфлікту на Донбасі як комплексна проблема військового, політичного, економічного і гуманітарного гатунку практично зникла з офіційного дискурсу і розфокусувалася на складові. Це створює певний дисонанс: адже наче і відбуваються позитивні зрушення (наприклад, обмін військовополоненими восени 2019 р.), проте в цілому конфлікт заморожується. Так у соціологічних дослідженнях щодо підсумків 2019 року, тема збройного конфлікту на Сході України, як самостійна і ключова проблема держави, не звучала взагалі. Її компоненти, як то: звільнення полонених, нормандська зустріч, розведення військ на Донбасі важливими для політичного року 2019 назвали лише 8, 5 і 2% опитаних відповідно [15]. Зневіра українців у зрушеннях на Східному напрямі досягла своєї критичної позначки: встановлення миру на Донбасі назвали імовірним лише 42%. Натомість 46% респондентів визнали, що це неможливо [Там само]. На нашу думку, за цифрою 46% криється більш глибока катастрофа України: на життя майже половини населення цей конфлікт і його наслідки не впливають, а сформована за ці роки політична реальність стала цілком прийнятною.

Характеризуючи динаміку громадських настроїв за 2014 – 2020 рр. стосовно збройного конфлікту на Сході України, слід відзначити такі тенденції, що зберігаються впродовж названого періоду.

Очевидним для більшості громадян України є «російський фактор» збройного конфлікту на Донбасі. При цьому з 2015 р. зросла кількість тих, хто сприймає конфлікт як війну між Україною і Росією: 28% у 2015 р. – 35,2% у 2018 р. [5, с. 112]. Можна припустити, що таке розуміння ситуації на Сході України відбулося за рахунок зменшення частки тих, хто розцінював його як сепаратистський заколот, підтриманий Москвою: 31,5% у 2015 р. проти 25,6% у 2018 р. [Там само]. При цьому, найчастіше українці оцінюють так звані «ДНР-ЛНР» як терористичні організації, підтримувані Росією або російські окупаційні адміністрації в Україні.

Напередодні президентських виборів 2019 р. аналітик Фонду «Демініціативи» Сергій Шаповалов оприлюднив результати дослідження, відповідно до яких 72% громадян України поділяли думку, що зараз триває війна Росії з Україною [17]. Загрозливими у цьому контексті виглядають погляди мешканців підконтрольної Україні території Донбасу, що розділилися практично навпіл: 39% вважали, що триває війна Росії з Україною, а 40% – що ні [Там само]. А основну провину за збройний конфлікт мешканці підконтрольних територій Донецької і Луганської областей покладали на чинну українську владу (57%), ще 33% звинувачували владу попереднього режиму В. Януковича, 24% – Майдан [15].

**Рис. 1. Ситуація на Донбасі очима громадян України.
Соціологічне дослідження Центру Разумкова.
Грудень 2018 р. [5, с. 111].**

Отже, очікувано трансльований на вищому державному рівні меседж про «втому від війни», а також більш нагальні для повсякденного життя проблеми фінансово-економічної кризи, корупції, ціноутворення на енергоносії тощо і далі позначатимуться на настроях українців щодо збройного конфлікту на Донбасі.

Ще однією тенденцією громадських настроїв нами вбачається загалом критична оцінка громадянами політики України з врегулювання збройного конфлікту.

Більшість українців не вважають її ефективною, послідовною, виваженою, зрозумілою для суспільства та країн-партнерів. Зокрема, вкрай неоднозначні оцінки отримали мирні ініціативи України в рамках Мінського переговорного процесу. Близько третини українців (30,2%) оцінили результати Мінських домовленостей негативно і ще близько третини (32,6%) – нейтрально [20]. При цьому майже третина громадян України взагалі нічого про них не знає.

Переважна більшість населення (55%) не менш неефективною вважають участь Заходу у врегулюванні конфлікту на Сході України [19]. Зокрема, йдеться про роботу місії ОБСЄ, впливу міжнародних санкцій на російську зовнішню політику тощо. Загалом можна констатувати, що за браком власної чіткої стратегії дій на донбаському напрямі Україна перетворилася за роки переговорного процесу з його учасника на розмінну карту, якою Західна Європа намагається втримати імперський апетит Росії.

Не менш показовими представляються тенденції змін громадської думки стосовно перспектив мирного врегулювання на Сході України. Оцінюючи у лютому 2020 р. майбутнє Донбасу, більшість громадян (54%) хотіли б, щоб ці території повернулися до складу Донецької та Луганської областей України на тих же умовах, що були раніше [8]. Для порівняння станом на 2015 р. політичне майбутнє «ДНР» та «ЛНР» у складі Донецької і Луганської областей на тих самих умовах, що й до конфлікту, вбачали 49% опитаних [1]. У той же час 22% громадян у 2015 р. порівняно з 13% у 2020 р. були згодні, аби окуповані території повернулися під юрисдикцію України з більшим обсягом незалежності від центральної влади [12, с. 176].

Зауважимо також, що за п'ять років (2015 – 2020 рр.) незначно, проте зросла частка тих, хто підтримує встановлення миру на Донбасі силовим шляхом: 14% у 2015 р. і 20% громадян у 2020 р. (проти цього виступають 56%) [16].

Окремо слід відзначити тенденцію до готовності українців іти на компроміси, але неприйняття концепції «миру за будь-яку ціну» або «миру в обмін на територію» (лише 10% нас підтримали б визнання Криму російською територією в обмін на звільнення Донбасу, не підтримують таку позицію 70% українців [8]). Слід наголосити, що у випадку обговорюваної у суспільстві формули «Криму в обмін на Донбас» йдеться скоріше про емоційну реакцію українців на багаторічний збройний конфлікт, а не про реальну готовність поступитися своїми територіями. Також доволі дискусійними виглядають спроби змоделювати майбутню кримськотатарську автономію в Криму (проект доцента кафедри культурології НаУКМА Ігоря Лосєва [13]), адже об'єктивно Україна втратила свій суверенітет в цій автономній республіці. Однак, законодавець чітко визначив, що «тимчасова окупація Російською Федерацією територій України, (...), незалежно від її тривалості є незаконною і не створює для Російської Федерації жодних територіальних прав» (ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях») [11].

Повертаючись до суспільних настроїв щодо майбутнього повернення ОРДЛО, зауважимо, що загалом не підтримується ідея закріплення в Конституції України «особливого статусу» Донбасу, запровадження федеративного устрою України, інтеграції до України так званих «ДНР-ЛНР» у нинішньому вигляді. Більш того, найменш прийнятними для громадян України, причому в усіх регіонах, є:

	<i>Неприйнятно</i>	<i>Прийнятно</i>
– проведення виборів на умовах бойовиків;	66%	13%
– повна амністія всіх учасників бойових дій проти українських військ;	61%	15%
– формування силових органів ОРДЛО лише із місцевих представників;	58%	18%
– внесення змін до Конституції щодо надання російській мові статусу державної мови [16].	54%	30%

Також можна з упевненістю сказати про неготовність українців відмовитися від зовнішньополітичного курсу в бік євроінтеграції та вступу до НАТО. А от введення миротворчих сил ООН на тимчасово окуповані території підтримали більше 58% громадян [9]. Причому найчастіше українці відзначали, що миротворчі сили мають взяти під контроль усю окуповану територію, включно з ділянкою українсько-російського кордону.

Насамкінець, у контексті визначення динаміки змін настроїв українців щодо збройного конфлікту слід виокремити наступні показові результати: громадяни України з розумінням ставляться до людей, які залишилися на окупованих територіях. Найчастіше їх оцінюють або як заручників обставин (29%), або заручників дій незаконних збройних формувань (27%). Лише кожен десятий вважає їх зрадниками, які свідомо перейшли на бік ворога [5].

У той же час соціально-гуманітарна політика Києва щодо окупованих територій кваліфікується неоднозначно. Зокрема, це стосується питання про соціальні та пенсійні виплати громадянам на непідконтрольних територіях і спрощення перетину лінії розмежування [3, с. 82]. Водночас позитивним надбанням української нації за роки збройного конфлікту слід вважати підтримку абсолютною більшістю громадян необхідності допомагати жителям Донбасу, які прагнуть виїхати на контрольовану Україною територію, а також максимально спрощувати для дітей доступ до навчання в українських освітніх закладах.

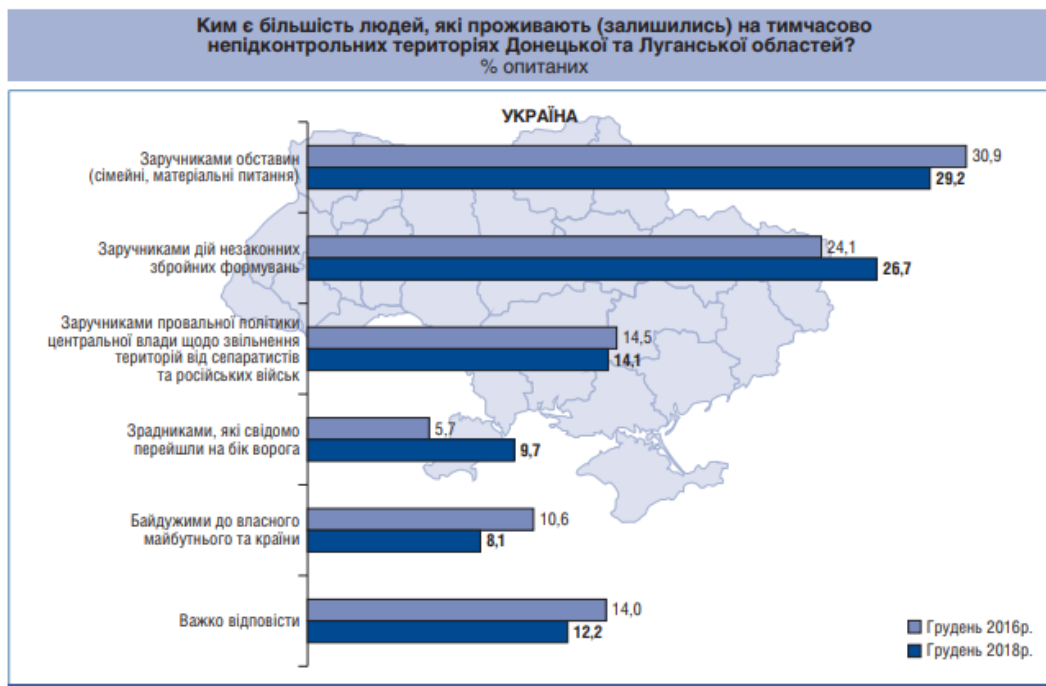

Рис. 2. Ситуація на Донбасі очима громадян України. Соціологічне дослідження Центру Разумкова. Грудень 2018 р. [5, с. 116].

Отже, здійснена наукова розвідка підтверджує, що коливання суспільних настроїв щодо тих чи інших соціально-політичних проблем є прямим, хоч і не абсолютно залежним, результатом державної політики (внутрішньої і зовнішньої). Більш того, громадська думка є лакмусовим папірцем стану готовності українців до обов'язкового всеукраїнського референдуму, питаннями якого можуть стати територія і державні кордони України, державний суверенітет, політичні практики єднання держави-нації. Аналіз динаміки громадської думки демонструє відсутність консолідованої позиції українців щодо зовнішнього вектору державної політики та внутрішніх політичних практик навколо національних інтересів і державницьких цінностей. Це означає, що ефективна система стримувань і противаг в частині реалізації народовладдя в Україні і відповідальний вибір народу залишається відкритим питанням. Як і те, кому потрібно запровадження обов'язкового всеукраїнського референдуму в таких умовах. Очікуваним є заморожування збройного конфлікту на Сході України разом з поступовим зникненням проблеми з міжнародного порядку денного та офіційного дискурсу влади. А готовність громадян іти на болючі компроміси заради миру, попри колосальні людські жертви за 2014 – 2020 рр., значні втрати людського капіталу у перспективі (в сенсі жителів ОРДЛО, що ціннісно ближчі до Росії) та економічний баласт, який представлятиме собою нині окупований Донбас, – свідчать про можливість мирного врегулювання лише у довгостроковій перспективі і, вірогідно, всупереч національним інтересам України.

Бібліографічний список:

1. 2015-й: політичні підсумки – думка населення. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Київського міжнародного інституту соціології. 29.12.2015.
URL: <https://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naseennya>
2. Бекешкіна І. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. К.: Стилос, 2017. С. 8-39.
3. Бураковський І. Російська агресія на Сході України як чинник формування економічних настроїв в Україні. Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. К.: Стилос, 2017. С. 70-111.
4. Веніславський Ф. Ідея народовладдя в теорії та практиці українського державотворення (соціально-правова цінність ідеї народовладдя) // Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 3. С. 48-56.
5. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Центр Разумкова. Проект «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання» за підтримки МЗС Нідерландів. К., 2019. 144 с.
6. Воєнна доктрина України. Затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

7. Гайду Г. Конституційні форми реалізації народного волевиявлення через референдум та виборчий процес // *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss. 4. P. 105-113.
8. Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями. Опитування Центру Разумкова. 11.10.2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymu-terytoriiamy>
9. Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями (лютий 2020р.). Опитування Центру Разумкова. 26.02.2020. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymu-terytoriiamy-liutyi-2020r>
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
11. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». 18.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
12. Золкіна М. Донбас: нові тренди громадської думки. Трансформація суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / *Наук. ред. О. Гарань*. К.: Стило, 2017. С. 173-198.
13. Лосев І. Яким стане Крим після звільнення його від окупації Росією? 10.04.2018. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29155093.html>
14. Петришин О. Народовладдя як фундамент демократичної, правової, соціальної держави. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 4. С. 20-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_4_3
15. Підсумки-2019 й прогнози на 2020-й: громадська думка. Загальнонаціональне дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. 26.12.2019. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-gromadska-dumka>
16. Пошуки шляхів відновлення суверенітету України над окупованим Донбасом: стан громадської думки напередодні парламентських виборів. Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва і Центру Разумкова. 11.07.2019 р. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/poshuki-shliakhiv-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanim-donbasom>
17. Пошуки шляхів відновлення суверенітету України над окупованим Донбасом: стан громадської думки напередодні президентських виборів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 13.02.2019. URL: <https://dif.org.ua/article/poshuki-shlyakhiv-vidnovlennia-suverenitetu-ukraini-nad-okupovanim-donbasom-stan-gromadskoj-dumki-naperedodni-prezidentskikh-vivoriv>
18. Ручка О. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20) / Головні редактори д.екон.н. В.М.Ворона, д.соціол.н. М.О.Шульга. К.: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 210-215.
19. Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру і шляхи подолання конфлікту. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 13.11.2015. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naseleण्या-do-podiy-na-donbasi-tsina-miru-i-shlyakhi-podolannya-konfliktu>
20. Ставлення українців до Мінських домовленостей та статусу тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитування Центру Разумкова. 01.12.2016. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/infoDonbas1116.pdf>

References:

1. 2015-j: polity`chni pidsumky` – dumka naseleण्या. Doslidzhennya Fondu «Demokraty`chni iniciaty`vy`» im. Il'ka Kucheriva ta Ky`yivs`kogo mizhnarodnogo insty`tutu sociologiyi. 29.12.2015. URL: <https://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naseleण्या>
2. Bekeshkina I. Vy`rishal`ny`j 2014-j: roz`yednav chy` z`yednav Ukrayinu? Transformaciya suspil`ny`x nastroyiv v umovax proty`diy agresiyyi Rosiyi na Donbasi: regional`ny`j vy`mir / *Nauk. red. O. Garan`*. К.: Sty`los, 2017. S. 8-39.
3. Burakovs`ky`j I. Rosijs`ka agresiya na Sxodi Ukrayiny` yak chy`nny`k formuvannya ekonomichny`x nastroyiv v Ukrayini. Transformaciya suspil`ny`x nastroyiv v umovax proty`diy agresiyyi Rosiyi na Donbasi: regional`ny`j vy`mir / *Nauk. red. O. Garan`*. К.: Sty`los, 2017. S. 70-111.
4. Venislavs`ky`j F. Ideya narodovladdya v teorii ta prakty`ci ukrayins`kogo derzhavotvorennya (social`no-pravova cinnist` ideyyi narodovladdya) // *Visny`k Konsty`tucijnogo Sudu Ukrayiny`*. 2011. # 3. – S. 48-56.
5. Vijna na Donbasi: realiyyi i perspekty`vy` vregulyuvannya. Centr Razumkova. Proyeckt «Konflikt na Donbasi: suchasni realiyyi i perspekty`vy` vregulyuvannya» za pidtry`mky` MZS Niderlandiv. К., 2019. 144 s.
6. Voyenna doktry`na Ukrayiny`. Zatverdzheno Ukazom Prezy`denta Ukrayiny` vid 24 veresnya 2015 roku # 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
7. Gajdu G. Konsty`tucijni formy` realizaciyyi narodnogo volevy`yavlennya cherez referendum ta vy`borchy`j proces // *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss. 4. P. 105-113.

8. Gromads`ka dumka pro sy`tuaciyu na Donbasi ta shlyaxy` vidnovlennya suverenitetu Ukrayiny` nad okupovany`my` tery`toriyamy`. Opy`tuvannya Centru Razumkova. 11.10.2019.
URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymy-terytoriiamy>
9. Gromads`ka dumka pro sy`tuaciyu na Donbasi ta shlyaxy` vidnovlennya suverenitetu Ukrayiny` nad okupovany`my` tery`toriyamy` (lyuty`j 2020r.). Opy`tuvannya Centru Razumkova. 26.02.2020.
URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymy-terytoriiamy-liutyi-2020r>
10. Dodatkovy`j protokol do Zhenevs`ky`x konvencij vid 12 serpnia 1949 roku, shho stosuyet`sya zaxy`stu zhertv zbrojny`x konfliktiv nemizhnarodnogo karakteru (Protokol II), vid 8 chervnya 1977 roku.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
11. Zakon Ukrayiny` «Pro osobly`vosti derzhavnoyi polity`ky` iz zabezpechennya derzhavnogo suverenitetu Ukrayiny` na ty`mchasovo okupovany`x tery`toriyax u Donecz`kij ta Lugans`kij oblastiakh». 18.01.2018.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
12. Zolkina M. Donbas: novi trendy` gromads`koyi dumky`. Transformaciya suspil`ny`x nastroyiv v umovax proty`diyi agresiyi Rosiyi na Donbasi: regional`ny`j vy`mir / Nauk. red. O. Garan`. K.: Sty`los, 2017. S. 173-198.
13. Losyev I. Yaky`m stane Kry`m pislya zvil`nennya jogo vid okupaciyi Rosiyeyu? 10.04.2018. Radio Svoboda.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29155093.html>
14. Petry`shy`n O. Narodovladdya yak fundament demokrats`chnoyi, pravovoyi, social`noyi derzhavy`. Visny`k Akademiyi pravovy`x nauk Ukrayiny`. 2009. # 4. S. 20-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_4_3
15. Pidsumky`-2019 j prognozy` na 2020-j: gromads`ka dumka. Zagal`nonacional`ne doslidzhennya Fondu «Demokraty`chni iniciaty`vy`» imeni Il`ka Kucheriva spil`no z sociologichnoyu sluzhboyu Centru Razumkova. 26.12.2019. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-gromadska-dumka>
16. Poshuky` shlyaxiv vidnovlennya suverenitetu Ukrayiny` nad okupovany`m Donbasom: stan gromads`koyi dumky` naperedodni parlaments`ky`x vy`boriv. Opy`tuvannya Fondu «Demokraty`chni iniciaty`vy`» im. Il`ka Kucheriva i Centru Razumkova. 11.07.2019 r. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia-poshuky-shliakhiv-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanym-donbasom>
17. Poshuky` shlyaxiv vidnovlennya suverenitetu Ukrayiny` nad okupovany`m Donbasom: stan gromads`koyi dumky` naperedodni prezy`dents`ky`x vy`boriv. Fond «Demokraty`chni iniciaty`vy`» im. Il`ka Kucheriva. 13.02.2019. URL: <https://dif.org.ua/article/poshuki-shlyakhiv-vidnovlennya-suverenitetu-ukraini-nad-okupovanim-donbasom-stan-gromadskoi-dumki-naperedodni-prezidentskikh-vivoriv>
18. Ruchka O. Dy`namika cinnisny`x priory`tetiv gromadyan Ukrayiny`. Ukrayins`ke suspil`stvo: monitory`ng social`ny`x zmin. Vy`pusk 6 (20) / Golovni redaktory` d.ekon.n. V.M.Vorona, d.sociol.n. M.O.Shul`ga. K.: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`, 2018. S. 210-215.
19. Stavlennya naseleennya do podij na Donbasi: cina my`ru i shlyaxy` podolannya konfliktu. Fond «Demokraty`chni iniciaty`vy`» im. Il`ka Kucheriva. 13.11.2015. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naseleennya-do-podiy-na-donbasi-tsina-miru-i-shlyakhi-podolannya-konfliktu>
20. Stavlennya ukrajiniv do Mins`ky`x domovlenostej ta statusu ty`mchasovo okupovany`x tery`torij Donecz`koyi ta Lugans`koyi oblasti. Opy`tuvannya Centru Razumkova. 01.12.2016.
URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/infoDonbas1116.pdf>

Nagornyak T. L., Zaichenko I. A. The attitude of Ukrainians to the armed conflict as a factor of system of checks and balances in the process of establishing the democracy in Ukraine

The article attempts to scientific justification the dynamics of changes in public opinion on the conflict-generating nature of Ukrainian reality through a system of checks and balances in the context of the formation the institution of democracy in Ukraine.

The authors` conclusions are due to the Resolution of the Verkhovna Rada №727-IX of 18.06.2020 and were based on interviews and sociological researches of Institute of sociology of NAS of Ukraine, Fund "Democratic initiatives" by Ilko Kucheriv, Razumkov Center, Kyiv International Institute of Sociology, current legislation and own experience of applied political analysis and political consulting.

The key trends in public attitudes towards armed conflict in the East of Ukraine, that are largely stable over 2014 – 2020 namely: the recognition of the "Russian factor" in the conflict, a critical assessment of national policy of Ukraine in its resolution and in socio-humanitarian work with the region, vision the future "DNR-LNR" as a part of Ukraine in the same politico-legal status as before, and, in case of impossibility of a full-scale military offensive, the willingness to compromise for the sake of a peaceful settlement. It is also proved that the armed conflict in the Donbass today does not fall in the top most important for Ukrainians problems (in contrast to 2014-2015) and tends to freeze and support the existing status quo. However, its hybridity will create a source of political instability and manipulations in Ukraine, including public opinion. It is recognized that a peaceful settlement of the armed conflict in the East of Ukraine according to the modern political situation is possible only with significant concessions of national

interests of Ukraine. It has been proven that the institutionalization of democracy in Ukraine through a mandatory all-Ukrainian referendum, given the low level of legal awareness and empirical analysis, is premature.

Key words: *public opinion, system of checks and balances, democracy in Ukraine, armed conflict, Donbass, East of Ukraine, "politics from below".*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.4

УДК 364.442.6:316.776

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4955-9676>

Остапець Ю. О., Ужгородський національний університет

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Визначена специфіка впливу інформатизації процесів прийняття політичних рішень і здійснення політичного управління на трансформацію та розвиток державної політики в сфері соціальної безпеки. На основі аналізу українських нормативно-правових актів та документів міжнародних організацій виявлена низка перспектив та можливостей, що виникають внаслідок інтеграції сучасних інформаційно-комунікаційних технологій до системи реалізації державної стратегії щодо соціальної політики. Розгалуження та диверсифікація каналів зв'язку між державою та суспільством при вирішенні соціальних питань надає можливість здійснити гармонізацію та координацію зусиль державних установ та інститутів, відповідальних за соціальну безпеку. Технологічний прогрес також створює передумови для зростання рівню обізнаності громадян щодо діяльності державних органів в галузі соціальної політики, збільшенню довіри населення до урядових установ, водночас зменшуючи ймовірність зловживання чи маніпуляції соціальними ресурсами держави.

Аналіз загроз, пов'язаних із впровадженням нових засобів комунікації в сферу публічної політики та соціальної безпеки, дозволив визначити концептуальну природу зв'язку між категоріями соціальної та інформаційної безпеки. Вказаний зв'язок простежується у протиріччі між необхідністю забезпечення соціального захисту громадян та потребою у збереженні конфіденційності їхніх особистих даних, а також – між новими можливостями щодо інформування громадян про діяльність державних органів та небезпекою, пов'язаною із високою ймовірністю використання суспільних та державних каналів комунікації для випадкового або навмисного розповсюдження неповної, недостовірної, помилкової інформації.

Ключові слова: соціальна безпека, інформаційна безпека, національна безпека, комунікація, інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології.

Постановка проблеми. Впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій та розширення спектру доступних засобів зв'язку – це фактори, що мають визначний вплив на державне управління та прийняття політичних рішень. Серед усіх сфер, що контролюються та регулюються державними органами, особливої уваги в цьому контексті заслуговує процес інформатизації та діджиталізації сфери соціальної безпеки. В сучасних українських реаліях, коли соціальна безпека майже повністю залишається прерогативою та зоною відповідальності держави, а існуюча модель не надає суттєвих можливостей для залучення в цю сферу приватних посередників та недержавних інвестицій, надважливе значення має коректне та ефективне впровадження нових засобів опрацювання та передачі інформації в державних установах, що опікуються соціальним захистом населення. Ймовірна кризова ситуація в сфері соціальної безпеки, спричинена вразливістю впроваджених технологій, нездатністю урядових органів налагодити належну комунікацію із суспільством, може поставити під сумнів легітимність державної влади, її здатність забезпечити потреби населення. Поточні спроби реформування сфери соціальної безпеки є складовою тривалого процесу пост-комуністичного транзиту, для якого є характерним переривчастий характер із вкрапленням серйозних соціально-політичних конфліктів [12, с. 157]. Важливим дестабілізуючим фактором залишається зовнішня агресія, яка безпосередньо впливає на інформаційний простір, та зумовлює необхідність обережного ставлення до процесу зібрання та збереження соціально значимих особистих даних населення. Виникає необхідність наукового осмислення та експертної оцінки потенціалу подальшої інформатизації сфери соціальної безпеки, пов'язаних з цим процесом можливостей та загроз.

Виходячи з цього, **метою дослідження** є розкриття природи взаємозв'язку між соціальною та інформаційною безпекою держави шляхом аналізу існуючих перспектив інформатизації державного сектора в галузі захисту соціальної безпеки.

Аналіз досліджень та публікацій, дотичних теми. Комплекс питань, пов'язаних із соціальною безпекою, ретельно висвітлений в роботах українських науковців, серед яких можна виділити, Є. Ніколаєва [10], Н. Коленду [8], О. Повстин та А. Саміло [13]. Питання інформаційної безпеки пригорнуло до себе увагу українських вчених, серед яких О. Гіда [4], О. Тихомиров [14], О. Олійник [11] та О. Дубас [2]. Натомість питання взаємозв'язку та взаємного впливу соціальної та інформаційної безпеки в контексті державної політики українськими авторами майже не розглядалося. Окремі аспекти цього питання висвітлені в роботах зарубіжних науковців, таких як Дж. Джеріт [7], П. Хенман [6] та В. Кук [1]. В україномовному науковому середовищі певні кроки щодо розуміння співвідношення між вказаними категоріями зробив О. Дзьобань, наголосивши на тому, що соціальна безпека країни не може бути досягнута без інформаційної безпеки [3, с. 48]. Разом з тим, проголосивши цю тезу, науковець зосереджується на вивченні природи саме інформаційних загроз, не згадуючи далі про їхній зв'язок із соціальною безпекою. Отже, питання співвідношення інформаційного та соціального сектору безпеки держави та суспільства потребує подальшого вивчення.

Джерелами первісної інформації в контексті цього дослідження є нормативно-правові та довідкові документи українського уряду та міжнародних організацій. Зокрема, стаття спирається на такі матеріали, як Указ Президента України «Про основні напрями соціальної політики України на 1997-2000 роки» [15], Наказ Міністерства соціальної політики України № 97 «Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки)» [9], доповідь Міжнародної організації праці про вплив інформатизації економіки на соціальний стан та працевлаштування населення [5] тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Указ Президента України 1997 р. «Про основні напрями соціальної політики України на 1997-2000 роки» надав узагальнені формулювання щодо безпекового аспекту соціальної політики, проголошуючи необхідність визначення заходів національної безпеки України у соціальній сфері. Вже на тій початковій стадії суттєва увага приділялася інформаційній складовій процесу захисту соціальної безпеки. Серед іншого, Указ передбачав створення інформаційно-довідкової системи ринку праці, підкреслював важливість інформаційного забезпечення учасників соціально-трудових відносин [15]. Однак, на той час можливості України щодо інформатизації системи соціального забезпечення були досить обмеженими. Натомість, Наказ Міністерства соціальної політики України №97 від 07.02.2020 «Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік» передбачає впровадження більш конкретизованих заходів щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в сфері соціальної безпеки. Зокрема, пункти 4.4 та 5.4 Наказу передбачають подальше впровадження програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система Соціальна громада» та створення інформаційного ресурсу щодо функціонування професійної накопичувальної пенсійної системи [9]. Однак, цей Наказ не містить жодних положень щодо безпеки цих інформаційних технологій та всього процесу комунікації між державними органами та населенням з питань соціального захисту та соціального забезпечення.

Необхідність інформатизації сектору соціальної безпеки можна аргументувати, спираючись не лише на офіційні документи та нормативні акти, але і на доробок українських дослідників з цього питання. Зокрема, перелік умов досягнення стану соціальної безпеки, сформований Є. Ніколаєвим, включає в себе «високий рівень доступу населення до інформації» [10, с. 33]. В свою чергу, О. Повстин та А. Саміло визначають соціальну безпеку як соціальний феномен, що виникає «у процесі розв'язання суперечності між об'єктивною реальністю і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот запобігти, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найдієвішими засобами» [13, с. 215]. Саме робота в напрямку залучення інноваційних технологій в процес забезпечення соціального захисту населення може сприяти підвищенню дієвості, ефективності роботи відповідних державних інститутів та установ.

Разом з тим, саме розвиток нових технологій актуалізує питання захисту каналів комунікації в сфері соціальної політики. Як зазначає П. Хенман, технологічний фактор має не менший вплив на соціальну безпеку, ніж політичні та економічні чинники, оскільки використані технології сприяють формуванню нових характеристик системи соціальної безпеки, трансформації умов,

в яких ця система функціонує [6, с. 24]. Інформаційний розвиток багато в чому визначає динаміку суспільно-політичного життя людства. Він супроводжується певними структурно-функціональними зрушеннями [2, с. 3]. Ці зрушення часто мають позитивний характер. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології інтегруються до складної мережі соціальної безпеки та здатні спричинити трансформацію інших складових цієї мережі, форм управління нею та підходів до практичної реалізації соціальної політики. Зокрема, із розвитком інформаційних технологій та розширенням можливостей щодо акумулювання та опрацювання даних про життєдіяльність соціуму державні органи демонструють меншу схильність до спрощення та стандартизації управлінських систем, натомість формуючи їх із врахуванням специфічних потреб різних категорій населення [5, с. 42]. В контексті соціальної безпеки це означає створення більш складних політичних стратегій, спрямованих на забезпечення цільового індивідуалізованого соціального захисту. Розвиток інформаційної інфраструктури також сприяє вирішенню проблеми фрагментованості та непослідовності процесу забезпечення соціального захисту населення. Комп'ютеризація сфери соціальної безпеки дозволяє здійснювати належну акумуляцію даних про громадян, проводити їхню перевірку та затвердження в короткий термін та із мінімальними трудовитратами. Державні установи поступово утворюють єдиний потік інформації про соціальні потреби населення, який постійно оновлюється та доповнюється.

Розширення можливостей населення щодо отримання інформації про державну соціальну політику також забезпечує зростання довіри до державних інститутів соціальної безпеки. Однак підтримка такої довіри потребує активної роботи державних органів в цьому напрямку. Дослідження зарубіжних спеціалістів свідчать про те, що довіра особи до державних установ соціального захисту є тим меншою, чим більшою є залежність цієї особи від таких установ [1, с. 399]. Держава змушена працювати всупереч усталеним негативним стереотипам про роботу органів соціальної безпеки, руйнування яких залежить саме від інформаційної підтримки урядових ініціатив в сфері соціального захисту. Вкоріненість цих стереотипів залежить від низки характеристик, таких як соціальний стан, рівень освіти та особиста мотивація громадянина, але розповсюдження інформації про актуальні заходи уряду щодо забезпечення соціального захисту може сприяти зростанню довіри до державних служб. При цьому слід дотримуватися збалансованого підходу до використання новітніх каналів зв'язку з суспільством. Інформація має подаватися дозовано, в зручному і зрозумілому форматі, містити відповіді на конкретні запитання, пояснення щодо шляхів вирішення актуальних проблем. Натомість, слід уникати розповсюдження виключно оглядової інформації загального характеру про роботу державних органів, оскільки населення сприймає такі текстові масиви як імітацію діяльності. Якщо ж від імені уряду розповсюджується неточна, неповна або недостовірна інформація, то громадяни або перестають її сприймати, або роблять на її основі помилкові судження, невірно розуміють сутність проблеми та запропонованих шляхів її вирішення. В цьому контексті фактор інформатизації сектору соціальної безпеки має неоднозначний вплив, оскільки зрозуміло, що новими можливостями в першу чергу можуть скористатися освічені громадяни, здатні швидко зорієнтуватися в процесі взаємодії із новими технологіями. В свою чергу, громадяни із низьким рівнем освіти та комп'ютерної грамотності без прикладання додаткових зусиль щодо інформаційно-просвітницької діяльності з боку державних органів можуть повністю або частково втратити можливість користатися послугами урядових служб з питань соціальної безпеки.

Важливо відзначити, що забезпечення поінформованості населення з питань соціальної безпеки не має бути зоною відповідальності виключно урядових структур та інститутів. Як зазначає Дж. Джеріт, у зв'язку із складністю політичних проблем сучасного суспільства, дискусія щодо них відбувається переважно за участі посередників. Журналісти, експерти та лідери думок беруть на себе відповідальність за вивчення наявних варіантів політичних стратегій та їхнє публічне обговорення [7, с. 297]. Джерела суспільно важливої інформації мають уникати розповсюдження недостовірних, помилкових даних, натомість працюючи над залученням відповідальних громадян до обговорення та вирішення проблем суспільства, зокрема, в такий чутливий галузі, як соціальна безпека.

Відповідальність ЗМІ та експертної спільноти стає ще більшою, якщо розглядати соціальну безпеку в широкій інтерпретації цього поняття, яка виходить за рамки соціального захисту. Як зазначає О. Дзобань «Докорінна деформація соціальної сфери за допомогою інформаційних засобів полягає в провокації крайнього соціального розшарування населення шляхом порушення прав при розподілі благ і послуг; розкладанні інститутів, призначених для всебічного розвитку особистості;

розпалюванні національно-етнічної ворожнечі і т.д.; що показує істотний вплив інформаційних процесів на соціальну безпеку». [3, с. 48]. Саме засоби масової інформації та комунікації можуть стати дестабілізуючим фактором, оскільки невідконтрольне розповсюдження інформації може сприяти загостренню соціальних проблем та конфліктів.

Інформатизація процесу державного управління та публічного адміністрування також відкриває можливість для покращення координації дій різних урядових агенцій шляхом створення розгалужених внутрішньоурядових комунікаційних мереж. В сфері соціальної безпеки ці мережі забезпечують часткову інтеграцію систем соціального захисту з іншими системами та базами даних, наприклад тими, що стосуються оподаткування, а також розширюють можливості для своєчасного виявлення випадків шахрайства щодо соціальних пільг та інших матеріальних форм соціального захисту [6, с. 32].

Разом з тим, нові можливості несуть із собою також і нові загрози, а сучасні інформаційно-комунікаційні технології розширюють інструментарій як для профілактики, так і для скоєння злочинів. Як зазначає О. Гіда «Широкий доступ до сучасних технологій також активно використовується для розширення кримінального впливу на соціальні та політичні процеси. Активне впровадження інформаційно-комунікаційних систем суттєво підвищує ризики протиправного впливу на об'єкти критичної інфраструктури» [4, с. 229]. Саме структура державної моделі соціальної безпеки є найбільш вразливою до такого впливу, як і ті верстви населення, що потребують соціального захисту. Чим далі просувається інформатизація державних установ соціального захисту, тим більше цільова аудиторія цих установ відчуває залежність від ладного функціонування інформаційно-комунікаційних систем, на якій наголошує О. Тихомиров, приходячи до висновку про те, що захист інформаційної безпеки повинен стати одним з пріоритетних завдань соціальної політики [14, с. 69]. Постає необхідність «з'ясування конструктивних і соціально небезпечних чинників інформації як суспільної цінності та джерела політичної влади» [2, с. 3-4]. Відповідно, інформація стає «соціальною зброєю» [11, с.3], а, отже, захист каналів її розповсюдження саме в сфері соціальної безпеки стає пріоритетним завданням держави.

Важливим чинником, що зумовлює актуальність інформаційної безпеки в контексті соціальної політики є той факт, що в процесі своєї діяльності відповідні державні установи на постійній основі здійснюють збирання та взаємодію із найчутливішим та найбільш вразливим ресурсом – особистими даними громадян. В процесі переходу інформації з однієї точки до іншої існує стабільна загроза порушення конфіденційності доступу до особистих даних громадян або їхньої втрати, у разі несанкціонованого проникнення в урядові комунікаційні мережі, переривання чи блокування зв'язку, або перехоплення інформації. Ефективна реалізація державної стратегії захисту соціальної безпеки потребує створення розгалуженої та багаторівневої інформаційно-комунікаційної інфраструктури для збереження і передачі особистих даних громадян всередині урядових структур, між окремими гілками та агенціями уряду, а також і за межами державних інституцій.

Висновки. Застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій для регулювання соціальної безпеки розширює діапазон методів, заходів та ініціатив, доступних державним органам. Інформатизація сфери соціальної безпеки забезпечує гнучкість, варіативність державної соціальної політики, надає можливість для її диверсифікації, застосування індивідуального підходу до задоволення безпекових потреб населення. Нові канали комунікації також сприяють налагодженню повноцінного, двостороннього діалогу між державою та соціумом, збільшенню поінформованості громадян про діяльність уряду, спрямовану на досягнення стану соціальної безпеки. Водночас застосування новітніх систем моніторингу та відстеження даних також зменшує ймовірність скоєння злочинів, зловживання повноваженнями як з боку урядовців, відповідальних за соціальну політику, так і з боку громадян, які користуються послугами відповідних державних установ.

Взаємозв'язок між соціальною та інформаційною безпекою держави полягає в площині приватності та конфіденційності інформації, а також в сфері інформаційної гігієни. Державна система соціальної безпеки є потужним засобом акумуляції та систематизації особистих даних громадян та важливої ділової документації, доступ до якої має регулюватися належним чином. Активне використання нових технологій та каналів зв'язку, без забезпечення належного захисту інформації, що передається ними, робить ці засоби комунікації надзвичайно вразливими, створює зону потенційної дестабілізації функціонування соціуму, внаслідок якої державні органи та їхні ініціативи можуть бути скомпрометовані.

З іншого боку, навіть за відсутності загрози прямої атаки, необхідно приділяти особливу увагу відомостям, що стосуються соціальної безпеки, їхньому змісту та формі, достовірності та

важливості. Відсутність або нерозвиненість механізмів контролю над інформацією щодо соціальної політики держави при необмеженому розповсюдженні цієї інформації також може стати дестабілізуючим фактором. Інформатизація суспільства змушує державу звернути увагу на ціннісний, світоглядний аспект взаємодії із суспільством, актуалізує необхідність боротьби із усталеними негативними уявленнями про соціально важливі ініціативи уряду. Досягнення цієї мети потребує виваженого та відповідального підходу до подання інформації, яка має ретранслюватися оперативно та вчасно, мати цільове, конкретне спрямування та призначення. Саме тоді сучасні інформаційно-комунікаційні технології стануть повноцінним інструментом захисту соціальної безпеки, а не джерелом нових загроз.

Бібліографічний список:

1. Cook F. L., Jacobs L. R., Kim D. Trusting What You Know: Information, Knowledge and Confidence in Social Security. *The Journal of Politics*. 2010. Vol. 72. No 2. P. 397-412. DOI: 10.1017/S0022381610000034
2. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2004. 23 с.
3. Дзьобань О. П., Соснін О. В. До проблеми визначення місця й ролі інформаційних аспектів безпеки у соціальних процесах. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Том 1, № 3. С. 47-51.
4. Гіда О. Ф. Фактори, що впливають на формування викликів національним інтересам України в інформаційному просторі. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. 2 (30). С. 228-236.
5. Globalizing Europe: decent work in the information economy. *Sixth European Regional Meeting: Report of the Secretary General*. Vol. 1. Geneva: International Labor Office. 57 P. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/meetingdocument/wcms_362449.pdf (дата звернення: 30.06.2020).
6. Henman P., Adler M. Information technology and transformations in social security policy and administration: a review. *International Social Security Review*. 2001. Vol. 54. No 4. P. 23-47
7. Jerit J., Varabas J. Bankrupt Rhetoric: How misleading information affects knowledge about social security. *Public Opinion Quarterly*. 2006. Vol. 70. No 3. P. 278-303. DOI: 10.1093 / poq / nfl010
8. Коленда Н. В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення. *Економічні науки. Серія «економіка та менеджмент»*. Луцький національний технічний університет, 2012. Том 34, вип. 9. С. 140-149.
9. Наказ Міністерства соціальної політики України № 97 від 07.02.2020 «Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки)». URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html> (дата звернення: 30.06.2020).
10. Ніколаєв С. Б. Предмет соціальної безпеки. *Вчені записки: зб. наук. праць*. Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, 2012. Вип 14, Ч. 1. С. 30-36.
11. Олійник О. В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 21 с.
12. Остапеч Ю. А. Между Сциллой национализации и Харибдой регионализации: особенности развития партийной системы Украины. *Полития*. 2019. 4 (95). С. 154-174. DOI: 10.30570/2078-5089-2019-95-4-154-174
13. Повстин О. В., Саміло А. В. Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості. *Збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції «Гуманітарні аспекти формування особистості*. Львів, 2012. С. 215-223.
14. Тихомиров О. О. Перспективи зміни розуміння інформаційної безпеки. *Правова інформатика*. 2010. 4 (28). С. 68-75.
15. Указ Президента України № 1166/97 від 18.10.1997 «Про основні напрямки соціальної політики України на 1997-2000 роки». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1166_97.html (дата звернення: 30.06.2020).

References:

1. Cook F. L., Jacobs L. R., Kim D. Trusting What You Know: Information, Knowledge and Confidence in Social Security. *The Journal of Politics*. 2010. Vol. 72. No 2. P. 397-412. DOI: 10.1017/S0022381610000034
2. Dubas O. P. Informacijnyj rozvytok suchasnoyi Ukrayiny u svitovomu konteksti: politologichnyj analiz : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Kyiv, 2004. 23 s.
3. Dz`oban` O. P., Sosnin O. V. Do problemy vyznachennya miscya j roli informacijnykh aspektiv bezpeky u social`nykh procesakh. *Naukovyj visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU. Seriya: ekonomika, pravo, politologiya, turyzm*. 2011. Tom 1, № 3. S. 47-51.
4. Gida O. F. Faktory, shho vplyvayut` na formuvannya vyklykiv nacional`nym interesam Ukrayiny v informacijnomu prostori. *Borot`ba z organizovanoyu zlochynnistyuu i korupciyeyu (teoriya i praktyka)*. 2013. 2 (30). S. 228-236.
5. Globalizing Europe: decent work in the information economy. *Sixth European Regional Meeting: Report of the Secretary General*. Vol. 1. Geneva: International Labor Office. 57 P. URL: <https://www.ilo.org/wcmsp5>

/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/meetingdocument/wcms_362449.pdf (дата звернення: 30.06.2020).

6. Henman P., Adler M. Information technology and transformations in social security policy and administration: a review. *International Social Security Review*. 2001. Vol. 54. No 4. P. 23-47

7. Jerit J., Barabas J. Bankrupt Rhetoric: How misleading information affects knowledge about social security. *Public Opinion Quarterly*. 2006. Vol. 70. No 3. P. 278-303. DOI: 10.1093 / poq / nfl010

8. Kolenda N. V. Sutnist` mexanizmu zabezpechennya social`noyi bezpeky naseleennya. *Ekonomichni nauky. Seriya «ekonomika ta menedzhment»*. Lucz`ky`j nacional`nyj texnichnyj universytet, 2012. Tom 34, vyp. 9. S. 140-149.

9. Nakaz Ministerstva social`noyi polityky Ukrainy № 97 vid 07.02.2020 «Pro zatverdzhennya Strategichnogo planu diyal`nosti Ministerstva social`noyi polityky Ukrainy na 2020 byudzhetnyj rik i dva byudzhetni periody, shho nastayut` za planovym (2021–2022 roky)». URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html> (data zvernennya: 30.06.2020).

10. Nikolayev Ye. B. Predmet social`noyi bezpeky. *Vcheni zapysky: zb. nauk. pracz. Kyivivs`kyj nacional`nyj ekonomichnyj universytet im. Vadyma Get`mana*, 2012. Vyp 14, Ch. 1. S. 30-36.

11. Olijnyk O. V. Organizacijno-pravovi zasady zakhystu informacijnykh resursiv Ukrainy : avto-ref. dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.07. Kyiv, 2006. 21 s.

12. Ostapets Ju. A. Mezhdju Scilloj nacionalizacii i Haribdoj regionalizacii: osobennosti razvitija partijnoj sistemy Ukrainy. *Politija*. 2019. 4 (95). S. 154-174. DOI: 10.30570/2078-5089-2019-95-4-154-174

13. Povstyn O. V., Samilo A. V. Social`na bezpeka suspil`stva yak faktor vplyvu na rozvytok osobystosti. *Zbirnyk statej VI Vseukrayins`koyi naukovoyi konferenciyi «Gumanitarni aspekty formuvannya osobystosti. L`viv*, 2012. S. 215-223.

14. Tykhomirov O. O. Perspektyvy zminy rozuminnya informacijnoyi bezpeky. *Pravova informatyka*. 2010. 4 (28). S. 68-75.

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1166/97 vid 18.10.1997 «Pro osnovni napryamky social`noyi polityky Ukrainy na 1997-2000 roky» URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1166_97.html (data zvernennya: 30.06.2020).

Ostapets Yu. O. Informatization of society as a factor of state policy transformation in the field of social security

The article defines specific characteristics of influence of informatization of the decision-making and public administration processes on public policy transformation and development in the field of social security. A range of new perspectives and possibilities is defined on the basis of analysis of Ukrainian legal acts and documents describing activity of international organisations. Such possibilities emerge as a result of integration of modern information and communication technologies into the system of implementation of state strategy concerning social policy. Extension and diversification of the communication channels linking the state and the society in the process of solving social issues provides a possibility to implement the means of harmonisation and coordination of efforts undertaken by state facilities and institutions, responsible for social security. Technological progress also creates some prerequisites for expanding the degree of citizens awareness concerning state agencies activity in the field of social policy, cultivation of trust between the population and state bodies, while at the same time reducing the probability of abuse or manipulation of the state social resources.

Analysis of threats related to introduction of new means of communication into the field of public policy and social security allowed us to determine the nature of connection between the categories of social security and information security. The stated connection can be detected in the contradiction emerging between the necessity to provide security for those categories of citizens that rely on social protection and the need to preserve confidentiality of their personal data, as well as between the new possibilities related to informing of the citizens on the activity of state agencies and the danger connected to the heightened probability of misuse or abuse of state-owned and social communication channels for arbitrary or intentional distribution of incomplete, unreliable or erroneous information.

Key words: *social security, information security, national security, communication, informatization, information and communication technologies.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.5

УДК 321.7:323.1:323.396

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>

Prymush M. V., Vasyl Stus Donetsk National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>

Okunovska Yu. V., Vasyl Stus Donetsk National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3336-7952>

Hyzhko A. P., Vasyl Stus Donetsk National University

POLITICAL ELITE IN THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

This paper is a study of the subject-matter and features of the institutionalization of the elite in the process of modernization of the political system. It is proved that the functioning of the institutional environment takes place at the macro and micro levels. In this context, the article studies the degree of coherence of the institutional environment and its dependence on the consent of all the subjects to respect the rules and norms that ensure social and political order. The study reveals a set of legitimate rules of interaction and competitive political practices that form the basis of the institutional environment (functioning of the elite). It describes the communication processes that form such interactions in the institutional environment.

It is concluded that clear rules and procedures of lobbying allow balancing the interests of public groups and political elites on the basis of compromise solutions. Accordingly, lobbying ensures a pluralism of legitimate opportunities for public participation in the development and adoption of political decisions, provides publicity to the process and activities of state authorities. Authors grounded that a set of legitimate rules of interaction and competitive political practices form the basis of the institutional environment of elite functioning. A holistic understanding of the rules of interaction and practices helps to determine the procedure of the elite institution in the political modernization processes, the dynamism of which is provided by the optimal choice of political technologies. Also, communication processes shape specific types of interaction in the institutional environment, facilitating feedback, optimal distribution of resources, and the use of political system capabilities to optimize modernization changes. The elite institute, forming and controlling communication processes, ensures the involvement of public initiative in the practical implementation of modernization projects on the basis of partnership and mutual responsibility.

Key words: *institutional environment, modernization, political elite, political system, political practice, communication.*

Political elite, according to its inherent functions, plays a leading role in the political system, since it embodies the subjectivity of actions at the institutional level of its functioning. Implementation of functions is carried out within the established hierarchical structure. It is characterized by a sufficiently high level of resistance to internal and external influences and has resources to adapt to changes. Accordingly, the need for its study as a political institution that passes specific stages of institutionalization, determines the rules and procedures of interaction aimed at the implementation of various (including modernization) projects, changing the dynamics of functioning of the political system, arises.

In modern political science institutional and neo-institutional approaches reveal the principle of understanding the political institution. Representatives of the first approach (H. Spencer, M. Weber, Th. Veblen, J. Habermas, etc.) focus on the following essential characteristics of the concept under study: a formalized organizational structure; implementation of specific functions in the political sphere; legitimacy and compliance of political practices with dominant values; statutory system that regulates interaction of citizens, determining their positions in the political space. As a consequence, a political institution consists of two components: 1) a historically established and positionally structured model of interaction; 2) an organizational structure that contributes to the implementation of the functions

of a particular institution and its legitimization. However, the problem of interaction between formal and informal institutions, as well as the influence of sociocultural factors on the functioning of political institutions, remained unresolved.

Representatives of the neo-institutional approach (J. March, J. Olsen, S. Huntington, E. Ostrom) sought to overcome a certain limitation of the views of classical institutionalism. In their opinion, the following can be attributed to the substantive characteristics of the political institution: 1) organizational structure, including formal and informal interactions; 2) system of norms and symbols that define the framework of positioning and interaction; 3) influence of informal associations (pressure groups, clans) on the functioning. Consequently, the institute is viewed through the prism of the influence of sociocultural, formal and informal factors that determine its specific framework, as well as through the norms and values system of professional requirements as for the implementation of political activity, that make it fairly predictable for the majority [15, p. 166].

Due to the diversity of its directions, neo-institutional approach makes it possible to explore the following aspects of the process of institutionalization of political elites:

1) rules of conduct and interaction, approved among the political elite, in accordance with the traditions of political development and aimed at the creation of future projects (normative neo-institutionalism – J. March, J. Olsen);

2) role of an individual (political leader) in making certain decisions, choosing the technologies of activities and analysis of moral or regulatory constraints that can be faced (rational choice theory within neo-institutionalism – E. Ostrom, K. Shepsle, D. North);

3) influence of the dominant traditions in the political system, formal and informal interactions on the functioning of the elite, its strategic decision-making (historical neo-institutionalism – P. Hall, S. Steinmo, K. Thelen);

4) features of the legitimization of the elite institution and the model of interaction with society (sociological approach in neo-institutionalism – E. Immergut, Ph. Selznick)

According to J. March and J. Olsen a political institute is "...a relatively stable set of rules and organized practices embodied in structures of values and resources that are unchanged in relation to individuals, their specific preferences, expectations and changing external conditions [10, p. 83]. The key parameter of political institutions is the ability to change over time under the influence of external and internal factors. Neo-institutionalism, exploring the place of a particular institution in the political system, focuses on the concepts of "subject", "resources", "strategy". The subject is considered through the prism of the ability to carry out conscious activities and making strategically important political decisions due to the influence resources. They are material and spiritual goods that are activated in the struggle for power or influence. Strategies are the forms of interaction between subjects (political actors) in relation to competitors or political system as a whole. Their quantitative and qualitative content is determined by the main characteristics of the subjects, available resource base and peculiarities of the political situation.

According to A. Lijphart and F. Scharpf, institutions represent the main determinant that outlines the essence of efficient policy and awareness of specific political actors (elite-counter-elite) regarding goal-setting, which is formed under the influence of the institutional environment.

B. Peters defined the role of institutions in the political sphere as follows "... the new institutionalism insists on the existence of an autonomous role of political institutions. The state not only feels the influence of society, but itself affects it. Political democracy depends not only on economic and social conditions, but also on the design of political institutions. The bureaucratic agency, the legislative committee and the court of appeal are not only arenas for the rivalry of social forces, but they also represent a set of standard working procedures, structures that define and protect interests. They are political actors by right [20, p. 19].

According to S. Patrushev in modern political science, the following common understanding of the political institution has been formed: 1) political integrity of formal and informal principles, norms, rules that define and regulate human activity in the political field; 2) political organization of subjects or structures; 3) stable type of political conduct, expressed in a certain system of collective action, procedure, mechanism. The activity of the political institution is connected with the definition of rules and norms of interaction, it forms the institutional environment. Within it, formal rules (regulations, laws) and informal norms (customs, traditions) guide people's behavior, giving it determinate and unforeseen characteristics. At the same time, since the implementation of the functions of the institute takes place through organizational structures, their formation and determination of the rules of interaction is carried out on the basis of institutional consent. The implementation of the agreed programme of action, which corresponds to the needs of a particular political space, takes place in the course of institutional practice [9, p. 10].

Thus, the elite political institution can be considered as a stable set of procedures and practices of interaction, characterized by structural and regulatory order, focus on the conquest of power, implementation of political governance on the basis of available resources.

The institutional environment of elite functioning is formed in the political system, namely, the opportunities and limitations of the individual and group interaction, which is implemented according to the existing constitutional procedure and the rights and obligations defined by it. In general, the institutional environment can be structured as follows: 1) institutions of the highest order (political elite), defining strategic directions of development of the political system; 2) institutions of the first order (political and legal norms, different types of capital), aimed at formation of an effective communicative space of interaction; 3) institutions of the second order (public authorities, non-governmental organizations), reflecting the specific organisation in which they operate. The functioning of the institutional environment takes place at the macro level (definition of rules and norms of interaction, legislative framework, level of legitimacy) and at the micro level (choice of technologies for optimization of political activity and interaction). The existing features of political and socio-economic development, existing institutions are factors of influence on the processes of political and managerial decisions and the choice of technologies of activity. At the same time, the forms of individual political activity of the elite, interest groups or individual citizens, as well as the degree of formalization of their organizational formations influence the functioning of the institutional environment.

The degree of coherence of the institutional environment depends on the consent of all the subjects to respect the rules and norms that ensure social and political integration. It is about the formation of a macro level of trust and understanding regarding the recognition of rights and performance of duties at the level of specific individuals. The emphasis is shifting to informal links, which are also quite structured and ensure coordination of interaction, although they may not fully comply with universal norms and principles. Systemic integration occurs in the process of political self-organization of segments of society on the basis of universally recognized values and norms. They coordinate interactions and influence the regulation of conflicts between the subjects of the microenvironment, forming a corresponding level of their autonomy in the conditions of the established macro-order, which is recognized as legitimate [7, pp. 38-42].

From this perspective, we can talk about the formation of a kind of socio-political order within the institutional environment. It can be considered as the ability of power structures to exercise effective governance, ensuring public safety and stability. The order can be interpreted as follows: 1) as a set of certain qualities of the system, that set the parameters of its functioning; 2) as a system structural integrity, which ensures the relationship of elements; 3) as an institutional order, that is, the predictability and consistency of the existing socio-political reality. The synthesis of approaches to understanding the essence of the social order makes it possible to distinguish its characteristic features:

1. presence of norms that are based on universally recognized social values and are able to be assimilated at the level of mass consciousness;

2. ability of subjects, due to the available resources and position, to form "rules of conduct", necessary for mutually beneficial cooperation and reduction of the level of uncertainty of the political system;

3. interaction and information exchange allow the subjects to form an understanding of actions amenable to algorithmization and consolidation in the form of institutional practices;

4. institutional practices are very dynamic, as they indicate the relevance of action in a particular political situation, and therefore can be modified under the influence of circumstances or subjects;

5. dynamism of the socio-political order is conditioned by changes or transformations under the influence of "new practices" that tend to institutionalize [7, pp. 23-34].

At the same time, under the influence of political situation or actions of individual actors, the socio-political order can acquire uncertainty, which is associated with a low level of organization and functioning of the institutional environment. The situation of uncertainty is characterized by the fact that the subjects of political interaction are not able to find a compromise on the rules and procedures of activities that are constantly changing. Under such conditions, informal interactions and practices become dominant, which increase the risks when making effective political and managerial decisions. Long-term situational uncertainty can provoke a systemic crisis, during which competition in the struggle for the possession and redistribution of power resources increases, resulting in new institutional practices.

This issue indicates the existence of institutional risks in modernization processes, that is, the probability of occurrence of certain undesirable events under the influence of specific factors or actors. The low level of development of the institutional environment hinders the processes of socio-economic and

political development, as well as hinders the implementation of modernization reforms in practice. It is possible to distinguish the following factors of restraint of development of the institutional environment: 1) institutional uncertainty; 2) institutional traps; 3) irrationality of functioning of institutes. In the first case, it is a question of the inability of the subjects of interaction to find compromise versions of norms, rules or procedures that would satisfy their interests. Under such conditions, the institutional environment is dominated by political practices of a temporary nature, that are constantly changing and reducing the effectiveness of decisions. There is a causal relationship between institutional uncertainty and risk. It means that uncertainty of interaction complicates possibility of forecasting of expediency and consequences of certain decisions, and therefore there are risks to the activity of the subject contradicting its interests. It should be noted that modernization processes can provoke situational uncertainty, since they involve a structural and substantive transformation of the political system, and therefore require new rules, procedures of activity and interaction [7, p. 42].

The second case is about the functioning of inefficient institutions or their assembly, which lead to distortion of the conditions of socio-political reality, contributing to the inefficiency of the development of the same modernization processes or reduction of the effective influence of the political elite on them. In this context, it is advisable to recall the phenomenon of double institutionalization, which was inherent in the processes of modernization of the post-soviet states. According to Ye. Holovakha and N. Panina, it has the following characteristics: 1) high level of traditional legitimacy in the public mind, even with the loss of institution legality; 2) using the informal rules of the game rather than those institutionalized and legalized; 3) ambivalence and demoralization of society in terms of change is manifested in the consent to live by "old rules" that admit the existence of traditional norms or interactions that do not meet the needs of newly institutional environment, but provide a certain level of stability [3, p. 37].

The processes of institutionalization of the political elite can be an example of such a situation. The institutional environment of the modernizing elite is formed in the conditions of modernization. It is aimed at carrying out reforms, and therefore requires new rules and models of interaction. At the same time, the status-role structure of the elite institute remains overloaded with representatives of the "old elite" who seek to maintain their positions in the new environment, without changing the rules of the game, but increasing their own privileges. Under such conditions, the opinion on the need to preserve traditional models of interaction that minimize the risks of instability provoked by attempts to reform is formed in the mass consciousness. Hence, the consent of society to a kind of inaction of the elite and fear of any changes. Accordingly, in the new institutional environment, there are traditional models of behavior and interaction that do not meet the needs of political reality, block the possibility of radical renewal of the elite, its further institutionalization in order to implement effective reform.

The third case means the absence of certain institutions or their failure to legitimize new rules or procedures. Consequently, restrictions of interaction or practices are formed in the institutional environment. As a result, the pace of reform decreases, the strategies of their practical implementation change. This situation affects the activity of the political elite as a subject of initiating of modernization reforms. The absence of legitimate rules of interaction reduces its resource potential, makes incomplete the processes of institutionalization, directing the main vector of activity not to achieve the public wealth, but to the constant struggle for the preservation of its own positions and privileges.

Overall, the institutional environment can be regarded as a set of rules, norms and patterns of interaction among subjects on the basis of common values, respective of national cultural development trends, contributing to a conversion in the political system. Accordingly, a certain model of interaction is formed which affects the dynamics of modernization processes. This is achieved by algorithmizing the activities of the subject and object, resulting in the possibility of analyzing the current political situation and optimization by selecting effective political technologies. The dynamic functioning of the interaction model is caused by the following processes: 1) presence of motivation to carry out activities; 2) high level of communicative interaction; 3) structuring of interaction processes in order to algorithmize them.

Motivation processes are associated with the actualization of motives necessary for interaction. In the context of modernization processes, the motive of an elite institution can consist in carrying out certain reforms to legitimize the status, increase the level of institutionalization, and for public groups, to obtain new standards of life and social protection. Communication processes provide the dynamics of the bilateral cooperation, determining its direction and shape. The structuring processes form and arrange the rules and norms of communicative interaction, according to the positions in the political space, giving them a more predictable character [18].

The political elite, by virtue of its functions and the degree of institutionalization, influences the formation of the institutional environment, since it determines the rules of the game in a particular political system, on the basis of which the choice of models of political activity is carried out. This is manifested in the following. Firstly, the elite, having the appropriate resource potential, is able to offer civil society status-role models of political behavior that correspond to a specific political situation and fixed rules and norms. Thus, the implementation of modernization reforms requires representatives of the elite to develop certain reform projects that meet the needs of society and can be implemented in the current political reality. The developed model of activity should correspond to the generally recognized regulatory framework that regulates interaction, since non-compliance can lead to the application of sanctions.

Secondly, the political elite to a certain extent can act as a carrier of knowledge, values, ideas about possible ways or methods of modernization of political reality. Consequently, the political system develops a kind of national model of modernization, which corresponds to the peculiarities of the political system and the standards of political activity established within it. Thirdly, the development of the elite institution creates conditions for internal competition for the right to represent the interests of specific groups of the public and the possibility of choosing an effective alternative to modernization. This allows the most active groups of the public to assess the quality of modernization reforms, their compliance with the leading values.

The process of defining and legitimizing the rules of the game in the institutional environment depend on the following factors: 1) conflict nature of the interaction, as actors seek to maximize individual benefit; 2) increase in the informativeness of the political space that actualizes analytical and advisory support to the choice of means and methods of activities; 3) structure, peculiarities of political situation which requires the exclusive analytical approaches for the rationalization of choice; 4) selection of effective alternatives.

Therefore, in the conditions of modernization of the political system, the elite institution can be characterized by a high level of conflict of interests in relation to the content and foundations of the functioning of the institutional environment. The stability of its functioning will be determined by the ability to search for compromise models of behavior, the definition of socially significant development strategies and the search for a balance between available resources and technologies for their practical implementation. The processes of globalization and informatization, the further professionalization of the realm of politics require the reinforcement of the choice of alternatives by analytical activities and advisory support. This makes it possible to form the rules of interaction in the political space that ensure the effectiveness of the functions of the "in-out" of the system as a whole, thereby providing it with an appropriate level of stability and modernization.

Forming the institutional environment of activity, the political elite seeks to consolidate its own status, which allows access to the influence resources. Such activity can occur in the presence of certain restrictions of action (the need for a coalition with the opposition, the situation of conflict, etc.), which implies the expectation of a more favorable situation of decision-making. Thus, situational analysis, a high level of motivation and responsibility form the basis for the formation of the rules of the game in the political system. The following forms of political interaction, characteristic of the elite in the process of modernization, can be outlined:

1. cooperation, that is common action, stipulated by the desire to achieve mutually beneficial goals and interests;
2. competition, which implies a high level of competitiveness of subjects for obtaining certain advantages relative to the distribution of privileges or resources;
3. coalition, that is the formation of a high level of cohesion as for the achievement of relevant goals and the mobilization of resources;
4. pacts, that is the development of a common strategy to ensure the stability of the political situation;

The effectiveness of political cooperation in the conditions of modernization changes depends primarily on the high level of institutional competence of the political elite, which implies the existence of generally recognized clear rules and procedures of making political and managerial decisions.

Competition as a form of political interaction contributes to the increase of the level of competitiveness and professionalism of the elite in the processes of forming of the modernization transformation models and communication of the corresponding advantages to the most active groups of the public in order to attract their potential to optimize annual implementation.

The first case entails the generally recognized rules and procedures of competition in elite circles, which allow us to find a balance between our own interests and public ones. This is manifested in the prevention of excessive polarization between the elite and other groups of society. The second case refers to

the forms of public control over the activities of the political elite, allowing to identify the contradictions of modernization development, to predict the dynamics of influence on the functioning of political system, contributing to the development of effective alternatives. The main forms of public control include the conduct of sociological or statistical research, public hearings, examination of the activities of the authorities.

According to H. Zelenko, the dynamics of the elite's implementation of the functions of the leading subject of modernization is determined by the dominant form of interaction – coalition or pact. The coalition provides for the arrangement of political forces basing on approximately the same value-ideological platforms. In the states of Western Europe, they are more stable entities, because there are very clear political and ideological ideas about the principles of domestic and foreign policy, only certain differences may arise regarding the technology of their implementation. In the states of Central and Eastern Europe, coalitions are less stable, which is explained by the high level of differentiation of public interests. The advantage of this type of interaction is the strengthening of the processes of structuring of both the political elite and society, which increases the level of dynamics of modernization transformations and involvement of citizens. The disadvantage is the emergence of situational crises in decision-making, for example, no government formation or the incapacity of the Parliament [8, p. 253-265].

In this context, we can recall William Riker, who believed that coalitions are the form of interaction of elites, which provides not only a minimum benefit to each subject, but also satisfies its desire to get more in the end. He identified several prerequisites for the formation of coalitions: the presence of two or more members; the amount of wins, losses of its members equals zero, and the ratio of risks and opportunities of getting the advantages motivate the creation of a coalition; information capacity, that is, ideas about the rules of the game; rationality of the choice of alternatives [21].

The pact involves, first of all, situational agreements with political actors in relation to specific issues that are relevant in the context of modernization development. At the same time, there is a danger of concluding behind-the-scenes agreements, but this can be prevented through the formation of public rules of the pact, which can be controlled by the public [8, p. 253-256].

The institutional environment of the functioning of the political elite is characterized by the presence of various political practices. They reflect certain constructs of socio-political situations, behaviors, political technologies, as well as specific decision-making algorithms. According to the content of practices they are divided into physical (ensuring the material existence of the political entities), cultural and informational (promoting formation of cultural and informational dimension of activities), environmental (aimed at implementing the changes of the political space). According to the nature of their activities, they are divided into interaction practices (cooperative activities of subjects), counteraction practices (competitive activities of subjects) and single-action practices (impact on a certain object) [22].

Political practices may include the following types of activity: spontaneous play, plan, project conception. Spontaneous play is characterized by search actions on the tactics of establishing interaction with other subjects, and with that the overriding objective is to study the state, reaction to the proposed ideas. This type of activity is a kind of background of possible strategic actions of the political elite. Plan is a conscious action of representatives of the elite institution, aimed at imposing on others the ideas of their own worldview. This type of activity involves the study of the potential subject of interaction, its features, as well as the focus on persuasion or coercion to the proper perception of the proposed images or actions [12]. Project conception is aimed at the formation of a certain image of the political future and the procedure for its implementation within defined spatiotemporal frames, according to the given resources, which is aimed at obtaining or strengthening the positions of power [13].

A significant number of political practices are the result of differentiation processes covering an elite institution and the whole interaction within the political system. Since the institutional environment is characterized by a high level of conflict, the activities of certain elite may experience some restrictions. Consequently, appear conditions for the creation of new ways of interaction, different from the existing ones. This allows to modify and update the "interaction space". It consists of the following elements: 1) a set of positions and resources of the subjects of the current political situation; 2) a set of rules of conduct and means of activity. Accordingly, political actors tend to compete for the formation of an "interaction space", feeling the need for certain resources, privileges, means and methods of activity [7, pp. 62-66].

Thus, in the process of modernization of the political system, an appropriate space of interaction is created, in which specific rules of conduct are reproduced and communication between the subjects is carried out. It should be noted that these interactions occur at internal and external levels of functioning

of elite institute. They influence the definition of goals and objectives of modernization activities, acting as a kind of institutional practices of the political elite. The implementation of transformations in the political system is accompanied by the initiation of certain modernization projects based on a new vision of the political situation and activity algorithms. Established procedure of modernization activity allows the political elite to define the types of interaction, creating conditions for institutionalization and legitimization of the produced projects in the mass consciousness. At the same time, different elite groups can compete with each other for the choice of alternative models of modernization and their further implementation in practice. The level of competition will be determined by the activity of the subjects of interaction, as well as the relevance of the proposed changes for society and the political system as a whole.

Therefore, we can speak about formation of public policy within the institutional environment, that is, the sphere of interaction between the elite and society in the processes of modernization of the political system. Public policy provides for the reconciliation of public interests in the course of modernization activities on the basis of effective cooperation of the elite, public organizations, professional experts regarding the actualization and resolving of socially significant problems. Under such conditions, the content and methods of public policy implementation are constantly updated in accordance with current challenges. It is particularly important to ensure the effectiveness of the feedback mechanism, which contributes to the adequacy of the response of the authorities to the trends in the development of socio-political processes, increasing the level of involvement of citizens in decision-making.

Structural elements of public policy are: 1) economic, associated with the production of public goods, redistribution of income to meet the needs; 2) social, that is, the presence of public and state social services to ensure social needs; 3) civil and political, that is, an extensive structure of active associations of citizens; 4) socio-cultural, that is, the original institutions of restitution and preservation of spiritual values and cultural codes of society. These components should determine the essence and content of modernization projects initiated by the political elite, as they contribute to the transfer of strategic decision-making processes in the sphere of public policy. They become available for discussions and debates in order to choose an effective alternative [1]

The success of the elite institute in the field of public policy is determined by the processes of communication flows management. This is due to the fact that modern processes of globalization significantly affect the functioning of political systems, as a result of the formation of a single information space, increased role of communicative processes in making social and political decisions, emergence of new political actors and technologies of struggle for power.

The constant improvement of information technology and growth of opportunities for obtaining new knowledge increase the involvement of civil society in information and communication interaction, affecting the growth of political activity. The presence of an effective communication strategy contributes to the balance of the structural elements of political system, strengthens interaction between the political elite and civil society.

It should be noted that the emergence of an environment is influenced by two vectors – "conflict-solidarity" and "legitimacy-illegitimacy". Conflict characterizes the presence of differences in terms of goals and ways to achieve them, and solidarity focuses on the coherence of the positions of the subjects of communication. According to the first vector and the degree of conflict the following forms of communicative interaction can be defined: 1) appeal in the form of petitions, proposals, complaints; 2) protests in the form of rallies, demonstrations; 3) threats in verbal and non-verbal form.

The second vector focuses on the complementary ideas of the legality of the actions of the political elite and the consent of society regarding their content. The state of legitimacy of the communicative space is quite dynamic. It is constantly changing, the indicators of which are public opinion and the level of trust in the activities of the authorities. The main indicators of legitimacy can be considered as commonly accepted values, attitudes, rules of conduct, contributing to the justification of the actions of specific actors through: 1) public justification of the relevance of the dominant values and norms, their role in achieving the public good; 2) solidarity in regard to socially responsible interests and needs; 3) premeditated algorithm of activities to achieve respective goals [4].

Consequently, the need for effective management of communication processes becomes urgent in the political system, because it will contribute to the introduction of meaningful political and managerial decisions aimed at revealing its potential in order to optimize modernization transformations. This process involves clear goals and procedures (creating information, promoting, receiving feedback, eliminating noise) of the activity. Its effectiveness is determined by the level of circulation of information flows and types of communicative interaction.

There are three levels of information circulation in the political system (semantic, technological, influential). The semantic level determines the possibility of communication with the help of conventional sign forms that allow you to preserve the content of the information presented and the adequacy of its interpretation. The political elite, forming national development strategies, should use such forms of communication that facilitate understanding of the content of the message by society and allow for feedback. Irrelevance of semantic structures to the type of communication of elite and society can cause emergence of so-called communication vacuum that reduces level of legitimacy of the made decisions and provokes crisis situations [17].

The technological level of communication implies the presence of specific technologies (information, advertising, PR) and channels for the dissemination of necessary information. According to G. Pushkareva there are four main types of political communication used by political elite: official (information has an institutionalized nature, since it keeps track of the adoption of specific political decisions and brings their content to the citizens); personal (information is provided by a specific representative of the political elite, reflecting personal attitude to political events or their evaluation); indirect (information comes not from political institutions or subjects, but from the media, think tanks); anonymous (information has a low level of reliability) [19, p. 45-54].

The influential level determines the degree of the so-called spiritual influence of information on the minds of people, and therefore involves the use of the necessary political symbols, myths, ideologies. It is important for the political elite to take into account the conditions of the functioning of the political system, traditions, stereotypes, which are appreciated in the collective consciousness. Accordingly, the modernization transformations of the political system defined in certain programs and slogans must correspond to the peculiarities of political consciousness. In general, these levels characterize the conditions of effective interaction between the elite and society within information and communication processes that affect dynamics of modernization transformations [17].

We can distinguish two types ("society-authorities" and "authorities-society") of communicative interaction in the political system, affecting the feedback, strengthening the effectiveness of modernization reforms. The first type means the formation of public opinion and implementation of public lobbying. Public opinion acts as a kind of expression of basic social values and norms, providing legitimization of power relations, mobilization of political activity. Taking into account the dynamics of public opinion allows the elite to determine the urgent problems of society and to make political decisions in order to solve them. At the same time, it uses the capabilities of the political system in order to timely react and assess the effectiveness of their implementation in practice. This indicates the presence of public control over the activities of the elite, which increases the level of its responsibility, legitimacy of decisions, positively affecting the stability of the political system.

In general, there are the following modes of interaction between the authorities and public opinion: suppression of public opinion by the authorities; ignoring of the public opinion; paternalism of the authorities in relation to public opinion; partnership; pressure of public opinion on the authorities; dictate of public opinion. In the course of modernization reforms, the most optimal mode is the mode of partnership, since it ensures the realization of the potential of public opinion in relation to the solution of state-specific problems. It can be achieved due to the presence of: 1) high level of democracy of the electoral process and legislation that provide access to evaluation and prolongation of the elite institute activities; 2) statutory mechanisms for the implementation of the socio-political functions; 3) extensive system of channels for expressing public opinion; 4) open discussion between the government and public opinion about controversial issues; 5) dynamics of the response of authorities to public appeals; 6) effective actions; 7) extensive system of methods and channels for public opinion research [5, p. 62].

The partnership mode contributes to the formation of democratic political institutions and consolidation of legal guarantees of citizens' involvement in activities based on the needs of public opinion. The main conditions for its implementation include: the rule of law; compliance of political decisions with the established procedure and access to information; efficiency; focus on consensus-compromise forms of interaction; effectiveness and efficiency, which is manifested by a high level of satisfaction of public needs [2, p. 35].

Therefore, providing by the elite institution with the necessary conditions for the partnership in the process of modernization of the political system contributes to: 1) legitimization of the initiated modernization project; 2) creation of awareness about the strategy and tactics of political modernization activities; 3) taking into account public evaluation in the political decision-making processes and making

adjustments, if necessary; 4) monitoring the activities of power actors and structures by the public; 5) providing advisory recommendations on optimization of political modernization activities [5, p. 68-71].

Public lobbying is aimed at organizing the interaction of public groups with authorities, commercial, non-profit organizations to actualize and address their own interests and needs. Its main directions include: 1) articulation and aggregation of citizens' interests at different levels of government; 2) formation and submission of public requests to central and local authorities; 3) attraction of investments for the needs of regional development.

Clear rules and procedures of lobbying allow balancing the interests of public groups and political elites on the basis of compromise solutions. Accordingly, lobbying ensures a pluralism of legitimate opportunities for public participation in the development and adoption of political decisions, provides publicity to the process and activities of state authorities. It can be considered as a kind of feedback channel, which actualizes the problems of the functioning of the political system, public demand and specific directions of modernization, as well as determines the agreed procedure for the development of political activity aimed at achieving the goals and objectives of the modernization project [16].

In the context of processes of modernization of the political system, active lobbying activity allows groups of the public to be included in the procedure of its implementation or adoption of specific political decisions.

The type of interaction "authorities-society" involves the use of PR-technology and application of resources for consultative interaction, in other words, the use of information and organizational PR-technologies. Information technologies focus on the use of the resource potential of the media to monitor public sentiment, actualization of problems, the solution of which is within the competence of specific political actors. Organizational PR-technologies focus on the respect of the organization procedure and carrying out special PR-events. They increase the level of public trust in the activities of the political elite, outlining intentions and actions to meet current needs. These technologies contribute to the establishment of purposeful interaction with the public, the actualization of the elite's proposed values, ideas, symbols, programs that determine the content of their activities.

The use of two-step flow of communication technology of P. Lazarsfeld allows concretizing the interests of public groups, increasing the level of political activity in modernization transformations. It focuses on finding "opinion leaders" for a particular group of the public. Thanks to their own authority and an established system of personal communication, they easily convey the necessary information, prompting action. Consequently, PR-technologies activate the public awareness of the proposed development programs, opportunities for active inclusion in activities for the implementation of modernization reforms of the political system.

To increase trust and mobilize public activity the elite institution should apply resources of consultative approach. For example, to promote the establishment of temporary advisory and expert commissions and think tanks. Their activities should focus on identifying current problems and finding compromise ways to solve them. Awareness-raising among groups of the public is quite effective. Such activities include the preparation of key messages on certain decisions of the political elite. They specify the following information: the reasons for the decision, its importance to the public, possible negative consequences and ways to minimize them, the forecast of the future after implementation. For example, in the UK, representatives of public authorities carry out special explanatory campaigns to reveal the motives for making a political decision and its relevance in the context of state development strategies [11, p.111-115].

The experience of democratic development of foreign countries shows the relevance of public consultations. The European Union has defined the general principles of public consultations: clear content of consultative session, information sharing about the event, system of feedback. Public discussions can be initiated by the political elite in direct (public civil discussion) and indirect (public opinion research) forms [11, p. 59-69].

In general, in the modern conditions of political reality, the communication processes between authorities and society in the political system acquire a decentralized network form. The implementation of political communication takes place at the following levels: 1) individual-personal (on websites, personal pages, blogs of political leaders); 2) group, that is, on the available resources of the blogosphere; 3) institutional (on the websites and portals of the main institutions of power). Accordingly, the main characteristics of this communicative space are: 1) real-time mode, which means that it is possible to quickly obtain the necessary information; 2) virtualization, that is, direct face-to-face contact, for example, using a teleconference; 3) commodification, that is, formation of the image characteristics of the subject [4]. It is important to take them into account in order to optimize modernization processes.

We can agree with the opinion of M. Holovatyi that an effective dialogue between authorities and society is possible with the help of socialization of communities, increasing their involvement in the political process through strengthening of informative and competence components, formation of practical skills to defend their own interests and join the collective solution of social and political problems [6]. However, the lack of interest from the elite in the harmonious development of civil society increases the risks of a passive-negative influence on modernization processes, which is manifested in lack of motivation for personal or group participation in the political modernization activities; the contradictions of value orientations (tradition dominates innovation) and interests (achieving success is associated with illegitimate funds, and self-actualization with the expectation of state support). Consequently, there is a decrease in the dynamics of modernization transformations, due to the low level of legitimacy of the elite institution, social solidarity and lack of opportunities for self-realization of the individual. This is evidence of the predominance of the model of passive adaptation to the conditions of political reality in the structure of value system and life strategies of society, which does not contribute to the implementation of the goals and objectives in relation to achievement of the public good [14].

In view of the above we can draw the following conclusions. Firstly, a set of legitimate rules of interaction and competitive political practices form the basis of the institutional environment of elite functioning. A holistic understanding of the rules of interaction and practices helps to determine the procedure of the elite institution in the political modernization processes, the dynamism of which is provided by the optimal choice of political technologies.

Secondly, communication processes shape specific types of interaction in the institutional environment, facilitating feedback, optimal distribution of resources, and the use of political system capabilities to optimize modernization changes. The elite institute, forming and controlling communication processes, ensures the involvement of public initiative in the practical implementation of modernization projects on the basis of partnership and mutual responsibility.

References:

1. Babosova E. Kotseptualizatsiya ponyatiya «publichnaya politika». 2013. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualizatsiya-ponyatiya-publichnaya-politika.pdf> (accessed 25.11.2016).
2. Teleshun S. O., Reiterovych I. V., Sytnyk S. V. et al. *Vzaimodiia derzhavy i suspilstva v protsesakh publichnoi polityky: nauk. rozrobka/avt. kol.* Kyiv: NADU, 2013. p. 44.
3. Golovakha E., Panina N. Osnovnyye etapy i tendentsii transformatsii ukrainskogo obshchestva: ot perestroyki do «oranzhevoy revolyutsii». *Sociology: theory, methods, marketing*. 2006. No. 3, pp. 32-51.
4. Gerasimova E., Chernyayeva T. Formy i rezhimy vzaimodeystviya vlasti i obshchestva v usloviyakh politicheskoy modernizatsii Rossii. 2012. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-i-rezhimy-vzaimodeystviya-vlasti-i-obshchestva-v-usloviyah-politicheskoy-modernizatsii-rossii> (accessed 04.08.2015)
5. Gavra D. P. Obshchestvennoye mneniye i vlast: rezhimy i mekhanizmy vzaimodeystviya. *Journal of sociology and social anthropology*, 1998. vol. 1, No. 4, pp. 53-77.
6. Holovaty M. Dialoh mizh vladoiu i suspilstvom – vazhlyva zasada formuvannia ukrainskoi derzhavnosti. *Political management*. 2011. No.5, pp. 19-24.
7. *Grazhdane i politicheskiye praktiki v sovremennoy Rossii: vosproizvodstvo i transformatsiya institutsionalnogo poryadka* / Editorial board: Patrushev S. (executive editor), Ayvazova S., Panov P. Moscow: RAPN; ROSSPEN, 2011. 318 p.
8. Zelenko H. I. Koalitsiia chy paktuvannia: modeli vzaimodii politychnykh elit na postsotsialistychnomu prostori. *Elites and civilizational processes of formation of nations*. Kyiv: TOV UVPK "EksOb", 2006. Vol. 2, pp. 253-265.
9. *Institutsionalnaya politologiya: sovremennyy institutsionalizm Ipoliticheskaya transformatsiya Rossii* / Edited by S. Patrushev. Moscow, ISP RUN, 2006. 600 p.
10. Kokorkhoyeva D. Sovremennyye issledovaniya institutov politicheskoy vlasti (sravnitel'nyy analiz teorii). *Belgorod State University Scientific Bulletin. HistorySerie. Politicalscience*. 2010. No. 4, ed. 14, pp. 208-217.
11. *Komunikatsiia: demokratychni standarty v roboti orhaniv derzhavnoi vlady* / Edited by O. Dniprenko. Kyiv: TOVКиїв: TOB "Vistka", 2008. 164 p.
12. Lurye S., Kazaryan L. Mirovaya politika i eye prognosticheskiye indykatory. *Polis*. 2012. No 2. pp. 85-97.
13. Mitrokhina T. N. Politicheskyy proyekt kak kategoriya politicheskoy nauki. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskyy-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki>(accessed 16.12.2015).
14. Materialy kruhloho stolu «Hromadianske suspilstvo v 2018-mu: novi vyklyky, novi zavdannia» (do 25-richchia Fondu «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva) 6 bereznia 2018 roku. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf> (accessed 27.04.2018).
15. Nort D. Instytuty, protsesy ta funktsionuvannia ekonomiky. Kyiv: Osnovy, 2000. 230 p.
16. Nisnevich Yu. Informatsionno-kommunikatsionnaya stabilizatsiya politicheskoy sistemy. 2006. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=9913771> (accessed 22.01.2017)

17. Ostapenko M. Politychna komunikatsiia: teoretychni aspekty doslidzhennia. *Political management*. 2012. No. 3, pp. 135-144.
18. Pushkareva G. V. *Politicheskii menedzhment*. URL: <http://uchebnik-online.com/133/1209.html> (accessed 05.10.2016)
19. *Politicheskoye obespecheniye biznesa* / Edited by Yu. Konoplin. Moscow: MAI Publishing house, 1995. pp. 45-54.
20. Riker W. *The theory of political coalitions*. New Haven; CT/London: Institute for Advanced Studies, 2000. 18 p.
21. Rybakov A., Studnikov P. Kategoriya «politicheskii institut» v sovremennoy politicheskoy nauke. *Topical issues of social sciences: sociology, political science, philosophy, history: collected articles on the materials of international research-to-practice conference, February 18, 2015*. Novosibirsk: SibAk, 2015. pp. 18-27.
22. Skopin A., Klimov A., Zaytsev D. Aktornyy podhod v sovremennykh sotsial'nykh naukakh: ekonomiki, sotsiologii i politologii. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопих%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак.в%20современных%20социальных%20науках.pdf> (accessed: 12.09.2016).

Бібліографічний список:

1. Бабосова Є. Коцептуалізація поняття «публічна політика». URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualizatsiya-ponyatiya-publichnaya-politika.pdf> (Дата звернення: 25.11.2016)
2. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розробка/авт. кол. : С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.
3. Головаха Е., Паніна Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества : от перестройки до «оранжевой революции». *Социология : теория, методы, маркетинг*. 2006. №3. С. 32-51.
4. Герасимова Е., Черняева Т. Формы и режимы взаимодействия власти и общества в условиях политической модернизации России. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-i-rezhimy-vzaimodeystviva-vlasti-i-obschestva-v-uslovivah-politicheskoy-modernizatsii-rossii> (Дата звернення: 04.08.2015)
5. Гавра Д. П. Общественное мнение и власть: режимы и механизмы взаимодействия. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Том 1. №4. С. 53-77.
6. Головатий М. Діалог між владою і суспільством – важлива засада формування української державності. *Політичний менеджмент*. 2011. №5. С. 19-24.
7. Граждане и политические практики в современной России: воспроизводство и трансформация институционального порядка / ред. колл. : С. Патрушев (отв. ред.), С. Айвазова, П. Панов. Москва : РАН; РОССПЭН, 2011. 318 с.
8. Зеленько Г. І. Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на постсоціалістичному просторі. *Еліти і цивілізаційні процеси формування нації*. Київ: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. Т. 2. С. 253-265.
9. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России / под. ред. С. Патрушева. Москва: ИСП РАН, 2006. 600 с.
10. Кокорхоева Д. Современные исследования институтов политической власти (сравнительный анализ теорий). *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Сер. История. Политология*. 2010. №4. Вып. 14. С. 208-2017.
11. Комунікація : демократичні стандарти в роботі органів державної влади / за. ред.. О. Дніпренко. Київ: ТОВ «Вістка», 2008. 164 с.
12. Лурье С., Казарян Л. Мировая политика и её прогностические индикаторы. *Полис*. 2012. №2. С. 85-97.
13. Митрохина Т. Н. Политический проект как категория политической науки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskii-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki> (Дата звернення: 16.12.2015)
14. Матеріали круглого столу «Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання» (до 25-річчя Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва) 6 березня 2018 року. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf> (дата звернення: 27.04.2018).
15. Норт Д. Институти, процеси та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 230 с.
16. Нисневич Ю. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=9913771> (дата звернення: 22.01.2017)
17. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. №3. С. 135-144.
18. Пушкарёва Г. В. Политический менеджмент. URL: <http://uchebnik-online.com/133/1209.html> (дата звернення: 05.10.2016)
19. Политическое обеспечение бизнеса / под ред. Ю. Коноплина. Москва: Изд-во МАИ, 1995. С. 45-54.
20. Рыбаков А., Студников П. Категория «политический институт» в современной политической науке. *Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. междунар. науч.-практ. конф. 18 лютого 2015*. Новосибирск: СибАК, 2015. С. 18-27.
21. Riker W. *The theory of political coalitions*. New Haven; CT/London : Institute for Advanced Studies, 2000. 18 p.

22. Скопин А., Климов А., Зайцев Д. Акторный поход в современных социальных науках: экономики, социологии и политологии. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопин%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак.в%20современных%20социальных%20науках.pdf> (дата обращения: 12.09.2016)

Примуш М. В., Окуньовська Ю. В., Гижко А. П. Політична еліта в інституційному середовищі

Стаття є дослідженням змісту та особливостей інституціоналізації еліти в процесі модернізації політичної системи. Доведено, що функціонування інституційного середовища відбувається на макро- та мікрорівні. У цьому контексті стаття вивчає ступінь узгодженості інституційного середовища та його залежність від згоди всіх суб'єктів на дотримання правил та норм, що забезпечують суспільний та політичний порядок. Дослідження розкриває сукупність законних правил взаємодії та конкурентних політичних практик, які складають основу інституційного середовища (функціонування еліти). Він описує комунікаційні процеси, які формують таку взаємодію в інституційному середовищі. Зроблено висновок, що чіткі правила та процедури лобіювання дозволяють збалансувати інтереси громадських груп та політичних еліт на основі компромісних рішень. Відповідно, лобіювання забезпечує плюралізм реалізації можливостей участі громадськості у розробці та прийнятті політичних рішень, забезпечує публічність процесу та діяльності органів державної влади. Автори обґрунтовували, що сукупність законних правил взаємодії та конкурентних політичних практик є основою інституційного середовища функціонування еліти. Цілісне розуміння правил взаємодії та практики допомагає визначити процедуру елітного інституту в процесах політичної модернізації, динамічність яких забезпечується оптимальним вибором політичних технологій. Також комунікаційні процеси формують конкретні типи взаємодії в інституційному середовищі, полегаючи зворотний зв'язок, оптимальний розподіл ресурсів та використання можливостей політичної системи для оптимізації модернізаційних змін. Елітний інститут, формуючи та контролюючи комунікаційні процеси, забезпечує залучення громадської ініціативи до практичної реалізації проектів модернізації на основі партнерства та взаємної відповідальності.

Ключові слова: інституційне середовище, модернізація, політична еліта, політична система, політична практика, комунікація.

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.6

УДК 323:328.123

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

Поліщук І. О., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ

У статті аналізуються сучасні тенденції розвитку інституту політичної опозиції. Розкривається еволюція концептуальних уявлень про сутнісний зміст феномену політичної опозиції. Констатується, що у режимі консолідованої демократії політична опозиція забезпечує зміну політичних сил та елітних груп в управлінні державою, кадрову ротацію в структурах влади, а також здійснення контролю за політичною владою. Натомість у транзитивних політичних режимах роль політичної опозиції істотно зростає. Якість інституту політичної опозиції виначає потенціал демократизації того чи іншого режиму влади. Право на політичну опозицію є одним з засадничих елементів сучасної ліберальної демократії. Можливість відкрито критикувати правлячу еліту, відстоювати свої альтернативні інтереси, пропонувати інші політичні рішення, виборювати владу шляхом участі у політичних виборах гарантується законом. У політиці опозиція визначається як: виступ проти думки більшості або панівної думки в законодавчих, партійних та інших структурах, які декларують свою прихильність демократичним процедурам; протиставлення свого політичного курсу іншому курсу.

Важливість інституту політичної опозиції зумовлена тим, що опозиція – це потенційна завтрашня влада. Виначальним моментом є те, яке місце опозиційні сили посідали у системі владних відносин країни, яким шляхом прийшла до влади. Оскільки згодом це відбувається і на самому характері влади, і на тому, наскільки легко і безболісно відбуватиметься зміна влади.

Робиться висновок, що за режиму поліархії та у транзитивних режимах дієва, сильна опозиція є запорукою стабільності в роботі усього державного механізму. Існування опозиції створює баланс у політичній системі та захищає режим влади не тільки від авторитарних проявів, але й від впливу суб'єктивних чинників в ухваленні політичних рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами.

Ключові слова: політична опозиція, державна влада, політичний режим, контрольна функція, демократія, транзит.

Постановка проблеми. Усі елементи політичної влади, що включають у себе її фундаментальні основи, зміни, джерела та принципи реалізації, підлягають безперервному вивченню з боку вчених-суспільствознавців. Інститут опозиції є залежним компонентом влади, адже саме політична влада визначає опозицію як дієздатний або неефективний соціально-політичний інститут. Неспівпадання інтересів населення та можновладців, боротьба еліти та контреліти за контроль над прийняттям політичних рішень, все це готує ґрунт для існування політичної опозиції. Актуальності даної теми додає той факт, що в сучасній політичній науці наявність альтернативних політичних суб'єктів, здатних впливати на прийняття політичних рішень, визначається як ключова характеристика демократичного режиму. За умов розвинутої, або консолідованої демократії політична опозиція забезпечує зміну політичних сил і груп у керівництві країною, кадрове оновлення в структурах влади, а також здійснення контролю за політичною владою. Натомість у політичних режимах з незавершеним демократичним транзитом роль політичної опозиції зростає ще більше. Якість інституту політичної опозиції виначає потенціал демократизації того чи іншого режиму влади. За умов початку демократизації фактор опозиції поряд з фактором реформаторів при владі виступає однією з рушійних сил перетворень, а в ряді випадків заповнює вакуум влади, що утворюється після падіння неефективного режиму. У суспільстві, що знаходиться в перехідному стані, політична опозиція виконує особливу роль, адже відбуваються глибокі зміни всього соціально-економічного укладу (ладу).

У такій ситуації зростає небезпека використання насильства для досягнення політичних цілей. Якщо ж політична влада запізнюється з формуванням механізму зворотного зв'язку і модернізацією

політичних інститутів, політична опозиція здатна активізуватися, її діяльність може викликати непередбачувані наслідки.

За умов недемократичних режимів: авторитарного і тоталітарного, політична опозиція переслідується аж до фізичного знищення. Вона може бути офіційно заборонена, однак саме вона виступає центром протидії антидемократичному режиму. Неможливість висловити протест легальними і легітимними методами веде до наростання соціальної напруженості і знижує стійкість політичних режимів. Сучасна політична наука виходить з того, що право на політичну опозицію є одним з фундаментальних компонентів сучасної ліберальної демократії. Можливість відкрито критикувати правлячий режим, відстоювати свої інтереси, пропонувати альтернативний політичний проект, брати участь у виборах гарантується законом, і ці узаконені "правила гри" для влади і опозиції є найдієвішим механізмом запобігання серйозних конфліктів між державою і суспільством, між різними групами інтересів. Опозиція активно бере участь в політичному житті, діючи відповідно до легальних норм, і забезпечує сталий розвиток демократичної системи. При цьому легальна зміна влади, перехід влади до опозиційної партії, зміна партій, які перебувають при владі, мирним шляхом є критерієм ефективності демократичного правління загалом. Щоб політична опозиція була ефективною, недостатньо бачити невирішені проблеми і критикувати роботу державних органів. Включеність в опозиційну діяльність передбачає наявність власного, відмінного від офіційного, бачення шляхів соціального прогресу.

Досвід розвинених демократичних країн засвідчує, що публічність та конкурентність політичного середовища, транспарентність політичних процесів є одними з найважливіших чинників формування ефективної політики. Важливим елементом механізму забезпечення альтернативності у прийнятті рішень органами державної влади, відкритості, раціональності цього процесу є інститут політичної опозиції. Його існування визнається переважною більшістю вчених природнім явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Поява та ефективне функціонування цього інституту потребує особливих умов і можливе лише в рамках тих режимів, де гарантуються і забезпечуються права громадян на вираження і відстоювання своїх інтересів, на протест у випадку їх порушення з боку органів державної влади.

Основний Закон України гарантує громадянам право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також на свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України. Крім того, Конституція встановила, що громадське життя в Україні ґрунтується на принципах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму [1, с. 3]. Сучасне політичне життя в країні є досить різноманітним, однак кількісна сторона не завжди є показником того, що різні політичні сили мають можливість впливати на громадське життя. Опозиція у цьому аспекті є одним з найбільш ефективних інститутів, які сприяють виявленню та захисту індивідуальних і групових інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Звертання уваги до політичної опозиції та її ролі в Україні на сучасному етапі зумовлена тим, що її презентують реальні політичні сили, яких підтримує значна частина виборців. Кожний наступний електоральний цикл демонструє мінімальний розрив голосів, наданих опозиційним та правлячим силам. Відсутність чіткої регламентації діяльності опозиції є значною перепорою на шляху демократизації політичного режиму сучасної України, більше того, знижує ефективність роботи Верховної Ради України та інших представницьких інститутів.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми діяльності та інституціоналізації політичної опозиції стали предметом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів. Основними працями в цій царині вважаються дослідження Ф.Бергхорна, О. Кіркхаймера, Дж. Сарторі, Р. Даля, та Х. Лінца. Значну увагу цьому питанню приділяли також Д.Елерз, А. Алібасік, Є.Колінські, Р.Макрідіс, П.Сула, Р.Солаж, Г.Скілінг, Д.Скрипінський.

Класифікацію опозиції розробляли А.Палескі, Р. Паннет, Е. Шилз та ін. На пострадянському просторі типи й моделі політичної опозиції досліджують С.Поршаков, Ф. Рудич, С. Телешун, О. Циганков та інші вчені.

Із середини 1990-х рр. вітчизняні дослідники приділили увагу аналізу діяльності української політичної опозиції (Ю. Бадзьо, В. Литвин); передумовам та причинам її виникнення (І. Варзар, Г. Демиденко, А. Колодій, І. Курас, К. Савицький, В. Якушик); принципам, характеру, моделям та перспективам її взаємодії з владою в Україні (Р. Балабан, В. Бех, С. Бондар, Ю. Древаль, В. Журавський, М. Михальченко, О. Новакова, І. Підлуська, С. Рябов); її ролі в політичному процесі (Н. Вінничук, Н. Піскарьова, Г. Щедрова); законодавчому регулюванню її правового статусу (І. Павленко, О. Совгіря).

Мета дослідження полягає у тому, щоби визначити специфіку функціонування інституту політичної опозиції в концептуальному та політико-режимному контекстах.

Виклад основних положень. Опозиція у буквальному сенсі означає протидію, опір. В такому значенні опозиція – це широко поширене соціальне явище. Адже конкуренція, наприклад, в економічній сфері – це теж протидія і не буде помилкою сказати, що учасники економічних відносин часто знаходяться в опозиції один до одного. Відступники і єретики, безсумнівно, являють собою опозицію домінуючій конфесії, тому цілком правомірно говорити про опозицію в сфері релігійного життя. Опозиція часто спостерігається в громадських об'єднаннях, наприклад, в політичних партіях, в яких можуть існувати правляча і опозиційна фракція. Опозиція можлива в різних осередках громадянського суспільства, навіть у родині.

Однак найчастіше поняття опозиції використовується при характеристиці політико-владних відносин. Стосовно сфери політики опозиція визначається як: а) виступ проти думки більшості або панівної думки в законодавчих, партійних та інших структурах, які декларують свою прихильність демократичним процедурам; б) протиставлення свого політичного курсу іншому курсу у політиці.

Питання опозиції завжди посідало провідне місце в трудах політичних філософів. Вже Аристотель у своїх працях «Політика» та «Афінська політія» зазначав, що опозиційним можна вважати і протистояння між «партією знаті» і «партією народу». Поряд з цим давньогрецький філософ аналізує причини конфліктів у державі, провідною з яких визначає наявність опозиції всередині правлячого класу. Також однією з причин є демагогія, за допомогою якої одна особа може зосередити всю владу у своїх руках і стати тираном. А вже тиранія виключає функціонування відкритих форм опозиції. Аристотель, що у розвитку державотворення вбачає переважання еволюційного шляху, а не революційного, відкидає можливість зміни влади внаслідок політичної боротьби опонентів. По суті, він описує процес підвищення значущості людини у суспільстві, що призводить до зміни статусу: від архонта до басилевса [2, с. 460, 462].

Вагомий внесок у розвиток теорії політичної опозиції зробив видатний представник французького лібералізму першої половини XIX ст., історик і державний діяч Ф.Гізо. Його основною ідеєю є обґрунтування необхідності участі опозиції в процесі здійснення державної влади. На думку Ф.Гізо, в умовах малопродуктивної діяльності традиційного державного апарату зробити управління суспільством ефективним, зберігши при цьому свободу та основні правові гарантії громадян, можливо лише за участі політичної опозиції [3, с. 311-312].

У XX ст. Й. Шумпетер у своїй праці «Капіталізм, соціалізм та демократія» зазначає, що ініціатива у висуванні питань на парламентське обговорення, як правило, належить урядові або ж «тіньовому кабінету» опозиції, а не окремим депутатам. Ця думка свідчить про надання опозиції інституціональної форми «тіньового уряду» та про неминучу участь опозиції у прийнятті державних рішень. У той же час, учений вважає, що іноді «політична машина не може сприйняти певних проблем, так як вище керівництво уряду та опозиційних сил не вбачає в них політичної цінності або ж ця цінність насправді сумнівна. Такі питання беруть собі аутсайтери, які віддають перевагу індивідуальній боротьбі за владу замість служіння в лавах однієї з існуючих партій» [4, с. 238-239].

Німецький політолог Р. Міхельс у роботі «Соціологія політичної партії в умовах демократії» розглянув феномен опозиційної партії і прийшов до висновку, що «всі сили опозиційної партії спрямовані на витіснення правлячої партії, аби посісти її місце, іншими словами, замінити одне угруповання правлячого класу іншим. Та рано чи пізно конкурентна боротьба між окремими угрупованнями правлячих класів закінчується перемир'ям, несвідомий мотив якого – збереження таким чином панування над масами або ж його розділення...» [5, с. 549–551]. У роздумах Р. Міхельса простежується натяк на необхідність конструктивності політичної опозиції. Очевидно, що для автора опозиція не є носієм альтернативних шляхів розвитку держави, а лише виконує функцію заміщення кланової влади.

Звернення до історичного досвіду змушує констатувати, що протягом тривалого часу існування суспільства опозиція вважалася явищем шкідливим, яке руйнує порядок в країні і є джерелом усіляких негараздів [5, с. 197]. Проте сьогодні у демократичних системах сильна опозиція виступає запорукою стабільності держави. Існування опозиції створює баланс у політичній системі і захищає державу не тільки від авторитарних крайнощів, але й просто від впливу суб'єктивних чинників при прийнятті важливих рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами. Опозиція, як природна протидія владі, як її постійний суперник може призводити до певного напруження в політичному середовищі. Але загрозливих рис це напруження набуває лише в тому випадку, коли опозиція не має можливостей впливати на ситуацію в країні, не має формальних та

інституціоналізованих можливостей виражати та відстоювати свою думку, свої позиції та інтереси. Про таку опозицію можна сказати, що вона повністю перебуває поза межами системи владних відносин. Відтак єдиною ефективною формою діяльності для неї залишаються позасистемні акції, спрямовані на дестабілізацію, дискредитацію та повалення існуючого режиму. Тому питання шкідливості чи корисності опозиції часто-густо залежить не так від неї самої, як від умов її діяльності, що створені владою. Від цих умов залежить залученість чи незалученість опозиції до системи владних відносин в країні.

У західній політичній науці утворилися різні типології опозицій у політиці. Зокрема, в залежності від характеру ставлення опозиції до діючої влади і політичної системи виділяються системна та позасистемна опозиції, межа між якими проходить за ознакою визнання або невизнання діючої політичної системи і прагнення зберегти її в недоторканності або повністю демонтувати, створивши новий тип системи. Ф.Бергхорн виділяв в рамках авторитарного радянського режиму три види опозиції – фракційну (що включала в себе частину правлячого угруповання), секторальну (що включала, наприклад, групи в середовищі наукової і творчої інтелігенції) і руйнівну (десидентський рух, який відкидав основні принципи режиму). Х.Лінц запропонував типологію опозиції у залежності від методів, які нею застосовуються для досягнення своїх цілей, і виділив за цим критерієм опозицію лояльну, напівлояльну та нелояльну. Стосовно країн Східної Європи Г.Скілінг виділяє інтегральну опозицію (по відношенню до режиму в цілому), фракційну і фундаментальну опозицію (критикує окремі елементи системи, але не систему в цілому).

Важливість питання про опозицію зумовлена тим, що опозиція (говоримо не про конкретне сьогодення, а про історичну перспективу) – це потенційна завтрашня влада. І дуже важливо, яке місце вона займала в системі владних відносин країни, яким шляхом прийшла до влади. Оскільки згодом це відбивається і на самому характері влади, і на тому, наскільки легко і безболісно відбувається зміна влади. Проблема формування політичної опозиції хоч і є однією з базових в процесі демократизації політичної системи України, проте в політичній практиці та суспільній свідомості громадян ще не існує чіткого розуміння суспільно-політичних функцій, соціального сутності, призначення опозиції, її ролі у формуванні ладу, побудованого на засадах поділу та збалансованості влади. Це вимагає звернення до цієї проблематики та ґрунтовної її розробки.

Політична опозиція має місце в системі владних відносин тоді, коли для її позицій характерним є те, що вона може мати владу без її актуалізації, без наявності її маніфестованих проявів. Натомість опозиційні групи, які потребують інтенсивних екстремальних форм діяльності, визначаються в якості таких, що не мають місця в системі владних відносин, або ж займають слабкі позиції, а ресурси влади з'являються в їх розпорядженні лише в процесі діяльності, тобто їх влада нерозривно пов'язана з її актуалізацією.

Можливості політичної опозиції в системі владних відносин визначаються та розрізняються у відповідності від наявності у її розпорядженні чотирьох основних типів владних ресурсів: 1) потенціалу до влади; 2) влади як потенціалу, або потенціальної влади; 3) латентної влади; 4) безпосередньої актуалізації влади. Слід розрізняти належні опозиції «владні ресурси» та «можливості». Якщо владні ресурси є об'єктивними та структурними передумовами розвитку опозиції і формуються під впливом системних, інституційних та нормативних чинників, то можливості є суб'єктивними, формуються у відповідності до «внутрішніх якостей» опозиції [6,с.201]. Попередній розвиток політичної опозиції в Україні відбувався завдяки зростанню її можливостей на фоні практично повної відсутності динаміки її владних ресурсів, за виключенням появи «потенціалу до влади». Тому головним напрямком розвитку політичної опозиції в Україні слід вважати збільшення комплексу її ресурсів.

Основними проблемами діяльності політичної опозиції в Україні є невідповідність її владної позиції та бази влади, а також поширеність «ілюзії» присутності опозиції в системі владних відносин України, яка формується через нерегламентоване і довільне надання окремим її представникам посад зі значними владними повноваженнями за одночасної відсутності відповідних владних ресурсів у опозиції як інституту. Невідповідністю владної позиції та бази влади, де позиція – це положення в системі владних відносин, а база влади – сукупність ресурсів та можливостей, що можуть бути використані в рамках даної позиції, можна пояснити тривалий період інертності та невдач політичної опозиції в Україні в боротьбі за розширення своїх повноважень. Специфікація результатів влади опозиції та перспектив її розвитку має відбуватися за двома критеріями: об'єкт та сфера, де об'єкт – це певний інститут, структура, державна агенція, а сфера –

галузь її впливу. Перспективи розвитку політичної опозиції в Україні зосереджені, головним чином, у рамках розширення сфери застосування її влади.

Опозиційна політична діяльність – це окрема форма реалізації політики. Ця форма характеризується наявністю технології опозиційної активності, яка виражається в системних проявах опозиції. Тобто, опозиційна діяльність – це своєрідний технологічний політичний процес, який слід розглядати поза проявами суб'єктивних факторів реалізації політики.

Політична опозиція – це протидія, опір діючій державній владі, протистояння здійснюваному стратегічному курсу з метою замінити його на інший, задовольняє опозиційні політичні організації.

Для розвиненого громадянського суспільства, з певним політичним потенціалом населення, політично доцільною моделлю є скандинавська, яка базується на співпраці та взаємозв'язку між суб'єктами політичного процесу. Це пояснюється тим, що функціонування політичної опозиції в рамках цієї моделі забезпечує такі головні критерії громадянського суспільства як саморегулювання та самосвідомість.

Участь громадянського суспільства на чолі з опозиційними силами у «лікуванні від корупційної хвороби» є пріоритетним напрямом його діяльності у перехідних суспільствах з нестійкою системою влади. Ліки від корупції потрібні не тільки владі, але й самому суспільству. Проте, «лікарем» за таких умов не може бути головним чином сама влада (це може бути лише, найбільш здорова її частина). Лікувати соціум від корупції може дієва опозиція, і процес лікування вона має почати із себе. Боротися необхідно не лише з проявами корупції, а, в першу чергу, з її причинами, шляхом виявлення та нейтралізації корупційних ризиків в діяльності органів влади.

Зазначимо, що подолання корупції перетворюється на надзвичайно складну проблему, але водночас і реальну (щодо можливості вирішення), якщо ми відмовляємося від її спрощених тлумачень як прояву «поганого» управління чи «неналежного виконання недосконалыми людьми досконалих правил». Таке спрощення вводить в оману можливості простих рішень –

«достатньо покарати винних та замінити їх більш гідними людьми і проблема буде вирішена». Виникає прагнення робити ставку на методи репресій, а основним агентом протидії вважати правоохоронні органи. Усвідомленням хибності такого шляху стало прийняття Концепції боротьби з корупцією, в якій вперше було чітко визнано пріоритетність не «боротьби», а попередження цього соціального явища. Поява Концепції породила надію на зміни, оскільки вона давала досить реалістичне бачення ситуації в Україні, враховувала міжнародний досвід та відповідні стандарти, визначаючи всі найбільш суттєві заходи, що могли бути здійснені у сфері усунення передумов корупції. Але реальних змін не відбулось, Концепція залишилась лише політичним документом, а сама ситуація погіршилась [7, с. 145]. Таким чином, ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умов створення та реалізації належної системи законодавчого та організаційно-управлінського забезпечення здійснення реформ, спрямованих на попередження корупції та активну участь у них громадськості.

Виходячи з вище викладеного, можна зробити такі **висновки**.

1. За режиму поліархії та у транзитивних режимах дієва, сильна опозиція є запорукою стабільності в роботі усього державного механізму. Існування опозиції створює баланс у політичній системі та захищає режим влади не тільки від авторитарних проявів, але й від впливу суб'єктивних чинників в ухваленні політичних рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами.

2. Проблема «шкідливості» чи «корисності» опозиції часто-густо залежить не стільки від неї самої, скільки від умов її діяльності, що створені владою. Від цих умов залежить залученість чи відчуженість опозиції до системи владних відносин у державі.

3. Політична опозиція є одним з детермінуючих громадських механізмів боротьби з корупцією та іншими зловживаннями влади.

4. Основним напрямком розвитку політичної опозиції в Україні слід вважати збільшення комплексу її ресурсів та врегулювання її правового статусу.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з проведенням компаративістських студій діяльності опозиції у поліархіях та інших політичних режимах.

Бібліографічний список:

1. Конституція України. К. : Юрісконсульт, 1996. 73 с.
2. Аристотель. Политика. *Сочинения*. М., 1983. Т. 4. 575 с.
3. Гизо Ф. О средствах правления и оппозиции в современной Франции. *Классический французский либерализм* : сборник / [пер. с фр.]. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. С. 263–506.
4. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. К. : Основи, 1995. 528 с.

5. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии (фрагмент).
6. *Антология мировой политической мысли* : в 5 т. Т. 2. М. : Мысль, 1997. С. 186–197.
7. Христюк Т.А. «Політична опозиція». Зміст, характеристика та історична еволюція. *Політологічний вісник*. 2003. № 13. – С.195–202.
8. Савицький К. І. Генезис політичної опозиції: з українського та зарубіжного досвіду. *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*. К. : ТЕТ, 1996. 347 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy. М. : Yuryskonsul't, 1996. 73 s.
2. Arystotel. Polityka. *Tvory*. М., 1983. Т. 4. 575 s.
3. Hizo F. U zasobakh pravlinnya i opozytsiyi v suchasnyy Frantsiyi. *Klasychnyy frantsuzky liberalizm: zbirnyk / [per. z fr.]*. М.: Rosiys'ka politychna entsyklopediya (ROSSPEN), 2000. S. 263-506.
4. Shumpeter Y. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya. К. Osnovy, 1995. 528 s.
5. Mikhels R. Sotsiolohiya politychnoy partiyi v umovakh demokratiyi (frahment). *Antolohiya svitovoyi politychnoy dumky*: v 5 t. Т. 2. М. : Dumka, 1997. S. 186-197.
6. Khrystyuk T.A. «Politychna opozytsiya». Zmist, kharakterystyka i istorychna evolyutsiya. *Politolohichnyy visnyk*. 2003. № 13. – С.195-202.
7. Savytskyy K. I. Henezys politychnoy opozytsiyi: z ukrayins'koho i zarubizhnoho dosvidu. *Politychna opozytsiya: teoriya ta istoriya, svitovyy dosvid ta ukrayinska praktyka*. М. : ТЕТ, 1996. 347 s.

Polishchuk I. O. Institution of political opposition

The article analyzes the current trends in the development of the institution of political opposition. The evolution of conceptual ideas about the essence of the phenomenon of political opposition is revealed. In a consolidated democracy, the political opposition ensures the change of political forces and elite groups in the management of the state, personnel rotation in government structures, as well as the exercise of control over political power. Instead, in transitive political regimes, the role of the political opposition is growing significantly. The quality of the institution of political opposition precedes the potential for democratization of a particular regime. The right to political opposition is one of the fundamental elements of modern liberal democracy. The ability to openly criticize the ruling elite, to defend their alternative interests, to propose other political solutions, to win power by participating in political elections is guaranteed by law. In politics, opposition is defined as: opposition to the opinion of the majority or the dominant opinion in the legislative, party and other structures that declare their commitment to democratic procedures; contrasting one's political course with another.

The importance of the institution of political opposition is due to the fact that the opposition is the potential government of tomorrow. The initial point is what place the opposition forces occupied in the system of power relations of the country, which way it came to power. Because over time, this affects the very nature of power, and how easily and painlessly the change of power will take place.

It is concluded that under the regime of polyarchy and in transitive regimes, effective, strong opposition is the key to stability in the work of the entire state mechanism. The existence of the opposition creates a balance in the political system and protects the regime not only from authoritarian manifestations, but also from the influence of subjective factors in political decision-making by the government, parliament, and other government institutions.

Key words: *political opposition, state power, political regime, control function, democracy, transit.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.7

УДК 327.39:061.1ЄС+330.35(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7232>

Хевцуріані А. Т., Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія)

ОСНОВНІ ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ РИСИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу основних переваг та негативних аспектів європейської інтеграції України. Зроблено висновок про те, що ідеї європейської та євроатлантичної інтеграції України мають глибокі історичні корені. Українсько-європейські відносини завжди були досить тісними. І це природне явище, адже Україна є частиною європейської цивілізації як територіально, так і зі своїми історико-культурними цінностями. В цей час Україна також є членом більше ста міжнародних організацій. Звичайно, європейський вибір відкриває нові перспективи співпраці між Україною та розвинутими країнами, економічного розвитку, соціального та інтелектуального прогресу. На сучасному етапі Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу. Водночас ЄС допомагає Україні забезпечити стабільне, процвітаюче та демократичне майбутнє її громадян і є незмінним у своїй підтримці незалежності України, її територіальної цілісності й суверенітету. Угода про асоціацію, включаючи створену в її рамках Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA), угода щодо якої підписана в 2014 році, є основним інструментом зближення України та ЄС, оскільки це сприяє посиленню політичних зв'язків, зміцненню економічних відносин і шанобливого ставлення до спільних цінностей. Україна реалізує амбітну програму реформ, спрямованих на прискорення економічного зростання та підвищення рівня життя її громадян. Для України європейська інтеграція є засобом модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій та нових технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників та можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. Звичайно, все вищезазначене є принципово важливим для української держави, але європейська інтеграція країни є особливо важливою з точки зору її національної безпеки, що є завданням номер один для сталого розвитку країни.

Ключові слова: Україна, Росія, геополітика, безпека, євроатлантична інтеграція.

Ідеї європейської та євроатлантичної інтеграції України мають глибокі історичні корені. Українсько-європейські зв'язки завжди були досить тісними. І це явище є закономірним, оскільки Україна є частиною європейської цивілізації як територіально, так і своїми історичними й культурними цінностями. Наразі Україна також є членом понад ста міжнародних організацій.

Безумовно, європейський вибір відкриває нові перспективи – співробітництва України з розвиненими країнами, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу. Для України європейська інтеграція – це шлях до модернізації економіки, до залучення іноземних інвестицій і нових технологій, до підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. Звичайно, все наведене вище є принципово важливим для Української держави, але європейська інтеграція країни особливо важлива з точки зору її національної безпеки, що є завданням номер один для сталого розвитку країни.

Як нам відомо, на сучасному етапі сформовано принципово інший підхід щодо феномену безпеки, який уже сформувався в наукових колах як незалежна дисципліна, що вийшла за рамки міжнародних відносин. Проблема безпеки для вільного світу є головним викликом XXI століття. Відповідно, він як головний фундамент державності не може бути гнучким і досконалим, якщо не стане всеосяжним і не буде мати єдиного, регіонального характеру. Його стратегічною функцією насамперед має стати припинення повзучої окупації, також необхідною є превенція інших очікуваних зовнішніх небезпек та їх миттєве припинення (тероризм, диверсія, пропаганда, м'яка сила тощо). Не тільки Україна, але й всі інші прозахідні країни, які однозначно заявляють про своє бажання інтегруватися в євроатлантичний простір, повинні максимально розширити діапазон

безпеки і не обмежуватися лише військовою сферою. Вона додатково має охоплювати політичний, економічний, соціологічний та екологічні сектори.

Безумовно, основною перешкодою для вступу України до Європейського Союзу та інших західних структур залишається російська окупація.

У міжнародних відносинах часто зустрічається думка, що сильний гегемон може виступати в якості стабілізуючої сили та забезпечити основні умови для процвітання політичних і економічних взаємовідносин серед своїх «підданих». Згідно з цією точкою зору, що є відомою як теорія керованої стабільності, домінантна держава (гегемон) завдяки «перевазі влади» встановлює порядок, чим забезпечує міжнародну стабільність. Дрібні держави не можуть довго існувати самостійно в конфліктному середовищі міжнародної політичної системи і стикаються з необхідністю об'єднатися з домінуючою державою, яка зможе забезпечити безпеку і стабільність.

На думку багатьох теоретиків, на підставі цієї теорії сучасна російська політична еліта намагається завоювати панування на пострадянському просторі. Його мета – нав'язати цивілізованому світу міф про те, що пострадянські республіки є цілком уразливими щодо свого суверенітету, що їх роль і функції в регіоні незначні. Відповідно, вони хочуть представити себе в якості певної гарантії стабілізації на всьому пострадянському просторі. На жаль, завдяки своїй потужній пропаганді, а також за допомогою клептократії, вони в деяких випадках здатні переконати деякі західні кола, включаючи й декілька західних лідерів.

Насправді все простіше. Росія як головна загроза суверенітету пострадянських країн до сьогоднішнього дня не може повноцінно вийти з геополітичного шоку, викликаного розпадом Радянського Союзу. Це проявляється, насамперед, в її відносинах з колишніми союзними республіками. Для звільнення від комплексів минулого й для переходу на новий етап взаємовідносин, колишнім метрополіям (відносно колишніх колоній) зазвичай необхідний певний період, хоча у випадку з Росією цей час триває незвично довго. Зазначене змушує серйозно думати, що Росія просто не бажає розвивати нормальні, рівноправні відносини з пострадянськими республіками.

Після подій 2014 р. в Україні стало ясно, що Москва збирається провадити більш жорстку зовнішню політику, ніж це було до кризи. Вона заявляє претензію на придбання особливого геополітичного впливу біля її кордонів із застосуванням різноманітних методів, намагається реалізувати процес так званої євразійської інтеграції. Для досягнення цієї мети вона не соромиться проводити прямі й гібридні військові кампанії, як це було по відношенню до Грузії й України. В інших випадках Росія здійснює це за допомогою своєї потужної пропаганди та з використанням економічних важелів.

Виникає питання: а чому саме Україна? Відомий американський стратег і політолог Збігнев Бжезинський вважав Україну головною перешкодою імперіалізму Росії, і не дарма [1]. Повалення суверенітету України стало головною метою Росії з моменту його отримання. Але чому її так дратує український суверенітет і державність? Звичайно, справа не лише в її територіях і масштабах, тут також дуже важливо враховувати й ідеологічний чинник. Україна як успішна і розвинута європейська держава є прямим смертним вироком як євразійській філософській течії А. Дугіна, так і концепції суверенної демократії В. Суркова. Урешті-решт, все це рівноважно краху нинішньої системи, створеної В. Путіним.

Все почалося після того, як у 2013 році тодішній український уряд вирішив призупинити процес підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Це рішення призвело до масової акції протесту в центрі Києва, а також в інших містах України, яка отримала в соціальних мережах і ЗМІ назву «Євромайдан», за аналогією з подіями 2004 року. Сотні тисяч громадян України вийшли на вулицю й вимагали від влади скасувати таке рішення, у відповідь уряд відповів насильницьким розгоном мітингу, в результаті якого загинули сотні протестувальників. Отже, воля і сила народу виявилися сильнішими від влади узурпатора Януковича, що призвело до його повалення і втечі з країни.

Україна знову перемогла і захистила своє європейське майбутнє, але все це обійшлося їй дуже дорого: сусід-агресор спочатку анексував Крим, а потім інспірував справжню війну в східному регіоні країни.

Звичайно, на цьому складному історичному шляху було чимало розчарувань, які, ймовірно, продовжаться в майбутньому. Інфантильне ставлення деяких європейських країн та їх невичерпні економічні інтереси, безумовно, підривають інтереси України, яка бореться проти агресора. Сьогодні, безперечно, можна вважати, що територія України (і не тільки) уявляє собою своєрідне геополітичне депо, де розташовані ешелони російської агресії. Є сумнів, що наявний статус-кво

не надто дратує деяких західних лідерів. Для них головне, щоб ці ешелони не взяли курс на захід. Виходить, що Україна й ті пострадянські країни, які також піддалися агресії з боку Росії, представляють просто буферну зону на стику інтересів двох найбільших геополітичних гравців. Вони повинні зрозуміти, що така геополітична обстановка не в наших національних інтересах. Безумовно, Україна потребує більшої підтримки й допомоги в цій боротьбі – як моральної, так і фінансової, матеріальної. Водночас потребується набагато сильніший тиск на агресора. Саме в цьому напрямку має бути більше роботи з партнерами.

На Південному Кавказі, особливо в Грузії, уважно стежать за розвитком подій в Україні. Це зовсім не дивно, тому що крім тісного історичного зв'язку ці країни і на сучасному етапі об'єднують ідентичні геополітичні виклики та проблеми. У Грузії не лише переживають за Україну, але й з надією дивляться в майбутнє дружньої країни. Україна, як одна з найбільших держав Європи, враховуючи свій гіркий історичний досвід, після відновлення державної незалежності зробила геополітичний вибір, що однозначно відбилося у прагненні інтегруватися в західні структури. Україна з самого початку активно співпрацювала з численними міжнародними організаціями, а також з провідними західними країнами. Саме з цим періодом пов'язана та дивовижна історична помилка, якої припустився український уряд у 1994 році, – мова йде про т. зв. «Будапештський меморандум», згідно з яким Україна в обмін на недоторканність суверенітету і територіальну цілісність передала, як виявилось, майбутньому агресору, третій за величиною в світі арсенал ядерної зброї. Україну було обмануто, більше того – зраджено, тому що в 2014 році, коли один із гарантів цього меморандуму – Російська федерація, скориставшись напруженою ситуацією, яка склалася на той час в Україні, окупувала частину її території, інші гаранти (США і Великобританія) навіть не поворухнули пальцем, щоб захистити її. Звичайно, незалежно від того, скільки часу пройде, для США та Великобританії (вже не кажучи про Росію) цей випадок обов'язково залишиться чорною плямою. Виходячи з цього, Україна є єдиною державою у світі, яка має повне моральне й юридичне право відновити свій ядерний статус і стати наддержавою. Звичайно, це є далекою перспективою, але зовсім не ілюзійною, перед цим вона повинна чітко визначити свої регіональні амбіції та заявити про них. Україна одночасно належить центральній, східній і південній Європі. Така геополітична розкладка, плюс територіальний, людський фактор природних ресурсів, є найважливішими передумовами з точки зору їх формування регіональним полюсом. А подібна конфігурація перетворить Україну на новий центр тяжіння для пострадянських держав, що буде великим ударом по російській неоімперіалістичній та реваншистській політиці. Звичайно, Грузія як друг і стратегічний партнер України завжди вітає розвиток такого сценарію.

Як ми знаємо, першого вересня 2019 р. набула чинності Угода про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Водночас Україна заявила, що її стратегічним національним пріоритетом є подання заявки на членство в ЄС до 2020 року. Звичайно, на сьогоднішній день це не реально – не лише через проблеми, пов'язані з поширенням коронавірусу, але й тому, що держави-члени ЄС не мають єдиної думки щодо цього питання, розширення Євросоюзу сприймається ними як складний виклик для еліт і громадян ЄС.

Цікаву думку щодо вищенаведеного питання висловив відомий шведський економіст, старший науковий співробітник «Atlantic Council» Андерс Аслунд. За його словами, на нинішньому етапі Україна та ще п'ять потенційних кандидатів у ЄС із Південно-Східної Європи перебувають у схожій ситуації. Їм доводиться чекати своєї черги, реалізуючи реформи та переконуючи ЄС у перевагах розширеного членства. Чи будуть ці кандидати зрештою прийняті в ЄС – залежить від успішності їх реформ і благополуччя в цих державах. Якщо вони будуть спільно провадити реформи та демонструвати прогрес – то прискорять приєднання до ЄС всіх кандидатів. Це довів приклад скандинавських країн, країн Балтії, Бенілюксу та «Вишеградської четвірки» [2].

Звичайно, думка експерта в жодному разі не є необгрунтованою, членство в ЄС дійсно є складним процесом і пов'язано з багатьма перешкодами, про що свідчить і його історичний досвід. Але в зв'язку з цим Аслунд має і свої рекомендації: він вважає, що Україні краще подати заявку на членство в Центрально-Європейській асоціації вільної торгівлі (CEFTA) [2].

Штаб-квартира Центрально-Європейської асоціації вільної торгівлі знаходиться в Брюсселі. Цю організацію в 1992 році заснували Польща, Чехословаччина й Угорщина – країни «Вишеградської четвірки». І, слід визнати, CEFTA виявилася дуже корисною для підготовки країн до членства в ЄС. Членство в CEFTA вимагає, щоб кандидати були членами Всесвітньої торгової організації (СОТ), мали Угоду про асоціацію з ЄС, а також угоди про вільну торгівлю з нинішніми членами CEFTA. В принципі, все це полегшує торгівлю й готує держави до вступу в ЄС.

Ми можемо частково погодитися з думкою Андерса Аслунда. Членство в СЕФТА, безумовно, є одним із способів вступу до ЄС, і такий прецедент дійсно мав місце. Але у випадку з Україною ми маємо справу із зовсім іншою ситуацією, оскільки Україна перебуває в зовсім іншій реальності, ніж країни, які в той час сформували або стали членами цієї організації. Україна перебуває у стані війни, частину її території окуповано, тому вона потребує прискореної інтеграції в євроатлантичні структури. Європа повинна раз і назавжди усвідомити, що сильна та єдина Україна насамперед в її інтересах.

На сьогоднішній день Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу. ЄС допомагає Україні забезпечити стабільне, процвітаюче та демократичне майбутнє її громадян і є незмінним у своїй підтримці незалежності України, її територіальної цілісності й суверенітету. Угода про асоціацію, включаючи створену в її рамках Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA), угода щодо якої підписана в 2014 році, є основним інструментом зближення України та ЄС, оскільки сприяє посиленню політичних зв'язків, зміцненню економічних відносин і шанобливого ставлення до спільних цінностей. Україна реалізує амбітну програму реформ, спрямованих на прискорення економічного зростання та підвищення рівня життя її громадян. До першочергових реформ належить боротьба з корупцією, реформа судових органів, конституційна та виборча реформи, поліпшення ділового клімату й зростання енергоефективності, а також реформа державного управління й децентралізація. З 2014 року ЄС і європейські фінансові інститути виділили пакет допомоги в розмірі понад 15 млрд євро у вигляді грантів і кредитів на підтримку процесу реформ, але за суворої умови подальшого прогресу [3].

Отже, шлях до європейської інтеграції є більш корисним та привабливим для України. Водночас поточна політична дійсність, пов'язана як із зовнішніми, так і з внутрішньополітичними чинниками, значно уповільнює рух України у цей бік. Ідеї європейської та євроатлантичної інтеграції України мають глибокі історичні корені. Українсько-європейські відносини завжди були досить тісними. І це природне явище, адже Україна є частиною європейської цивілізації як територіально, так і зі своїми історико-культурними цінностями. В цей час Україна також є членом більше ста міжнародних організацій. Звичайно, європейський вибір відкриває нові перспективи співпраці між Україною та розвинутими країнами, економічного розвитку, соціального та інтелектуального прогресу. Для України європейська інтеграція означає одночасно і спосіб модернізації економіки, і засіб залучення іноземних інвестицій та нових технологій, важіль підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників та можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. Звичайно, все вищезазначене є принципово важливим для української держави, але європейська інтеграція країни є особливо важливою з точки зору її національної безпеки, що є завданням номер один для сталого розвитку країни.

Бібліографічний список:

1. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска (Господство Америки и ее геостратегические императивы) / пер. О. Ю. Уральской. М.: Международные отношения, 1998. 256 с.
2. Аслунд А. Европейская интеграция. Что нужно Украине. URL: <https://nv.ua/opinion/evropejskaja-integratsija-chto-nuzhno-ukraine-1960837.html>
3. EU Neighbours south-east. URL: <https://www.euneighbours.eu/ru/vostok/stay-informed/publications/otnosheniya-es-ukraina-v-faktakh-i-cifrakh>
4. Украина-ЕС: проблемы интеграции. URL: <http://gazeta.zn.ua/international/ukraina-es-problemy-integracii-.html>
5. Вопрос европейской интеграции – приоритет внешней политики Украины. URL: <http://partyofregions.ua/news>

References:

1. Bzhezinskiy Zb. Velikaya shahmatnaya doska (Gospodstvo Ameriki i ee geostrategicheskie imperativyi) / per. O. Yu. Uralskoy. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1998. 256 s.
2. Aslund A. Evropeyskaya integratsiya. Chto nuzhno Ukraine. URL: <https://nv.ua/opinion/evropejskaja-integratsija-chto-nuzhno-ukraine-1960837.html>
3. EU Neighbours south-east. URL: <https://www.euneighbours.eu/ru/vostok/stay-informed/publications/otnosheniya-es-ukraina-v-faktakh-i-cifrakh>
4. Ukraina-ES: problemy integratsii. URL: <http://gazeta.zn.ua/international/ukraina-es-problemy-integracii-.html>
5. Vopros evropeyskoy integratsii – prioritet vneshney politiki Ukrainyi. URL: <http://partyofregions.ua/news>

Khevtzuriani A. T. Main positive and negative features of Ukraine's European integration

The paper is devoted to the analysis of the main advantages and negative aspects of Ukraine's European integration. It is concluded that the ideas of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine

has deep historical roots. Ukrainian – European relations have always been quite tight. And this is a natural phenomenon, because Ukraine is part of European civilization both territorially and with its historical and cultural values. At this time, Ukraine is also a member of more than one hundred international organizations. Of course, the European choice opens up new prospects for cooperation between Ukraine and developed countries, economic development, social and intellectual progress. Today, Ukraine is a priority partner for the European Union. The EU helps Ukraine to ensure a stable, prosperous and democratic future for its citizens and is unchanging in its support for Ukraine's independence, territorial integrity and sovereignty. The Association Agreement, including the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA), signed in 2014, is a key instrument for rapprochement between Ukraine and the EU, as it strengthens political ties, strengthens economic relations and respects common values. Ukraine is implementing an ambitious program of reforms aimed at accelerating economic growth and raising the living standards of its citizens. For Ukraine, European integration is a way of modernizing the economy, attracting foreign investment and new technologies, increasing the competitiveness of domestic producers, and the opportunity to enter the single EU internal market. Of course, all of the above is fundamentally important for the Ukrainian state, but the European integration of the country is especially important in terms of its national security, which is the number one task for the country's sustainable development.

Key words: *Ukraine, Russia, geopolitics, security, Euro-Atlantic integration.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.8

УДК 323.22(437.6)(1-20) – 048.74:336.14

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9047-8977>

Цірнер М., Пряшівський університет (Словацька республіка)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1640-2309>

Марадик Н., Пряшівський університет (Словацька республіка)

ОСОБЛИВОСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ*

Розглядаються основні напрями реформування системи місцевого самоврядування у Словацькій Республіці. Висвітлено історичні аспекти становлення місцевого самоврядування у Словаччині та здійснено системний аналіз адміністративної й територіальної реформ у державі. Проаналізовано особливості сучасного етапу децентралізаційних реформ, який став результатом низки ендегенних та екзогенних чинників. Автори детально проаналізували позитивні наслідки децентралізації та негативні тенденції, що супроводжують цей процес. Зроблено висновок, що для утвердження України як демократичної і правової держави принципово важливою є побудова дієвої системи місцевого самоврядування, спроможної своєчасно й ефективно задовольняти потреби громадян, сприяти реалізації їхніх прав. Важливу роль у реформуванні самоврядування відіграє децентралізація влади, що передбачає передачу значного обсягу завдань, функцій та повноважень з центрального рівня на місцевий із належним їх розмежуванням між органами виконавчої влади і місцевого самоврядування. Україна повинна навчитися не тільки з позитивних, а й з негативних аспектів та наслідків реформи державного управління.

В цілому, у Словаччині фінансові джерела розподілені між різними рівнями влади таким чином, що і регіони і уряд мають потужну фінансову базу для своєї діяльності, а держава здійснює трансферти до місцевих бюджетів не тому, що вони не можуть профінансувати свої мінімальні потреби (як це має місце в Україні), а на виконання делегованих функцій. Будучи повністю відповідальними за соціально-економічний стан відповідної адміністративно-територіальної одиниці, органи місцевого самоврядування проводять активну економічну політику, в тому числі в питаннях пошуку та залучення інвесторів. Це сприяє як розквіту регіонів, так і високій економічній динаміці Словацької республіки загалом.

Таким чином, реформи в Словацькій республіці призвели до становлення ефективної та динамічної моделі місцевого самоврядування. Подальша бюджетна реформа та фіскальна децентралізація зробили органи місцевого самоврядування фінансово незалежними від центральних органів влади.

Ключові слова: *фіскальна децентралізація, місцеве самоврядування, Словаччина, Україна, державне управління, локальна демократія.*

Постановка проблеми. Проблема реформи державного управління на сьогодні є надзвичайно актуальною, особливо для України, зважаючи на ситуацію, яка склалася в цій державі. Окреслена проблематика вже тривалий час перебуває в полі зору зарубіжних та вітчизняних науковців, зважаючи на успішний досвід її реалізації в країнах Європейського Союзу. Серед них варто виділити праці відомих фахівців цієї галузі: О.Бетлія (Betliy) [1], С. Седлакову (Sedláková) [6], В.Дудінського, М.Лачного, В.Данчішина (Dudinsky, Lašny, Dančišyn) [3], Климівського (Klimovsky) [4]. У середині минулого століття дана тема була чи не найбільш актуальною політико-правовою темою у світі. Щодо країн пострадянського простору, а також країн Східної Європи, цей процес розпочався тільки на початку 1990-х рр.

* Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy VEGA 1/0177/19 Výzvy a perspektívy cezhraničnej spolupráce v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou

Однак на сьогодні вже можна вести мову про значний прогрес певних держав (наприклад, Польщі, Чехії, Словаччини) у цьому напрямі та про досягнення ними загальної мети: створення оптимальної системи територіального устрою; реформування органів державної влади та створення ефективного місцевого самоврядування; підвищення якості надання публічних послуг, покращення місцевої інфраструктури тощо.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові дослідження зарубіжного досвіду реформування системи державного управління, насамперед тих держав, які мають близькі до українських «стартові умови» державного будівництва. Однією з таких держав, що має багато спільного з Україною і в далекому минулому, і в епоху «соціалістичного табору», є Словачка Республіка.

Культурна, мовна, історична та інша близькість двох сусідніх країн (Словаччини й України) є беззаперечною. Через відмінності в розвитку (зокрема, політичному), починаючи з 90-х років ХХ століття у цих країнах виникли й відмінності в структурі державного управління. На ці відмінності у розвитку сфери державного управління мала вплив не тільки специфіка внутрішньополітичної ситуації в країнах, але і різна їх позиція на міжнародній політичній арені. Словаччина увійшла до складу ЄС, НАТО, ОЕСР та інших євроатлантичних структур, утворила східний кордон Шенгенської зони та стала країною-учасницею V4 (Вишеградської групи), в той час як Україна пов'язана з іншими міжнародними політичними структурами [5].

Метою статті є окреслення процесів децентралізації державного управління, а саме процесів фіскальної децентралізації у двох сусідніх країнах – Словаччині та Україні.

Виклад основного матеріалу. Дієвість місцевого самоврядування, а отже і успішність децентралізації; залежить від фінансової спроможності територіальних колективів. Найбільш ефективним засобом створення повноцінної матеріальної бази для місцевого самоврядування, а також мірилом демократичності держави і компетентності самоврядних органів є фіскальна децентралізація. Досвід Європи визначає можливість фіскальної децентралізації шляхом децентралізації видатків (надання ресурсів на виконання певних функцій); доходів (закріплення за територіальними колективами права на певні доходи та на встановлення їх розміру); а також процесуальну і організаційну самостійність із використання коштів. До речі, існуючі в розглянутих європейських державах моделі фінансової децентралізації передбачають не лише наділення територіальних колективів ресурсами, але й впровадження дієвих механізмів нагляду і контролю за діяльністю органів самоврядування у бюджетно-фінансовій сфері збоку державних органів (органів виконавчої влади або ж незалежних аудиторів), а також ефективних відповідальності і санкцій. Позитивним прикладом для правової системи України можуть слугувати розгорнуті й структуровані переліки доходів місцевого самоврядування європейських країн, що забезпечують дійсне наповнення місцевих бюджетів [2, s.13].

Європейська модель самоврядування ґрунтується на принципах субсидіарності. Вони передбачають надання послуг місцевими владами на максимально наближеному до споживачів рівні, а також законність роботи самоврядних органів, що має вияв у негативній (загальнодозвільній) або позитивній (спеціально-дозвільній) регламентації діяльності цих органів. В українських умовах важливим є максимально повне законодавче закріплення компетенції місцевого самоврядування з урахуванням норм ч. 2 ст.19 Конституції України, що передбачає позитивний принцип діяльності публічної адміністрації; а отже й вимагає докладного відображення в законі їх функцій і повноважень.

Попри спроби реформування, прийняття низки застарілих нині законодавчих актів і приєднання до міжнародних договорів Європи, місцеве самоврядування України так і не було перетворено на потужну й фінансово спроможну форму реалізації публічної влади. Самоврядуванню не було передано достатнього обсягу повноважень, так само не створено дієвих механізмів їх реалізації і матеріального забезпечення. Не сприяє посиленню самоврядування й існування великої кількості територіальних громад із малою чисельністю мешканців, а отже і потенційно незначними податковими відрахуваннями. Зазначені негативи посилюються недостатньо розвинутою правовою культурою суспільства, нездатного нині адекватно оцінювати й контролювати діяльність органів та посадових осіб самоврядування, брати безпосередню участь у вирішенні питань місцевого значення. Закономірним наслідком таких проблем є погіршення якості місцевих рад, відчуженість органів самоврядування від населення та їх корпоратизація, що за відсутності дієвого контролю й відповідальності призвело до остаточного перетворення їх на слухняні інструменти в руках політичних сил для задоволення власних амбіцій. Проблеми децентралізації на низовому рівні

доповнюються неефективною державною регіональною політикою, нездатною стимулювати громади до саморозвитку і прояву місцевої ініціативи [7].

Одним із небагатьох успіхів у сфері місцевого самоврядування України є наявність доктринальних напрацювань для майбутньої реформи. Розгляд міжнародних актів Європи, національних законодавств європейських держав, наукової доктрини з здійснення децентралізації, а також реформаторських ініціатив та досвіду функціонування самоврядних громад і регіонів підтверджує відповідність демократичним стандартам Європи і успішній європейській практиці українських програмних документів з децентралізації, розроблених до 2009 року. Зокрема, чинна Концепція реформи місцевого самоврядування, а також Концепція реформи адміністративно-територіального устрою передбачають створення в Україні впорядкованої системи ефективного, фінансово спроможного та відповідального місцевого самоврядування з дієвими громадами на базовому рівні адміністративно-територіального устрою. Тому рекомендації зазначених документів залишаються актуальними для врахування керівництвом держави при підготовці адміністративної реформи й запровадження децентралізації влади, безвідносно до політичних поглядів і мотивації розробників цих програм. Ефективна децентралізація публічного адміністрування можлива лише при проведенні еквівалентної передачі органам місцевого самоврядування фінансових джерел. Передача повноважень без адекватного розширення фінансової бази буде мати наслідком перетворення органів місцевого самоврядування в інститути, що займаються пасивною реалізацією державної політики. За відсутності коштів вони не мають власних ресурсів для розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці, і таким чином знімають з себе відповідальність за її соціально-економічне становище. В такій ситуації органи місцевого самоврядування не мають відчутної політичної ваги, а провідну роль в питаннях регіонального розвитку продовжує відігравати держава, яка апіорі в даному питанні є менш ефективним менеджером.

Бюджетна децентралізація сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів. Якщо бюджетними коштами розпоряджаються органи місцевого самоврядування, які як правило, формуються з представників місцевої еліти, що обізнані з місцевими проблемами, це сприяє більш ефективному використанню публічних грошових фондів. Під тиском відповідальності і загрози втратити владу на виборах, правлячі політичні сили намагаються задовольнити інтереси максимальної великої кількості населення. Крім того, словацькі експерти досить резонно відмічають, що центральний уряд, який здебільшого займається загальнонаціональними завданнями та географічно локалізований в столиці, фізично не може орієнтуватися в проблемах різномірних регіонів республіки. Через це він, базуючись на неповній інформації, об'єктивно нездатний ефективно витрачати бюджетні ресурси по багатьох напрямках [9].

Політична відповідальність органів місцевого самоврядування за стан їх населених пунктів призводить до зменшення обсягів корупції та нецільового використання коштів. Коли органи місцевого самоврядування мають власні кошти і повноваження щодо їх нарощування, громадська думка більш схильна бачити недоліки економічної політики в низькій компетентності органів місцевої влади. Крім того, в регіонах інформація про місцевих політиків і чиновників є більш доступною, а відповідальність персоніфікованою. Названі чинники накладають на провладну політичну силу політичну відповідальність за свою діяльність, змушуючи її представників працювати чесно та ефективно. В іншому випадку, правляча політична сила втратить владу. Якщо ж органи місцевої влади не несуть політичної відповідальності за стан населеного пункту чи регіону, то прорахунки економічної політики на регіональному рівні можна віднести на недостатнє фінансування з боку державного бюджету, як це поширено в Україні. Така ситуація є сприятливою для розквіту корупції та нецільового використання коштів.

Висновки. Таким чином, виходячи з досвіду Словаччини, Україні варто по-перше, спростити податкове законодавство. Простота і зрозумілість податкової системи країни є одним з найбільш важливих чинників активізації бізнесу. В даному контексті, прийняття в Україні Податкового кодексу, який систематизує законодавство в одному документі, стане кроком вперед. Проте в урядовому проекті закладені досить складні механізми адміністрування податків, безліч різних доповнень та виключень. Також невирішеним залишається питання зближення податкового та бухгалтерського обліку.

По-друге, максимально вирівняти фіскальний простір. Наявність численних пільг та преференцій знижує рівень конкуренції, оскільки ставить різні компанії, галузі, та сектори економіки в нерівні умови. В такій ситуації підприємства роблять ставку не на те, щоб покращити

якість та знизити ціну продукції, а на те, щоб здобути максимально можливу кількість пільг, збільшивши таким чином ціновий ресурс конкурентоспроможності своєї продукції. Замість того, щоб формувати та реалізовувати сталу стратегію розвитку, інвестори в Україні значну увагу приділяють оптимізації оподаткування. Необхідно також відмітити, що надання певним галузям податкових пільг відразу викликає ланцюгову реакцію. Нагадаємо, як після надання податкових пільг підприємствам українського гірничо-металургійного комплексу в 1999 році, аналогічні пільги почали лобювати автомобільні, суднобудівні, хімічні та інші підприємства. Досвід Словаччини показує, що укріпити конкуренцію на ринках та підвищити її ефективність можливо лише через створення рівних фіскальних умов для всіх учасників.

По-третє, запровадити чітку та прозору систему державної допомоги у тих секторах, які цього потребують. Попри те, що, як було зазначено, головною задачею в Україні має стати вирівнювання фіскального простору, є досить обмежений перелік тих сегментів, де державна підтримка все-таки є доцільною. На наш погляд, полегшені фіскальні режими повинні застосовуватися для вирішення двох головних завдань: підтримки інноваційної діяльності та подолання безробіття в депресивних регіонах. Податкові пільги мають бути обмеженими, надаватися виключно за умови виконання деяких вимог (запровадження новітніх технологій, створення робочих місць для висококваліфікованих робітників, тощо). Державна допомога в у вигляді податкових пільг має надаватися лише з розрахунку на те, що віддача у середньостроковій перспективі перевищить обсяг втрат бюджету від надання таких пільг.

По-четверте, запровадити максимальний рівень прозорості державних фінансових потоків. Прозорість фінансових потоків є найбільш дієвим інструментом подолання корупції. На офіційних сайтах органів державної і місцевої влади Словаччини можна знайти не лише детальний перелік всіх проектів, які фінансуються з державного бюджету, а і кожен об'єкт і обсяг фінансування. Крім того, там можна знайти інформацію про державні закупівлі та рахунки-фактури, оплачені місцевими та регіональними органами влади. Це дозволяє наочно моніторити ефективність використання державних коштів. Аналогічний підхід і до тих компаній, які отримали державну допомогу. Вони зобов'язані надавати досить детальну інформацію про те, який обсяг пільг отримали, куди вона була спрямована, і які результати вдалося досягнути завдяки її використанню.

По-п'яте, переглянути та чітко структурувати перелік власних та делегованих повноважень, що реалізують органи місцевого самоврядування. Наразі в Україні діє досить заплутана система розподілу функцій публічного адміністрування. Значна частина з них передана на місцевий рівень, але віднесена не до компетенції органів місцевого самоврядування, а до компетенції місцевих державних адміністрацій. Ключовою проблемою в Україні сьогодні є не стільки децентралізації функцій, скільки передача їх від місцевих державних органів влади до органів місцевого самоврядування. Держава має зберегти лише контрольні функції на регіональному рівні.

По-шосте, розпочати процес децентралізації державних фінансів. Децентралізація фінансів дозволить сформувати фінансово стійкі та економічно автономні регіони, які здатні проводити активну політику. Місцева влада Словаччини та Польщі, будучи повністю відповідальною за соціально-економічний стан відповідної адміністративно-територіальної одиниці, проводить активну економічну політику в тому числі в питаннях пошуку та залучення інвесторів. Оскільки місцева влада більш обізнана з можливостями та проблемами регіону, їх співпраця з інвесторами є ефективнішою, ніж якби інвестори вели діалог з центральним урядом. Показовими є потужні індустріальні парки, створені в Словаччині місцевими органами влади. Така ситуація в Словаччині відчутно контрастує з в'ялою економічною активністю місцевої влади в Україні, яка будучи перетворена на інструмент реалізації державної політики, не маючи повноважень та фінансових ресурсів, здебільшого займається лише локальними проблемами.

По-сьоме, продовжити бюджетну децентралізацію з тим, щоб місцеві органи влади мали змогу самостійно фінансувати реалізацію власних функцій. Для цього має бути розширений кошик доходів бюджетів органів місцевого самоврядування. Це також дозволить спростити та прискорити рух грошових коштів. Оскільки в Україні абсолютна більшість регіонів отримують з державного бюджету трансферти вирівнювання, то раціональнішим здається закріплення за місцевими бюджетами додаткових джерел, що виключить тим самим з перерозподільного процесу ланку державного бюджету, наявність якої має наслідком додаткові транзакційні витрати. Крім того, варто розглянути можливість запровадження фіскально-ефективного і економічно обґрунтованого податку на використання громадського простору.

По-восьме, запровадити формульний розрахунок перерозподілу національних податків,

закріплених за місцевими бюджетами. Наразі в Україні на процес перерозподілу бюджетних коштів чиниться значний політичний тиск. Для того, щоб мінімізувати цей суб'єктивний процесу та забезпечити економічну обґрунтованість даного процесу потрібно поширити практику формульного розрахунку розподілу загальнонаціональних податків. Для прикладу, нинішній механізм перерозподілу податку з доходів фізичних осіб, згідно якого він спрямовується за місцем реєстрації платника податків, який виступає податковим агентом з нарахування та сплати податку, призводить до того, що більшу частину даного податку акумулюють ділові центри України. Навіть якщо окремі філіали компаній функціонують в регіоні, і влада фінансує надання публічних товарів та послуг під відповідну кількість працівників, податок сплачується за місцем реєстрації компанії, а не за місцем роботи відповідного філіалу. Таким чином, регіони, передусім слабо розвинуті, отримують менше коштів від даного податку попри те що вони, навпаки, потребують більше коштів для стимулювання ділової активності. Враховуючи, що серед завдань податкової реформи часто називається перехід до консолідованої звітності, існує ризик що даний податок взагалі буде сплачуватися лише в обласних центрах та Києві. В даному контексті, більш доцільним виглядає словацький механізм, за якого єдиний фонд надходжень формується з податку з доходів фізичних осіб і перерозподіл його відбувається через застосування формульного підходу, який має спиратися на кількість офіційно зареєстрованих жителів на відповідній території.

Бібліографічний список/References:

1. Betliy O. Fiscal Decentralization in Ukraine: Is It Run Smoothly? 4liberty.eu. 2018. Review (9): 124-137. URL: <http://4liberty.eu/wp-content/uploads/2018/11/OLEKSANDRA-BETLIY_FISCAL-DECENTRALIZATION-IN-UKRAINE-IS-IT-RUN-SMOOTHLY.pdf>. (Access date: 2019-10-12).
2. Cirner M. Cezhraničná spolupráca v Európe a verejná správa naprieč hranicou (Slovensko – Ukrajina). Prešov: ADIN, s. r. o., 2017. 65 s.
3. Dudinský V. The analysis of cross-border cooperation between the Slovak Republic and Ukraine / Vladislav Dudinský, Vladimír Dančišín, Martin Lačný. Annales Scientia Politica. Vol. 6. No.1 (2017). P. 46-56.
4. Klimovský D. Samosprávy v EÚ: Ukrajina: Existencia neprehľadnej samosprávy v politicky rozdelenej krajine. In: Územná samospráva. 2012. roč. 8, č. 3. S. 46 – 50.
5. Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí. Ekonomická informácia o teritóriu. Ukrajina. Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí 2018. URL: <<https://www.mzv.sk/documents/746990/620840/Ukrajina++ekonomicka%20informacia%20o%20teritoriu+2018>>. (Access date: 2019-10-10).
6. Sedláková S. Fiškálna decentralizácia – jej význam a dôsledky pre územnú samosprávu. Ekf.tuke.sk 2008. URL : <<http://www3.ekf.tuke.sk/konfera2008/zbornik/files/prispevky/sedlakova.pdf>>. (Access date : 2019-11-11).
7. Sydoruk O. Decentralization reform in Ukraine: prospects and challenges. Policy Brief 2015. URL: <http://dif.org.ua/modules/pages/files/1449069764_3870.pdf>. (Access date : 2019-10-11).
8. Tichý D. Financovanie prenesených kompetencií. Aktuálne problémy fiškálnej decentralizácie na Slovensku (II). Verejná správa. 2003. URL: <http://www.angelfire.com/planet/dusan_kozovsky/PDF/V5122003.pdf>. (Access date : 2019-10-14).
9. Turanský V. Samosprávne kraje doplatia na daň z motorových vozidiel. Hnporadna.hnonline.sk 2014. URL: <<http://hnporadna.hnonline.sk/clanky/541320-samospravne-kraje-doplatia-na-dan-z-motorovych-vozidiel>>. (Access date :2019-10-19).

Cirner M., Maradyk N. Peculiarities of fiscal decentralization in the Slovak republic: experience for Ukraine

The main directions of the reform of the system of public administration in the Slovak Republic and Ukraine are considered. The historical aspects of the establishment of local self-government in Slovakia and Ukraine are covered and systematic analysis of administrative and territorial reforms in the states is carried out. The peculiarities of the present stage of decentralization reforms, which resulted from a number of endogenous and exogenous factors, were analyzed. The authors analyzed in detail the positive effects of decentralization and the negative trends that accompany this process. It is concluded that the establishment of an effective system of local selfgovernment, which is capable of meeting the needs of citizens in a timely and effective manner, and promoting the realization of their rights, is crucial for the establishment of Ukraine as a democratic and rule-of-state.

Decentralization of power plays an important role in self-government reform, which involves the transfer of a significant amount of tasks, functions and powers from the central level to local ones, with their proper separation between executive authorities and local self-government. Ukraine must

learn not only from positive but also from the negative aspects and consequences of public administration reform.

Fiscal decentralization in Ukraine has advanced significantly since 2014, which means a much larger amount of funds for local government in Ukraine. Along with municipal reform, when small housing units are merged into larger units, more efficient, effective and cost-effective municipal management costs, investment projects, and the actual implementation of municipal responsibilities in different areas are realized. However, it should not be forgotten that fiscal decentralization is an increase in self-government budgets as a result of the transfer of competences from the state to self-government. At the same time, the property of the state to be taken care of (reconstruction and overhead) is transferred to local or regional self-government; The mere inflow of funds into municipalities, cities and regions does not mean that they will automatically develop. Strategic planning and control mechanisms will play an important role in maximizing the use of resources for public benefit.

Key words: *fiscal decentralization, local government, Slovakia, Ukraine, public administration, local democracy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.9

УДК 323.2.35:351

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>*Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5272-3268>*Швець К. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ONLINE ПРАКТИКИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЛИТВИ ТА УКРАЇНІ

У статті досліджено вплив online практик взаємодії державної влади та громадянського суспільства на процес формування публічної політики на прикладі перехідних систем Литви та України.

Визначено, що впровадження у публічну політику online-практик у Литві забезпечує модернізацію процесу державного управління відповідно до нових умов інституціонального розвитку; сприяє підвищенню ефективності і дієвості інститутів влади та держави; створюються умови для відкритого і прозорого державного управління, а також створюється можливість стійкого зворотного зв'язку між владою та бізнесом і громадянами.

Виявлено, що Україна активно включилася в інтерактивний процес, що можна віднести до позитивних ефектів інституціоналізації публічної політики. Впровадження електронних технологій у сфері публічного управління і розширення інформаційного простору дозволяє державним органам не лише надавати більш якісні послуги, а й провести децентралізацію, одночасно зміцнюючи горизонтальні зв'язки між ланками бюрократичної системи, посилюють зворотний зв'язок між представниками органів влади та громадянами і мають на меті забезпечувати постійне коригування діяльності органів влади з урахуванням побажань і запитів населення.

З'ясовано тенденції інституціоналізації практик публічної політики в online-просторі, розкрита специфіка віртуальної діяльності акторів у публічному просторі та ступінь їх впливу на політику. Доведено, що нові інформаційні технології web 2.0 і web 3.0 змінили практику соціального спілкування в цілому і публічну політику зокрема, привели до появи нових інтерактивних інституціональних форм співпраці, що розширило публічний простір і ускладнило систему управління. Зазначено, що вагоме значення в побудові публічної політики “знизу-вверх” чинить рівень розвитку електронного врядування, яке забезпечує активну участь громадськості в державному управлінні. Online-інструменти дали поштовх включенню нових механізмів мережевої взаємодії – як для традиційних акторів, так і для новопосталих, створили умови включення більшої кількості громадян до політичного процесу, забезпечили майданчики для комунікації, призвели до появи нових інноваційних інституціоналізованих форм партнерства громадянського суспільства й влади, наповнили новим ідейним змістом публічну політику.

Ключові слова: *громадянське суспільство, публічна політика, публічне управління, форми політичної участі, електронне врядування, е-демократія, online-простір.*

Одними із основних інструментів політики в сучасних умовах є інтерактивні технології, що дозволяють розширити публічний простір, залучити до нього більшу кількість учасників і оновити систему управління. Сучасна практика публічної політики все більше вимагає уваги до проблеми співучасті громадянського суспільства в процесі управління й формування горизонтальних форм взаємодії між публічними акторами за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Комунікативне середовище публічної сфери виходить за межі реальності та поширюється в online-просторі, який сміливо можна називати новим полем політичних практик.

Online-простір надає можливість реальним акторам, на підставі принципів відкритості, доступності та індивідуальності, бути проінформованими, висловлювати свою думку, брати участь у процесі формування порядку денного й вироблення рішень, вирішувати суперечливі питання та отримувати послуги. Для виконання цих функцій online-простір створює публічні майданчики та

надає різні механізми й інструменти для створення «соціальних мостів» між політичними акторами, залучаючи та мотивуючи все більше й більше учасників до співпраці. Соціально-політичне конструювання публічних майданчиків online простору може відбуватися за двома напрямками – «згори» (ініціатива й контроль влади) та «знизу» (визначальна роль належить громадянському суспільству). Ефективність публічних майданчиків обох напрямків буде залежати від того, наскільки вони орієнтовані на потреби більшості суспільства, від можливостей інформаційно-комунікативних технологій держави, від прагнення до співпраці акторів і від їх здатності реагувати на проблеми в публічному полі політики. Інституціоналізація online-простору публічної політики призвела до появи нових практик взаємодії акторів, які можна представити у двох формах: «медіа-ком'юніті» і «електронне урядування» [21, с. 142].

Говорячи про стан теоретичної розробки теми, можна стверджувати, що існує цілий комплекс теоретичного матеріалу присвяченого вивченням проблеми публічної політики, публічного управління, демократії участі, електронного урядування, котрими займалися такі науковці як О. З. Босак [1], І. Г. Малюкова [6], І. Б. Жиляєв [7], С. А. Квітка та О. О. Соколовська [9], І. В. Клименко та К. О. Линьов [11], І. В. Матвеєнко [13], С. О. Телешун [18-19], О. О. Скібіна [17] тощо.

Варто констатувати, що у нашому дослідженні під публічною політикою ми розуміємо доцільну взаємодію публічних акторів (інституціоналізованих та неінституціоналізованих, формальних та неформальних), які за допомогою власних ресурсів, функціональних механізмів, культурно-ціннісних і правових норм, мають можливість виявляти, реалізовувати, аналізувати та контролювати загальнозначущі соціально-політичні проблеми [21, с.20].

Слід зауважити, що політичний простір конкретної держави та структурованість online-спільноти є відправними точками у формуванні інституціоналізованих практик взаємодії акторів у віртуальному полі публічної політики, громадянської мобілізації. Залучення громадян до політичного процесу за допомогою інтернет-технологій дозволяє розширити можливості для суспільства безпосередньо впливати на розробку, реалізацію публічних рішень, а також забезпечити контроль за їх виконанням на різних рівнях управління, тим самим електронний уряд створює ефект зворотного зв'язку «держава – суспільство».

В контексті нашого дослідження також варто зазначити, що категорія “взаємодія”, яка застосовується для позначення зв'язку між державою (публічним управлінням), приватним сектором (бізнесом) та громадянським суспільством, є одним із ключових загальнонаукових понять, яке вживається як компонент дефініцій електронного урядування [10, с. 26].

Як зазначають І. В. Клименко та К. О. Линьов сутність електронного урядування в цілому розкривається за допомогою зведення його до технологій, що забезпечують інформаційну взаємодію органів влади, бізнесу й інститутів громадянського суспільства, що побудована на широкому застосуванні інформаційних технологій з метою підвищення доступності та якості державних послуг, зменшення строків їх надання, зниження адміністративного навантаження на громадян, а також означає системне використання інформаційних і комунікаційних технологій для підвищення ефективності, економічності і прозорості уряду та можливості громадського контролю за ним [11].

На рівні державної політики тенденція стимулювання залучення громадян у процеси управління через мережеві інтернет-технології концептуалізувалася в електронне урядування (e-governance), яке представляє собою мережеву взаємодію громадян і державних структур у прийнятті політико-управлінських рішень. Концепція електронного урядування істотно розширила сферу участі громадян до включення їх безпосередньо в процеси державного управління з метою підвищення ефективності публічної влади. Її принципова відмінність – зсув центру ваги парадигми управління від держави до громадян. Інституціонально концепція електронного урядування оформилася у вигляді електронного уряду (e-government).

У даному випадку «електронне урядування» сприяє формуванню нового типу «електронного» громадянина й нового типу управлінського мислення. Створюються нові можливості репрезентації публічних інтересів і впливу громадських структур на процес виробництва публічної політики. В ролі сутнісного, соціокультурного, ідеологічного наповнення електронного управління виступає «електронна демократія», яка органічно вбудовується в концептуальну схему пояснення публічної політики, оскільки остання неможлива без демократичної складової, яка є умовою повноцінного, прозорого, взаємовідповідального діалогу між владою та суспільством.

Інституціоналізація online-простору публічної політики призвела до появи нових практик взаємодії акторів, які можна представити у двох формах: «медіа-ком'юніті» і «електронне

урядування». Перша форма уявляє собою горизонтальне спілкування всередині громадянського суспільства і представлена інституціонально online-соціальними мережами, інтернет-блогами, незалежними online-ЗМІ і «громадськими організаціями 2.0», що сприяє формуванню громадської думки і прийняттю політичних рішень, де основним елементом публічної політики є мережеве громадянське суспільство. Другою формою є «електронне урядування», яке представляє собою мережеву взаємодію громадян і державних структур у прийнятті політико-управлінських рішень. З кінця 90-х рр. ХХ ст. «електронне урядування» почало практично реалізовуватися в постіндустріальних країнах Заходу і Сходу, формуючи дві основні політичні моделі. На Заході концепція електронного уряду з'явилася інституціоналізованим втіленням стратегій good governance (GG), new public management (NPM) та «електронної демократії». У східних державах «електронне урядування» реалізується на основі застосування принципів традиціоналізму (конфуціанства) та «раціональної бюрократії». Сучасний розвиток концепції продовжено новими моделями такими як «мобільний уряд» (m-government) і «відкритий уряд» («open government»).

Інституціоналізація online-простору публічної політики та адаптація управлінських моделей в перехідних системах, безумовно має свої специфічні риси і особливості. Усі перехідні системи вирішують проблеми модернізації держави, реформування управління та переформатування соціально-політичних відносин в залежності від економічних, політичних, історичних, інституціональних, соціально-культурних і зовнішньополітичних обставин. У результаті цих перетворень, які країни проходять із різним ступенем динамічності та інтенсивності, формується особливий національний варіант публічного простору.

Формальне інтегрування загальносвітових управлінських моделей в політичний простір досліджуваних країн (Україна, Литва) призвело як до позитивних, так і негативних ефектів інституціоналізації публічної політики.

Так, модернізація управлінських практик, із застосуванням принципів електронного урядування, відповідно до міжнародних стандартів і прийнятих норм в державі, сприяла створенню в Литві та Україні нових інституцій в управлінні і застосуванню нових практик менеджменту з використанням інноваційних методів.

Слід зазначити, що спостерігаються схожі тенденції до розвитку електронного урядування у досліджуваних нами країнах. Так, у Литві та Україні електронне урядування покликане забезпечувати: по-перше, інформаційний супровід діяльності органів державної та муніципальної влади, що припускає доступність і відкритість інформації для всіх громадян у будь-який час (принцип публічності); по-друге, об'єднує в єдину сервісну організацію всі органи державної влади й управління на різних рівнях, які надають державні послуги населенню (принцип здійснення онлайн-транзакцій); по-третє, забезпечує участь громадян у прийнятті публічних рішень на основі механізмів зворотного зв'язку (принцип участі громадян).

Електронний уряд стає новим інститутом, який забезпечує підвищення ефективності органів публічного управління та зниження управлінських витрат, що дозволяє якісно надавати державні послуги широкому колу споживачів (бізнесу і громадянам) відповідно до формули «24/7/365» [21, с. 146].

Окремо варто зупинитися на формуванні публічної політики безпосередньо «знизу – вгору». Громадянське суспільство Литви та України приймає участь в державному управлінні через різні форми взаємодії з органами публічної влади.

Так, громадяни беруть активну участь у виборчому процесі, тим самим формуючи виборні органи державної влади, які в подальшому реалізовуватимуть політичний курс держави. Активними формами політичної участі в даних країнах є правотворча ініціатива громадськості, консультації з громадськістю, громадські ради при органах публічної влади, індивідуальні звернення до органів публічної влади, громадський контроль, громадська експертиза, моніторинг за діяльністю публічної влади.

Однак, тут варто зазначити, що ефективність та дієвість багатьох із зазначених форм взаємодії визначається рівнем впровадження електронного урядування. В даному плані між досліджуваними країнами є певні відмінності.

Так, найбільш успішно електронне урядування функціонує в Литві. Урядом Литви затверджена Програма вдосконалення державного управління на 2012-2020 рр., яка передбачає відкритість для громадянського суспільства процесів державного управління і заохочення громадськості до активної участі в них. Відповідно до Програми, Литва протягом 2012-2020 років зобов'язується розвивати відкриті ініціативи Уряду у таких сферах: забезпечення високого рівня підзвітності органів

державного управління перед громадськістю шляхом опублікування інформації щодо законотворчої та оперативної діяльності влади, яка має значення для громадянського суспільства. Будуть вжиті зусилля для забезпечення якості донесення цієї інформації до громадськості (тобто вона має бути ясною за змістом і прийнятною за формою). При здійсненні зазначених цілей будуть активно використовуватися можливості нових інформаційних технологій.

Для реалізації зазначеної ініціативи в Канцелярії Уряду Литовської Республіки діє Відділ громадян та відкритого уряду Департаменту комунікації, який забезпечує щоденний прийом для пересічних громадян, представників бізнесу, неурядових організацій тощо, розглядаючи їхні скарги, пропозиції, вирішуючи їхні проблеми, надаючи консультації та необхідну інформацію тощо. Аналогічні консультативні пункти діють у кожному з міністерств Литви. Один раз на тиждень консультації проводяться одним з Міністрів Уряду Литви. Окрім того, Уряд створив сайт Громадських консультацій, на якому розміщуються теми для обговорення. Усі міністерства на власних сайтах мають розділ присвячений законодавчим ініціативам та поточним питанням над якими працює міністерство. Міністерства сприяють проведенню громадських консультацій, за результатами яких готуються доповіді про участь громадянського суспільства у вирішенні тих чи інших питань [5].

З метою полегшення доступу громадськості до публічної інформації в Литві створено так звані Електронні ворота влади (www.evoldzia.lt), завдяки яким фізичні та юридичні особи можуть отримати певний перелік послуг через інтернет (www.epaslaugos.lt). З метою покращення надання електронних послуг в Литві діє принцип Єдиного вікна, який полягає в тому, що людина, звертаючись до державної установи з метою отримання конкретної послуги, може не здійснювати збір довідок, необхідних для розгляду цього питання. Зазначену функцію здійснює в електронному вигляді сама державна установа. З метою удосконалення засобів боротьби з корупцією та залучення до цього процесу громадянського суспільства, на сайтах державних установ Литви надано перелік контактів (телефонні номери і електронні адреси), за якими може надходити в анонімному режимі інформація про випадки корупції. Крім того, у Міністерстві внутрішніх справ створено окремий відділ “Попередження корупції”, який працює безпосередньо з громадянським суспільством з проблеми ліквідації корупції [5].

Впровадження технологій електронного урядування у Литві призводить до переосмислення ролі і функцій влади, зростанню можливостей контролю за ефективністю діяльності органів влади на різних рівнях, спрощення управлінських процедур, скорочення адміністративних витрат, застосування сучасних методів державного управління, досягнення якісно нового рівня управління державою і суспільством у цілому, а також зміцнення довіри до інститутів держави.

Електронні сервіси взаємодії влади та громадянського суспільства почали поступово розвиватися в Україні з 2014 р. А вже 2015 р. депутати Верховної Ради України внесли зміни до Закону України “Про звернення громадян”, які передбачали внесення до законодавства поняття “електронна петиція” як однієї з форм звернень до органів влади. У 2016 р. була створена Коаліція з розвитку е-демократії в Україні [2]. До неї увійшли провідні експерти та 12 організацій, що здійснюють діяльність у сфері електронної демократії та електронного урядування. Зусиллями Коаліції та Державного агентства з питань електронного урядування України була розроблена Концепція розвитку електронної демократії в Україні та План заходів щодо її реалізації. Вона була схвалена Кабінетом Міністрів України в листопаді 2017 р. Метою Концепції є “формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб’єктів владних повноважень...” [15].

Указ Президента України № 558/2019 “Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг” також спрямований на стимулювання розвитку електронних послуг [20].

До основних інструментів е-демократії відносять:

- платформи електронної взаємодії влади та мешканців (електронні петиції, електронні звернення, громадський бюджет, відкрите місто, “розумна” взаємодія та ін.);
- електронні послуги;
- бюджет участі, конкурси місцевих ініціатив

Розглянемо ці інструменти окремо.

Платформи електронної взаємодії влади та мешканців. Широкого поширення цих інструментів у громадах вдалось досягти завдяки ініціативі “Веб-платформа “Єдина платформа місцевої електронної демократії” [2]. Платформа надає можливість територіальним громадам запровадити сервіси електронної комунікації влади та мешканців, не витрачаючи коштів місцевого бюджету на розробку власних технічних рішень [2].

На платформі доступними до використання є чотири інструменти: місцеві петиції, громадський бюджет, відкрите місто, консультації з громадськістю.

За 2,5 роки роботи платформи електронних петицій громадяни ініціювали близько 15 тис. петицій до органів місцевого самоврядування [8]. Станом на вересень 2018 р. до сервісу електронних петицій приєдналися 170 громад із загальною кількістю користувачів 440 тис. осіб. До сервісу “Відкрите місто”, робота якого допомагає у вирішенні переважно комунальних та інфраструктурних проблем у громадах, приєдналося 60 міст (станом на 01.08.2019 р.). За його допомогою було вирішено більше ніж 20 тис. місцевих проблем, а також було реалізовано 409 проєктів місцевих активістів та ініціативних груп. Інструментом “Громадський бюджет” користується 91 громада. Через сервіс “Громадські консультації” громади провели електронні обговорення 21 проєкту НПА [4, с. 105].

Заслужують на увагу також громадські ініціативи з покращення якості взаємодії місцевої влади та мешканців через електронні інструменти. Система “Розумна взаємодія”, за допомогою якої до активної участі в житті громади можна залучити підприємців, мешканців і донорів, була розроблена за участі БФ “Молода громада”. Система спрямована на визначення та вирішення місцевих питань мешканцями у прийнятний та зручний для них спосіб – самостійно або через інституції місцевої влади. “Розумна взаємодія” просуває систему розв’язання проблем на підставі активного громадянства та співпраці, яка також здатна знизити навантаження на органи місцевого самоврядування. Загалом 64 громади з 21 області долучилися до пілотування системи “Розумна взаємодія” [16].

Вище наведені дані щодо практики використання та поширення інструментів електронної демократії в регіонах свідчать про значний громадський інтерес до владно-громадської комунікації через електронні сервіси.

Електронні послуги. Концепція розвитку електронних послуг в Україні була ухвалена Урядом 2016 р. Її метою є формування протягом 2016–2020 рр. ефективної системи електронних послуг. У січні 2019 р. був ухвалений План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки.

План передбачає декілька нововведень:

- 1) формування переліку пріоритетних послуг, які будуть надаватись громадянам онлайн;
- 2) сприяння з боку держави розповсюдженню альтернативних електронному цифровому підпису засобів електронної ідентифікації, зокрема MobileID;
- 3) створення електронного кабінету громадянина для доступу до е-послуг та інформації з державних реєстрів;
- 4) популяризація електронних послуг серед населення, а також розвиток каналів доступу до електронних послуг шляхом створення спеціальних автоматизованих пунктів доступу у ЦНАПах, банках, бібліотеках тощо.

З 2013 р. розпочав роботу Єдиний державний портал адміністративних послуг. Основне його призначення: впорядкування та надання вичерпної інформації про адміністративні послуги, а також надання адміністративних та інших публічних послуг в електронному вигляді.

Станом на кінець 2019 р. органи влади дистанційно надають громадянам 180 послуг [3].

Бюджет участі, конкурси місцевих ініціатив. Поширення інструменту залучення мешканців до бюджетного процесу в українських громадах розпочалось у 2015 р. з міст обласного значення (Черкаси, Чернігів, Полтава, Вінниця, Суми, Запоріжжя). Активно долучаються до розвитку бюджету участі ради об’єднаних територіальних громад. У 2018 р. кількість ініціатив із залучення мешканців до розподілу бюджету перевищує 800 [3].

Децентралізація сприяла розширенню переліку адміністративних послуг, які можуть надавати органи місцевого самоврядування. Реформа таким чином наближає послуги до громадян. Одночасно послуги, які надаються населенню в громадах, мають бути якісними, прозорими та доступними. З метою реформування системи надання адміністративних послуг на місцях у громадах утворюються центри надання адміністративних послуг.

Розвиток таких інституцій, як ЦНАП, наближає Україну до побудови сервісної держави, коли управління стає прозорим, підзвітним, інклюзивним, а державні сервіси – зручними та

орієнтованими на потреби громадян. ЦНАП – це осередок комунікації влади та населення, де взаємодія відбувається у максимально комфортних та зручних для громадян умовах.

Значною мірою розвиток ініціативи зі створення центрів надання адміністративних послуг стимулюють проекти міжнародної технічної допомоги, зокрема Програма “U-LEAD з Європою”, ПРООН в Україні, Програма EGAP. Окремі програми за напрямками реформи адміністративних послуг в Україні містять компоненти, які навчають громади залучати та інформувати мешканців громад до місцевого самоврядування через ЦНАПи.

Дієвим інструментом підтримки діалогу влади з громадськістю є обласні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства та співпраці органів влади з громадськістю. Їх основні завдання спрямовані на створення умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження співпраці влади та громадськості, фінансову підтримку ініціатив громадськості для спільного вирішення завдань регіональної політики. У межах програм передбачаються фінансові ресурси для проведення публічних консультацій із громадськістю, вивчення громадської думки, проведення конкурсів соціальних проєктів серед громадськості, створення ресурсних центрів громадських ініціатив, навчання державних службовців та представників громадськості використанню інструментів громадської участі, проведення форумів соціальних інвестицій тощо [12, с. 98].

Підсумовуючи усе вище сказане, варто зазначити, що публічне управління в Литві та Україні формувалося під впливом низки чинників: історичного минулого, територіальної приналежності, євроінтеграційних процесів та національних особливостей. Спільними рисами публічного управління для досліджуваних країн є застосування європейських принципів верховенства права, передбачуваності, відкритості та прозорості, підзвітності, дієвості, ефективності. Однак кожній з країн притаманні і свої особливості, пов'язані з рівнем залучення громадськості до державного управління, з особливостями надання публічних послуг, з делегуванням ряду управлінських повноважень громадським структурам чи місцевому самоврядуванню тощо.

Важливою характеристикою нової мережевої взаємодії акторів у публічному полі політики з'явилася можливість його проєктування за допомогою нових інституціоналізованих практик управління та інтерактивних технологій, завдяки яким створюються умови для конструктивної участі різноманітних акторів і можливості для діалогової взаємодії.

Слід зазначити, що попри значні успіхи з впровадження різноманітних форм публічної участі в досліджуваних країнах, вагоме значення в побудові публічної політики “знизу-вверх” чинить рівень розвитку електронного врядування, яке забезпечує активну участь громадськості в державному управлінні.

Впровадження у публічну політику online-практик у Литві забезпечує модернізацію процесу державного управління відповідно до нових умов інституціонального розвитку; сприяє підвищенню ефективності і дієвості інститутів влади та держави; створюються умови для відкритого і прозорого державного управління; поступово зникають адміністративні бар'єри; інформація стає доступнішою та відкритою; створюється можливість стійкого зворотного зв'язку між владою та бізнесом і громадянами; забезпечується суттєве скорочення трансакційних витрат на всіх рівнях економіки держави.

Україна активно включилася в інтерактивний процес, що можна віднести до позитивних ефектів інституціоналізації публічної політики. Впровадження електронних технологій у сфері публічного управління і розширення інформаційного простору дозволяє певним чином державним органам надавати більш якісні послуги і бути більш відкритими для населення. Інформаційні технології, у даному випадку, дозволяють провести децентралізацію, одночасно зміцнюючи горизонтальні зв'язки між ланками бюрократичної системи, посилюють зворотний зв'язок між представниками органів влади та громадянами і мають на меті забезпечувати постійне коригування діяльності органів влади з урахуванням побажань і запитів населення. Іншими словами, впровадження online-практик в Україні розглядається як поступовий прогресивний процес, але тим не менше, існує ще ряд перешкод технічного та інформаційного характеру, які потребують вирішення.

Таким чином, online-інструменти дали поштовх включенню нових механізмів мережевої взаємодії – як для традиційних акторів, так і для новопосталих, створили умови включення більшої кількості громадян до політичного процесу, забезпечили майданчики для комунікації, призвели до появи нових інноваційних інституціоналізованих форм партнерства громадянського суспільства й влади, наповнили новим ідейним змістом публічну політику. Стрімко розвинену публічну політику в онлайн-просторі можна сміливо назвати е-політикою, яка з розвитком технологій буде продукувати нові інститути й можливості для людства.

Бібліографічний список:

1. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. Державне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць. Харків: Вид-во "Магістр", 2010. № 2. С. 487-490.
2. Веб-платформа e-DEM. URL: <http://e-dem.org.ua/> (Останнє відвідування 08.07.2020).
3. Громадський бюджет в об'єднаній громаді та його особливості.
URL: http://cvu.od.ua/ua/announce/gromadskiy-byudjet-v-ob-yednaniy-gromadi-ta-yogo-osoblivosti_901/ (Останнє відвідування 08.07.2020)
4. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації: аналіт. доп. [Яблонський В. М., Бекешкіна І. Е., Гелетій М. М. та ін.]; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 112 с.
5. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf (Останнє відвідування 08.07.2020)
6. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації: результати дослідження / за заг. ред. І. Г. Малокової. Київ: Поліграф-Плюс, 2007. 254 с.
7. Електронне урядування: опорний конспект лекцій / Дзюба С. В., Жилиєв І. Б., Полумієнко С. К. [та ін.]; за ред. А. І. Семенченка. Київ, 2012. 266 с.
8. За 2,5 роки українці ініціювали близько 15 000 петицій до місцевої влади.
URL: <https://egap.in.ua/novyny/za-2-5-roky-ukraintsi-initsiiuvaly-blyzko-15-000-petytsii-domistsevoi-vlady/> (Останнє відвідування 08.07.2020)
9. Квітка С. А., Соколовська О. О. Електронне урядування як інноваційний механізм взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та передумови розвитку в Україні. Аспекти публічного управління. 2015. Вип. № 9(23). С. 26 – 34.
10. Квітка С. А., Соколовська О. О. Електронне урядування як інноваційний механізм взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та передумови розвитку в Україні. Аспекти публічного управління. 2015. Вип. № 9(23). С. 26 – 34.
11. Клименко І. В., Линьов К. О. Технології електронного урядування : навч. посіб. Київ: Вид-во ДУС, 2006. 225 с.
12. Лациба М. Розвиток відносин між владою та суспільством в Україні: від еволюції до революції. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) [упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк; за заг. ред. О. А. Корнієвського]. Київ: НІСД, 2014. С. 12–16.
13. Матвєєнко І. В. Роль інформаційно-комунікаційних впливів у процесі впровадження електронного урядування в зарубіжних країнах: досвід для України. Публічне урядування. 2016. № 1. С. 135-145.
14. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. [2-е вид., доп. і перероб.]. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
15. Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації" від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#n13> (Останнє відвідування 28.06.2020)
16. Розумна взаємодія. URL: <https://edu.gurtom.mobi/implementationua/> (Останнє відвідування 08.07.2020).
17. Скібіна О. О. Поняття участі громадян в управлінні державними справами: конституційно-правовий аспект. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 22. С. 310–314.
18. Телешун С. О., Ситник С. В., І. В. Рейтерович. Що таке публічна політика?
URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html (Останнє відвідування 18.04.2020).
19. Телешун С., Ситник С. В., І. В. Рейтерович. Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2012. Вип. 4. С. 185 – 196.
20. Указ Президента України "Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг" від 29 липня 2019 р. № 558. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853> (Останнє відвідування 28.06.2020).
21. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.

References:

1. Bosak O. Z. Publichne upravlinnya yak nova model' upravlinnya u derzhavnomu sektori. Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka: Zbirnyk naukovykh prats'. Kharkiv: Vyd-vo "Mahistr", 2010. № 2. S. 487-490.
2. Veb-platforma e-DEM. URL: <http://e-dem.org.ua/> (Ostannye vidviduvannya 08.07.2020).
3. Hromads'kyu byudzhet v ob'yednaniy hromadi ta yoho osoblyvosti.
URL: http://cvu.od.ua/ua/announce/gromadskiy-byudjet-v-ob-yednaniy-gromadi-ta-yogo-osoblivosti_901/ (Ostannye vidviduvannya 08.07.2020).

4. Hromadyans'ke suspil'stvo Ukrainy: polityka spryyannya ta zaluchennya, vyklyky ta transformatsiyi: analit. dop. [Yablons'kyy V. M., Bekeshkina I. E., Heletiy M. M. ta in.]; za zah. red. O. A. Korniyevs'koho, YU. A. Tyshchenko, V. M. Yablons'koho. Kyiv: NISD, 2019. 112 s.
5. Dosvid vzayemodiyi derzhavnykh orhaniv krayin svitu z institutamy hromads'koho suspil'stva, zaluchennya hromads'kosti do formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky, protydiy koruptsiyi, zabezpechennya elektronnoho uryaduvannya. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf (Ostannye vidviduvannya 08.07.2020)
6. Elektronne uryaduvannya v Ukraini: analiz ta rekomendatsiyi: rezul'taty doslidzhennya / za zah. red. I. H. Malyukovoyi. Kyiv: Polihraf-Plyus, 2007. 254 s.
7. Elektronne uryaduvannya: oporny konspekt lektsiy / Dzyuba S. V., Zhylyayev I. B., Polumiyyenko S. K. [ta in.]; za red. A. I. Semenchenka. Kyiv, 2012. 266 s.
8. Za 2,5 roky ukrajintsi initsiyuvaly blyz'ko 15 000 petytsiy do mistsevoyi vlady. URL: <https://egap.in.ua/novyny/za-2-5-roky-ukrajintsi-initsiyuvaly-blyzko-15-000-petytsii-domistsevoi-vlady/> (Ostannye vidviduvannya 08.07.2020)
9. Kvitka S. A., Sokolovs'ka O. O. Elektronne vryaduvannya yak innovatsiynny mekhanizm vzayemodiyi vlady, biznesu ta hromadyans'koho suspil'stva: zarubizhnyy dosvid ta peredumovy rozvytku v Ukraini. Aspekty publichnoho upravlinnya. 2015. Vyp. № 9(23). S. 26 – 34.
10. Kvitka S. A., Sokolovs'ka O. O. Elektronne vryaduvannya yak innovatsiynny mekhanizm vzayemodiyi vlady, biznesu ta hromadyans'koho suspil'stva: zarubizhnyy dosvid ta peredumovy rozvytku v Ukraini. Aspekty publichnoho upravlinnya. 2015. Vyp. № 9(23). S. 26 – 34.
11. Klymenko I. V., Lyn'ov K. O. Tekhnolohiyi elektronnoho vryaduvannya : navch. posib. Kyiv: Vyd-vo DUS, 2006. 225 s.
12. Latsyba M. Rozvytok vidnosyn mizh vladoyu ta suspil'stvom v Ukraini: vid evolyutsiyi do revolyutsiyi. Hromadyans'ke suspil'stvo Ukrainy: suchasnyy stan i perspektyvy vprovadzhennya yevropeys'kykh standartiv vzayemodiyi z derzhavoyu: Zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 hrudnya 2013 r., m. Kyiv) [uporyad. V. M. Yablons'kyy, O. A. Korniyevs'kyy, P. F. Voznyuk; za zah. red. O. A. Korniyevs'koho]. Kyiv: NISD, 2014. S. 12–16.
13. Matvyeyenko I. V. Rol' informatsiyno-komunikatsiynykh vplyviv u protsesi vprovadzhennya elektronnoho uryaduvannya v zarubizhnykh krayinakh: dosvid dlya Ukrainy. Publichne uryaduvannya. 2016. № 1. S. 135-145.
14. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk / Za red. YU. S. Shemshuchenka. [2-e vyd., dop. i pererob.]. Kyiv: Geneza, 2004. 736 s
15. Rozporyadzhennya KМУ “Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoyi demokratiyi v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi” vid 8 lystopada 2017 r. № 797-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#n13> (Ostannye vidviduvannya 28.06.2020).
16. Rozumna vzayemodiya. URL: <https://edu.gurtom.mobi/implementationua/> (Ostannye vidviduvannya 08.07.2020).
17. Skibina O. O. Ponyattya uchasti hromadyan v upravlinni derzhavnymy spravamy: konstytutsiyno-pravovyy aspekt. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav. 2003. Vyp. 22. S. 310–314.
18. Teleshun C. O., Cytnyk C. V., I. V. Reyterovych. Shcho take publichna polityka? URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html (Ostannye vidviduvannya 18.04.2020).
19. Teleshun C., Cytnyk C. V., I. V. Reyterovych. Publichna chy derzhavna polityka – vitchyznyana dylema vyboru. Vicnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. 2012. Vyp. 4. C. 185 – 196
20. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro deyaki zakhody shchodo polipshennya dostupu fizychnykh ta yurydychnykh osib do elektronnykh posluh” vid 29 lypnya 2019 r. № 558. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853> (Ostannye vidviduvannya 28.06.2020).
21. Chal'tseva O. M. Publichna polityka: teoretychnyy vymir i suchasna praktyka: monohrafiya. Vinnytsya: FOP Baranovs'ka T. P., 2017. 336 s.

Chaltseva O. M., Shvets K. A. Online practices of public policy in Lithuania and Ukraine

The article examines the influence of online practices of interaction between state power and civil society on the process of public policy formation on the example of the transition systems of Lithuania and Ukraine.

It is determined that the introduction of online practices in public policy in Lithuania provides for the modernization of the public administration process in accordance with the new conditions of institutional development; contributes to increasing the efficiency and effectiveness of institutions of government and the state; conditions are created for open and transparent public administration, as well as the possibility of sustainable feedback between government and business and citizens.

It was found that Ukraine is actively involved in the interactive process, which can be attributed to the positive effects of institutionalization of public policy. The introduction of electronic technologies in the field of public administration and the expansion of information space allows public authorities not only to

provide better services, but also to decentralize, while strengthening horizontal links between the bureaucratic system, strengthen feedback between government officials and citizens and have in order to ensure constant adjustment of the activities of the authorities taking into account the wishes and requests of the population.

The tendencies of institutionalization of public policy practices in the online space are clarified, the specifics of the virtual activity of actors in the public space and the degree of their influence on politics are revealed. It is proved that new information technologies web 2.0 and web 3.0 changed the practice of social communication in general and public policy in particular, led to the emergence of new interactive institutional forms of cooperation, which expanded the public space and complicated the management system. It is noted that the level of e-government development, which ensures active public participation in public administration, is of great importance in building public policy "from the bottom up". Online tools have given impetus to the inclusion of new mechanisms of networking – for both traditional actors and newcomers, created conditions for the inclusion of more citizens in the political process, provided platforms for communication, led to new innovative institutionalized forms of partnership between civil society and government, filled new ideological content of public policy.

Key words: *civil society, public policy, public administration, forms of political participation, e-government, e-democracy, online space.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.10

УДК 326:327.8:343.8:343.9

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2822-2268>

Ягунов Д. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

НАДНАЦІОНАЛЬНІСТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА В'ЯЗНИЧНА ПРИВАТИЗАЦІЯ

Ця стаття присвячена проблемі дослідження феномену в'язничної приватизації та політико-економічним аспектам функціонування сучасних транснаціональних в'язничних корпорацій. У центрі цього дослідження перебуває проблематика передачі пенітенціарної функції держави приватним акторам з подальшим винесенням цієї функції на наднаціональний рівень. Окремим об'єктом дослідження цієї статті є комплексний політико-економічний дуалістичний процес, який водночас характеризується як протидією між транснаціональними в'язничними корпораціями й національними державами, так і одночасно вимушеним співіснуванням зазначених вище суб'єктів. У статті фокусується увага на проблемі моральності сучасних тенденцій наднаціоналізації пенітенціарної політики та цивілізаційних цінностях, які рухають транснаціональні в'язничні корпорації. Окреме місце у статті посідає позиція щодо перетворення транснаціональних в'язничних корпорацій на квазідержавні утворення з відповідними атрибутами, функціями та повноваженнями. Стаття також містить авторський аналіз проблеми переходу від держави до приватного сектора повноважень з використання сили (у тому числі фізичного примусу). З іншого боку, різноманіття численних сучасних форм соціального контролю призводить до споконвічного змагання «куля проти броні» у контексті протистояння національної держави проти транснаціонального бізнесу, де намагання національних держав зберегти контроль над ним нагадує спроби втримати воду долонею. У статті робиться висновок, що для сучасного західного світу в'язнична приватизація та наднаціоналізація в'язничного бізнесу – це майже буденне явище, яке для країн пострадянського простору є феноменальним, ще надає ще більшої актуальності цьому напрямку досліджень в Україні. Це авторське дослідження варто сприймати не лише як аналіз переходу влади від національної держави до транснаціональних приватних акторів. У фокусі дослідження перебувають саме питання глибокої трансформації «влади карати».

Ключові слова: глобалізація, національна держава, пенітенціарна система, пенітенціарна установа, в'язниця, в'язнична приватизація, в'язнично-індустріальний комплекс, в'язничні корпорації, в'язнична праця, соціальний контроль, цілі кримінального покарання, тотальні інституції, криза реабілітаційного ідеалу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Глобалізація здійснює глибокий вплив на національні держави, примушуючи останніх здійснювати ревізію багатьох функцій, які донедавна вважалися такими, що мають виключно публічно-державну природу. До таких сфер публічно-державного регулювання, які на початку ХХІ століття продовжують піддаватися ревізії, відноситься сфера виконання кримінальних покарань та функціонування пенітенціарних установ (так само як й схожих за своєю природою тотальних інституцій).

На додаток до того, що зазначена сфера значною мірою вже стала ареною взаємодії, зіткнень та конфліктів могутніх приватних акторів, відносно недавно вона на додаток до зазначеного вище стала сферою наднаціональною, вирвавшись з-під контролю національних держав, що обумовлює актуальність такого політичного дослідження.

Актуальність зазначеного напрямку досліджень для політичної науки та зв'язок з практичними завданнями полягає у тому, що перехід пенітенціарної функції від держави до приватних акторів вже понад 40 років є більш ніж поширеним явищем у західних країнах та в цілому у світі, у той час коли феномен в'язничної приватизації для вітчизняної політичної науки та державного управління є майже невідомим, а тому й недослідженим. Відповідні висновки можна зробити навіть з невдалих

спроб залучити приватних акторів для сфери державного управління пенітенціарною системою України, що мало місце, починаючи з 2016 року, що вказує на фундаментальні методологічні помилки провідних національних політичних гравців та необізнаність з відповідними дослідженнями західних авторів та відповідним досвідом західних держав у сфері в'язничної приватизації.

Формулювання мети статті (постановка завдання).

У цій статті автор має на меті здійснити дослідження впливів глобалізації на пенітенціарну політику сучасних національних держав на прикладі феномену в'язничної приватизації. В контексті такої мети ставляться наступні завдання: 1) проаналізувати сутність наднаціональності сучасної пенітенціарної політики; 2) дослідити форми, напрямки та обсяги впливу транснаціональних в'язничних корпорацій на пенітенціарну політику сучасних національних держав; 3) проаналізувати форми, методи та шляхи легітимізації перебирання міжнародним бізнесом пенітенціарної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Проблема трансформації сутності держави в епоху глобалізації була предметом дослідження низки видатних західних та вітчизняних вчених. Для цілей цієї статті за основу бралися думки У. Бека [1; 2] та Е. Тофлера [3]. Крім того, особливу увагу слід звернути на наукові дослідження З. Баумана, який в своєму аналізі проблематики глобалізації фокусував увагу саме на трансформації цілей кримінального покарання, використанні ув'язнення як форми соціального контролю в умовах глобалізації та етичних проблемах сучасного позбавлення свободи [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Щодо впливу глобалізації на пенітенціарну політику держави, то ця проблематика залишається сьогодні фактично недослідженою. Зазначена проблематика частково знайшла своє відображення у наукових працях автора цієї статті, проте здебільшого під кутом юридичної науки, соціології та кримінології [5 – 11]. Враховуючи мультиаспектність проблематики в'язничної приватизації та докорінну зміну пенітенціарної функції держави, відповідно, виникла нагальна потреба піддати зазначену проблематику науковому аналізу виключно крізь призму політичної науки. Ці та інші фактори обумовлюють проведення цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

Глобалізація як політико-економічна проблема вже тривалий час перебуває у центрі уваги зарубіжних та вітчизняних дослідників. Враховуючи різноманітні форми проявів глобалізаційних процесів, розвиток науки та цифрових технологій, сформулювати вичерпний перелік таких проявів та форм глобалізації надзвичайно складним завданням.

Серед всього іншого, глобалізація ставить на порядку денному комплексне питання зміни сутності держави внаслідок послаблення пенітенціарної функції держави за рахунок делегування такої функції приватним акторам (хоч у контексті цього дослідження слово «делегування» іноді можна замінити на «захоплення»). У будь-якому випадку йдеться про більш ніж суттєві та глибинні зміни природи держави та державної влади.

Зміну такої сутності національної держави блискуче зображує З. Бауман: «У кабаре глобалізації держава виконує стриптиз, і до кінця вистави на ній залишається лише мінімально необхідне: її репресивні повноваження. Коли її матеріальна база знищена, суверенітет і незалежність анульовані, політичний клас стертий з лиця землі, національна держава перетворюється просто в службу безпеки мегакорпорацій ... Новим владикам світу нема сенсу управляти безпосередньо. Адміністративні завдання вони покладають на національні уряди» [4, с. 20].

Ми є свідками появи нової системи створення нової системи матеріальних цінностей, яка змінює структуру влади в умовах подальшого глобалізаційного розвитку. Тому не можна не підкреслити слухність думки У. Бека щодо впливу глобалізації на сутність сучасної держави, що «ми є свідками найважливіших змін в історії влади» [1, с.97]. Е. Тофлер з цього приводу також зазначає: «Ми живемо в момент, коли вся структура влади, яка скріплювала світ, дезінтегрується. Формується зовсім інша структура» [3, с.22]. «Метаморфози – це не просто перехід влади. Це – трансформація» [3, с. 22].

Головна теза, що покладається в основі цієї статті, це зміна природи держави в епоху глобалізації, де глобалізацію слід глумачити як «повзучу, постреволюційну трансформацію національної та інтернаціональної підпорядкованої державі системи балансу і правил влади» [1, с. 97].

На думку О.Ф. Самойлова, «глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. Головним наслідком цього є світовий розподіл праці, міграція в межах усїєї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. Глобалізація – це процес, у результаті якого світ стає більш пов'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається як збільшення кількості загальних для всіх держав проблем, так і розширення суб'єктів, що інтегруються» [12].

Політична проблематика цієї статті пов'язана з очевидним конфліктом між національними державами та великим міжнародним бізнесом, який сам по собі не є чимось новим. Навпаки, він є скоріше природним для публічно-приватних відносин: «Стратегічна конкуренція між приватним капіталом та державою не є новим явищем. Її корені сягають середньовіччя, коли європейські королівські дома наймали приватних авантюристів-капіталістів для того, що відкривати й експлуатувати чужі країни та ресурси» [1, с. 97].

Продовжуючи цю думку, не можна не погодитися з О.Ф. Самойловим, що «глобалізація в її нинішній формі не сприяє підвищенню стабільності міжнародних відносин. Навпаки, вона виявилася каталізатором соціально-політичної напруги й конфліктів» [12]. Відтак і проблематику в'язничної приватизації (і, що є більш важливим, наднаціональної в'язничної приватизації) у першу чергу, треба пов'язувати із категоріями конкуренції та конфлікту між національними державами та приватним капіталом.

Проблематика глобалізації охоплює як економічні, так і політичні аспекти. Вітчизняна дослідниця В.Г. Воронкова слушно наголошує, що концепція глобалізації не тотожна тільки економічним основам, вона передбачає специфічне співвідношення економічного і політичного аспектів [13]. Проте проблематика наднаціональної в'язничної приватизації у добу глобалізації ставить на перше місце саме політику в силу очевидної причини: транснаціональні в'язничні корпорації вже давно завоювали економічну сферу та наростили економічні «м'язи». Крім того, транснаціональні в'язничні корпорації завоювали сферу політичну через лобювання, засоби масової інформації, корупцію, нагнітання паніки перед злочинністю та нелегальними мігрантами серед «чесних платників податків». Сьогодні йдеться не про політичний вплив як такий, а саме про ще більше посилення та поглиблення політичного впливу та розширення територіальної сфери такого впливу (хоч, з іншого боку, не можна не визнати, що економічна складова є «Ахіллесовою п'ятою» міжнародного в'язничного бізнесу).

Відтак актуальність та новизна саме політичної проблематики полягає у тому, що феномен глобальної в'язничної приватизації надає, серед всього іншого, яскравий приклад нової політичної тенденції, пов'язаної з наднаціоналізацією пенітенціарної політики та наднаціоналізацією інших політик, що стосуються масового соціального контролю.

Власне наднаціоналізацією пенітенціарної політики сьогодні мало кого здивуєш після запровадження у всьому світі оонівських та регіональних стандартів прав людини та щодо управління пенітенціарними установами. Наднаціоналізація пенітенціарної політики є особливо глибокою саме в Європі через активну діяльність Ради Європи та надання рішенням ЄСПЛ статусу джерела права у багатьох європейських країнах, адже рішення ЄСПЛ більше ані щось інше впливають на національні пенітенціарні політики країн – членів Ради Європи (особливо щодо порушення національними державами своїх зобов'язань за ст. ст. 2, 3, 5, 8 Конвенції про захист прав людини).

Проте феномен глобальної в'язничної приватизації не лише дозволяє, проте й навіть примушує подивитися на наднаціоналізацію пенітенціарної політики не лише під кутом діяльності міжурядових міжнародних організацій, проте й, звичайно, під кутом розширення впливу міжнародного бізнесу в особі транснаціональних в'язничних корпорацій. Враховуючи, що сьогодні інвесторами або партнерами транснаціональних в'язничних корпорацій є ті глобальні актори, які, на перший погляд, взагалі не мають (і, здається, не можуть мати) будь-якого відношення до кримінальних покарань та пенітенціарних систем (від виробництва купальних костюмів й бронювання авіа квитків до продажу гамбургерів, меблів та кави), розширення сфери впливу міжнародного в'язничного бізнесу стає ще більш гострим та актуальним політичним питанням.

Зазначені вище обставини примушують більш реалістично подивитися на сутність національної держави та виконувати нею функції. Як слушно зазначає У. Бек, «на початку третього тисячоліття головний принцип національної реальної політики: «Національні інтереси мають проводитися

в національних рамках» – слід замінити принципом космополітичного реалізму: «політика є тим більш національною та успішною, чим більше вона є космополітичною» [1, с. 31].

Тому діяльність транснаціональних в'язничних корпорацій, безумовно, значно посилює цю космополітичність та додає присмаку нового космополітичного реалізму традиційним уявленням щодо виконання кримінальних покарань та функціонування відповідних інституцій. Відтак, якщо учорашній день можна охарактеризувати як «ширий подив від появи феномену в'язничної приватизації», то день сьогоднішній – «наскільки глибоким може бути вплив транснаціонального міжнародного бізнесу на держави та національні пенітенціарні системи відповідних держав».

Є безумовним – і з цим національні уряди повинні рахуватися, що глобальний в'язничний ринок своєю прискороною динамікою докорінно змінив правила державної та міждержавної пенітенціарної політики. Поширення феномену в'язничної приватизації ще більше розмило кордони між економікою, політикою, законом, етикою, корупцією, лобіюванням, засобами масової інформації та суспільством, що має наслідком нові принципи боротьби за політичну владу та протистояння цій трансформованій політичній владі у нових політичних іграх. Глобальні тренди в'язничної приватизації примусили великі політичні ігри стати ще більш великими.

Чому проблематика глобалізованої наднаціональної в'язничної приватизації має таке важливе значення для дослідження природи сучасної держави та сутності публічної політики? Свого часу Карл Маркс попереджав, що не політика держав, а капітал, що стає глобалізованим, зруйнує національну політичну аксіоматику та відкриє добу великої політики. Тому, гадаємо, ця думка має найбільш яскраве та водночас найбільш практичне застосування у сфері реалізації крайнього примусу – примусу у формі застосування кримінального покарання (або аналогічних або схожих за своєю природою засобів примусу), адже саме глобалізований капітал приватних транснаціональних корпорацій зруйнував «золоте теля» національної пенітенціарної ідентичності та відкрив добу нової глобальної пенітенціарної політики, де на сцені держави стають у чергу до в'язничних корпорацій в надії отримати відповідні послуги від приватного сектора, а за сценою ті ж самі в'язничні корпорації використовують корупцію, підкуп, лобіювання, засоби масової інформації, моральну паніку, шантаж проти національних урядів, щоб останні поспішали ставати у зазначену вище чергу.

Цей дуалістичний політичний процес характеризується великою долею політичної принизливості для національних держав, адже національні держави більше не мають монопольного права щодо одноосібного конституювання арени політичних дій у сфері пенітенціарної політики та, розглядаючи це питання ширше, у сфері здійснення масового соціального контролю за прошарками населення, які є формально небезпечними або можуть бути такими.

Традиційно-театральна пенітенціарна політика «мертвих, старих білих чоловіків» (за висловленням У. Бека), яка раніше формувалася та реалізовувалася під дахом національної держави, вже не уявляється можливою. Так само є неможливою стара пенітенціарна політика, яка раніше виступала під дахом навіть найвпливовіших міжнародних державних організацій на кшталт ООН та Ради Європи. Пенітенціарна політика вийшла за межі кордонів, держав та класичних міжнародних організацій, унаслідок чого з'явилися нові гравці, нові ресурси, незнайомі правила, нові суперечності і конфлікти. У новій грі приватні актори, які раніше були пішаками, зрозуміли свою силу та, як слушно зазначив У. Бек, «відчули в собі мобільність коня або тури» [1, с. 31]. Причому нові гравці «не лише роблять ходи, вони конструюють нові правила гри». Більше того, у новій політико-економічній метагрі капітал має дві шашки і два ходи. Натомість усі інші гравці мають по одній шашці та по одному ходу [1, с. 41].

Подана вище думка У. Бека, ми переконані, є більш ніж актуальною та релевантною для політичної проблематики поширення політичного впливу транснаціональних в'язничних корпорацій.

Так само, гадаємо, що ця метафора дуже стосується проблематики приватної в'язничної наднаціоналізації. Сьогодні важко спрогнозувати, яким чином буде розвиватися відносини між національними державами та приватним капіталом у сфері формування та реалізації пенітенціарної політики. Проте очевидним є те, що приватний капітал примусив національні держави діяти за своїми правилами і забезпечив своє домінування над національними державами у сфері виконання покарань, функціонування в'язниць та інших тотальних інституцій. Відмовитися від такого домінування або скинути його аж ніяк не є простим завданням навіть в силу того, що в'язничний бізнес є не лише місцем взаємодії, до якого міцно прикуті сучасні національні держави, проте й кожен з громадян такої держави, який, купуючи щось у спектрі від автомобіля

до купального костюму або бургеру стає опосередкованим інвестором тієї чи іншої транснаціональної в'язничної корпорації. Могутність транснаціональних в'язничних корпорацій та їх вплив, що призвів до зміни сутності національної пенітенціарної політики, засновані на споживацькому суспільстві, тобто на об'єктивних реаліях сьогодення.

Говорячи відверто, сучасні відносини між національними державами і транснаціональними в'язничними корпораціями нагадують шантаж з боку міжнародного бізнесу. Шантаж вельми витончений, не агресивний й не радикальний, хоч від цього він не перестав бути шантажем.

Так, наприклад, одна зі складових успіху транснаціональних в'язничних корпорацій у війні проти національних держав частково криється у тому, що держави «проковтнули» ту приманку, яка була залишена для них у вигляді моральної паніки від загроз з боку «дедалі більшої кількості небезпечних злочинців на наших вулицях» та, як наслідок, оголошеної війни «злочинності, хвилі якої накривають наше місто (графство, район, провінцію, країну тощо)».

Крім того, піднесення ідей соціальної держави та максимального запровадження доволі коштовної соціальної роботи зі злочинцями призвело до неможливості підтримувати такі стандарти широко й масово, що також створило передумови для кредитно-боргових відносин між національними державами та приватними в'язничними корпораціями у сфері виконання кримінальних покарань (кредитором виступав звичайно, бізнес).

Стара національна пенітенціарна політика була заснована на ідеях соціальної держави із гаслом «максимальна безпека для всіх» [1, с. 41]. Проте нові правила наднаціональної в'язничної політики значною мірою зруйнували такі уявлення. Якби декларації не оголошували б транснаціональні в'язничні корпорації, їх діяльність так чи інакше пов'язана з мінімізацією видатків та максимізацією прибутків, де соціальні принципи та згадана вище «безпека для всіх» зникає навіть не на другий план.

Свого часу національні пенітенціарні системи відчули ледве не нищівного удару від висновку Роберта Мартінсона про «Ніщо Не Спрацьовує» та відповідних емпіричних доказів, коли головною, що є більш важливим, традиційно-невід'ємною метою кримінального покарання – реабілітація злочинців та повернення злочинців до суспільства в якості законослухняних громадян – була піддана глибокій й нищівній критиці через свою недосяжність. Цивілізаційна цінність реабілітації злочинців як цілі кримінального покарання була поставлена під сумнів та, більше того, під величезну загрозу.

Після часткового подолання «кризи реабілітаційного ідеалу» діяльність транснаціональних в'язничних корпорацій фактично знову поставило на порядку денному те ж саме питання, проте у більш скритому та закамуюльованому форматі. Транснаціональний в'язничний бізнес, посиливши вплив на національні держави у сфері функціонування пенітенціарних установ наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, значною мірою витіснив з порядку денного актуальність реабілітаційної мети кримінального покарання, замінивши її питаннями «скорочення видатків» та «безпекою чесних платників податків», чим знову поставив на порядку денному питання цивілізаційних цінностей сучасних держав щодо поведінки з прошарками населення, які віднесені до категорії соціального виключення. Як приклад можна згадати, що сьогодні у західних країнах приблизно 15% ув'язнених перебуває саме у приватних пенітенціарних установах, що надає підстави умовно говорити про те, цінність реабілітаційної складової кримінального покарання впала на умовних 15%. Саме тому, серед всього іншого, питання сучасної пенітенціарної політики вже давно не є проблемою правовою, а становить виключно проблему політико-економічну.

Влада приватних акторів була очевидно більш гнучкою порівняно з владою держав, і, як наслідок, задекларована «якість влади» приватних акторів була подана як така, що є набагато вищою за «якість влади» національних держав.

Як наслідок, національна держава програла міжнародному бізнесу війну за цю важливу сферу впливу, якою є масовий соціальний контроль, причому програла як у територіальному аспекті, так і в аспекті культурно-ідеологічному, коли уряди стали в чергу до транснаціональних корпорацій з питання сприяння у здійсненні соціального контролю над великими групами населення (злочинців, мігранти та інші особи, які можуть або повинні перебувати у фізичних або віртуальних тотальних інституціях).

Крім того, на додаток, національна держава програла приватному бізнесу битву за знання, яке за слушним висловленням Е. Тофлера є «найбільш демократичним джерелом влади» [3, с. 42]. Свого часу в'язнична приватизація блискавично увірвалася до сфери виконання кримінальних покарань та функціонування пенітенціарних установ саме на гаслах того, що влучно визначив Е. Тофлер:

«Водночас із знищенням старої системи безликі бюрократи, які нею управляли, зносяться партизанською армією інвесторів, організаторів та менеджерів, які мають навички або здобувати знання (іноді нелегально), або управляти їх розповсюдженням» [3, с. 48]. На фоні задекларованого успіху в'язничної приватизації та стверджуваної більшої економічної ефективності приватних в'язниць тягар доведення протилежного було перекинуто на національні держави, які не були здатні довести протилежне за роки існування феномену в'язничної приватизації, чим автоматично законсервували віру в ефективність «більш гнучких в'язничних менеджерів» з приватних компаній порівняно з «бюрократами» з державних в'язничних служб.

Розмірковуючи про заміну «старої бюрократії» «новими менеджерами», Е. Тофлер у своїй роботі аналізує боротьбу «влади проти розуму» [3, с. 206]. В контексті проблематики цього політичного дослідження можна зазначити, що запровадження феномену в'язничної приватизації супроводжувалося доволі агресивною інформаційною кампанією, де «старі закостенілі бюрократи» асоціювалися з «владою», у той час коли «нові гнучкі менеджери» були символом «розуму». Так, можна нагадати, що за різними підрахунками Corrections Corporation of America упродовж періоду з 1999 – 2020 років витратила щонайменше 1,4 мільйони доларів щороку на лобіювання своїх інтересів на федеральному рівні. За період 2003 – 2011 років Corrections Corporation of America (нині – CoreCivic) найняла 199 професійних лобістів у 32 штатах. За той же час GEO Group (колишня Wackenhut Corrections Corporation) найняла 72 професійних лобісти у 17 американських штатах [14].

Політичні аспекти наднаціоналізації в'язничної приватизації варто проаналізувати також крізь призму сутності сучасних транснаціональних в'язничних корпорацій, що становить окремий напрямок дослідження. Так, сучасні транснаціональні в'язничні корпорації варто аналізувати у категоріях квазідержави з відповідними атрибутами. Існують свої законодавчі та виконавчі органи. Є своє власне населення, є територія, є навіть апарат примусу (включаючи апарат фізичного примусу). Є навіть своя корупція та злочинність. Тому не дивно, що на глобальній політичній арені в'язничні транснаціональні корпорації можуть ухвалювати квазіполітичні рішення з подальшим нав'язуванням таких рішень національним державами – від простого лобіювання і нагнітання чергової моральної паніки перед злочинністю й мігрантами до класичної корупції й банального підкупу державних чиновників. Якщо говорити про парламенти та уряди, то нерідко йдеться саме про парламенти та уряди національних держав, які ухвалюють відповідні рішення на користь транснаціонального в'язничного бізнесу. Відповідно, виникає проблема легітимізації діяльності транснаціональних в'язничних корпорацій взагалі та у відносинах з конкретними національними державами.

У. Бек слушно говорить про те, що світова економіка діє сьогодні транслегально, тобто ні нелегально, ні легально. Продовжуючи цю ідею, У. Бек розмірковує про категорію «а-легітимності» [1, с. 120]. Тому, гадаємо, у сфері питання, що є предметом нашого політичного дослідження, ці думки мають неабиякий вплив та безпосереднє відношення до проблематики в'язничної приватизації та діяльності транснаціональних в'язничних корпорацій.

Так, з одного боку, транснаціональні в'язничні корпорації, просуваючись на місцевих ринках, начебто не порушують жодного формального закону, ухваленого національними або регіональними парламентами. З іншого боку, кожен прояв поширення впливу означає ескалацію неоголошеної й непомітної війни традиційним цілям кримінального покарання, випестуванням у рамках класичної школи кримінального права, та усталеними ідеями, характерними для соціальної держави, щодо функцій національної держави.

За обґрунтованими переконаннями У. Бека, глобалізація характеризується утворенням певної форми правового суверенітету капіталу, що робить його незалежним від зовнішніх, державних джерел легітимності [1, с. 173]. Розвиваючи цю слушну думку, ми можемо висловити позицію, що приклад діяльності транснаціональних в'язничних корпорацій є набагато складнішим та більш кваліфікованим.

Якщо ми беремо за основу ідею, що такою квазідержавною владою характеризується транснаціональний капітал, що рухається в сфері створення певних «цивільних» предметів або послуг (паливо, автомобілі, транспорт, їжа, електроніка тощо), то який висновок можна зробити щодо капіталу транснаціональних в'язничних корпорацій з їх апаратами примусу та іншими милітаризованими атрибутами? Гадаємо, що висновок буде доволі невтішним для національних держав, адже у випадку міжнародного в'язничного бізнесу йдеться не про певний обіг «цивільних» предметів або послуг, а про обіг послуг, які мають виключно публічну природу.

Якщо держава віддає у користування приватному капіталу публічну за своєю природою функцію з виконання кримінальних покарань, і ця функція передається до вільного обігу саме, підкреслимо, на транснаціональний рівень, то це означає максимальне послаблення саме такої публічної основи кримінально-каральної функції. У випадку транснаціональної в'язничної приватизації йдеться не лише про утворення правового суверенітету транснаціональних в'язничних корпорацій, проте й про утворення суверенітету політичного.

З цього приводу ми мусимо згадати вельми гостре, проте більш ніж актуальне для цілей цього дослідження висловлення У. Бека, що великі фінансові та торгівельні організації перетворюються на повитух нового устрою та легітимізації влади [1, с. 174]. У випадку з транснаціональними в'язничними корпораціями, у таких повитух у руках на додаток перебувають кийок, кайданки та перцевий спрей.

Намалювавши вельми песимістичну для національних держав нового політичного світоустрою у сегменті формування та реалізації політичної політики, цілком природно поставити питання щодо антитоду такій наднаціональній приватно-пенітенціарній ін'єкції, який зміг би «втягнути» пенітенціарні системи національних держав із прихованої, проте глибокої та всеосяжної залежності від міжнародного бізнесу, де ми можемо, продовжуючи нашу реалістичну та утилітарну стратегію мислення, залишити це питання відкритим.

Забрати державі назад цю функцію з виконання покарань наразі уявляється величезною проблемою, якщо не сказати більшого.

Так, акціонерами певної транснаціональної в'язничної корпорації є великі групи вельми впливових фізичних та юридичних осіб з різних національних держав, які мають своїх лобістів у цих державах, чим підривають спроби держави повернути собі цю сферу свого суверенітету.

Крім того, транснаціональний в'язничний бізнес – це не лише акціонери, керівники та наближені до них особи з їх сім'ями та фінансовими інтересами. Це – великі колективи найманих працівників з їх сім'ями, соціальними пакетами і пенсіями. Це – профспілки з їх сім'ями, соціальними пакетами і пенсіями. Це – провайдери електронних, технічних, транспортних, охоронних, кейтерінгових, медичних, психологічних та численних інших послуг з їх сім'ями, соціальними пакетами і пенсіями. Іншими словами, це величезна кількість на перший погляд невидимих гравців, які залучені до цієї орбіти, які відчувають та ідентифікують себе вже не громадяни певної національної держави, а громадяни певної N-ської приватнов'язничної республіки, яка цілком підпадає під ознаки всесвітньо-економічної квазідержави.

Тут ми не можемо повною мірою погодитися з думкою У. Бека щодо того, що транснаціональні концерни не володіють засобами легітимізації насильства, а тим більше монополією на них» [1, с. 201]. Так само не можна погодитися з Е. Тофлером, що «військова сила – це саме той атрибут держави, якого бракує іншим бажаним до влади» [3, с. 564]. Саме приклад транснаціональних та навіть національних (саме національних) приватних в'язничних компаній вказує на зворотне – на повну легітимність застосування насильства (у тому числі фізичного) на території цих островів приватного бізнесу.

Гіпотетичний «бунт» національної держави за своє звільнення з-під впливу міжнародного наднаціонального в'язничного приватного бізнесу неодмінно зустрінеться з більшими обсягами лобіювання з боку приватного бізнесу та поширенням моральної паніки через засоби масової інформації. Або ж, навпаки, будь-яка більш-менш серйозна просоціальна ініціатива транснаціональної в'язничної корпорації у сфері надання соціальної допомоги ув'язненим та їх сім'ям або ж, навпаки, потерпілим та їх сім'ям, забезпечить негативний образ держави в суспільстві, мовляв, держава не лише покинула напризволяще пенітенціарну функцію та відповідні тотальні інституції, проте й заважає приватній ініціативі виконувати високу соціальну гуманістичну місію на благо багатьох соціальних груп конкретного суспільства.

Крім того, не варто забувати, що будь-яка приватна в'язнична компанія (незалежно від того, чи діє вона на національному ринку або ж вийшла на міжнародний рівень) – це майже завжди не лише в'язнична компанія. На додаток це – і охоронна компанія, і транспортна компанія, і поштова компанія або ж компанія, яка діє у сфері психологічної, психіатричної допомоги або інших галузях сфери охорони здоров'я, де існують свої акціонери, професійні спілки та величезна кількість зацікавлених акторів, інтереси яких не можна просто так проігнорувати у намаганні вирвати пенітенціарну функцію з приватних рук (якщо взагалі така спроба матиме місце).

Говорячи про відносини між національними державами та транснаціональними в'язничними корпораціями, варто згадати другий аспект того дуалізму, який ми подали як завдання нашого

дослідження. Так, з іншого боку, є очевидним, що протистояння між національною державою та транснаціональним в'язничним бізнесом водночас є симбіозом та взаємодопомогою в силу паразитування приватних в'язничних провайдерів на тілах національних держав.

Крім того, іншим важливим аспектом, на який варто звернути увагу в контексті цього дослідження, і мультисуб'єктність відносин між національними державами та приватними акторами. Так, вельми цікавим прикладом наднаціоналізації пенітенціарної функції є ситуації, коли не лише одна транснаціональна корпорація, що базується в одній країні, входить на ринок іншої країни та укладає відповідні контракти. Мають місце приклади, коли до наднаціональні приватнов'язничні відносини складаються не на рівні «держава – приватний актор», а коли такі відносини виникають на рівні «держава – держава – приватний актор» або навіть «держава – держава – держава – приватний актор».

Таким прикладом є Nauru Regional Processing Centre, який було відкрито у 2001 році за домовленістю між Президентом Науру та Урядом Австралії. Операторами Nauru Regional Processing Centre були різні суб'єкти підприємницької діяльності (Broadspectrum, Wilson Security, Canstruct International, Nauruan Government Commercial Entity). У 2008 році діяльність центру призупинили, проте центр відновив свою роботу вже у 2012 році через зростання кількості шукачів притулку та прибулих до Австралії. У листопаді 2016 року було проголошено про переговори між Австралією та США, щоб замість Австралії шукачів притулку приймали саме Сполучені Штати Америки.

Іншим прикладом наднаціоналізації пенітенціарної функції є те, наскільки легко приватні актори можуть замінювати один одного на національному рівні. Так, американський досвід вказує, як та чи інша пенітенціарна установа може після завершення контракту з одним приватним провайдером переходити до іншого провайдера. В цьому контексті слушною думка З. Баумана, що «склад акціонерів не визначається простором. Це – єдиний фактор, повністю вільний від просторової зумовленості. Їм, і тільки їм, «належить» компанія, тому їм вирішувати, чи варто компанії переїхати туди, де, як вони припускають, є шанс на підвищення дивідендів, надавши всім іншим – а саме тим, хто прив'язаний до даної місцевості, – вирішувати завдання, зализувати рани, відшкодувати збитки і прибирати сміття. Компанія володіє свободою пересування, але наслідки цього пересування будуть відчуватися довго. Той, хто володіє свободою «бігти» з даної місцевості, абсолютно вільний і від наслідків своєї втечі. Це – головні трофеї переможців в «війні за простір» [4, с. 20]. Зазначена вище мобільність транснаціональних в'язничних корпорацій є ще одним прикладом більшої «якості влади» приватного в'язничного бізнесу порівняно з державними «бюрократами».

На додаток до поданого вище аналізу сутності наднаціоналізації пенітенціарної функції у добу глобалізації, не можна не згадати про морально-етичні аспекти процесів наднаціоналізації пенітенціарної функції. У цьому контексті варто особливо наголосити, що феномен транснаціональної в'язничної приватизації порушує важливу проблему моральності та дотримання етичних норм в реалізації державної політики, адже саме існування такого феномену свідчить про явне послаблення моральної складової при виконання кримінальних покарань за рахунок переорієнтації держав на вирішення суто економічних проблем забезпечення величезних в'язничних популяцій, створених внаслідок того, що самі держави опинилися у пастці штучно створеної моральної паніки щодо «загроз злочинності» та хвиль нелегальної міграції.

У. Бек слушно порушує питання: «Звідки можуть черпати [національні] «право» і «закон» свою зобов'язальну, легітимізаційну силу, якщо вони вже не мисляться під знаком суверенної національної держави»? [1, с. 174] У розрізі проблематики транснаціональної в'язничної приватизації, виникає наступне питання: звідки національний закон про начебто справедливу кару та задеклароване можливе повернення до суспільства небезпечних громадян цього суспільства може черпати свою зобов'язальну, легітимізаційну силу, якщо на уніформі в'язничного офіцера ув'язнений читатиме «В'язнична корпорація N» замість «Державна пенітенціарна (виправна, в'язнична, тюремна) служба»? Звідки в такому випадку певному ув'язненому брати моральний імператив для ведення правослухняного життя, коли вже не суспільство очікує від ув'язненого правослухняного життя на виході з в'язниці після відбування покарання, а рада директорів транснаціональної в'язничної корпорації чекає від нього вчинення повторного злочину, щоб знову підняти питання про «хвилі злочинності» та продовжити старий або укласти контракт на управління новою приватною пенітенціарною установою?

Крім того, особливої ваги питання моральності набувають в аспекті питання про працю ув'язнених у приватних пенітенціарних установах. Так, свого часу «похмурі сатанинські фабрики

принесли із собою новий образ життя та нову систему владу» [3, с.31]. Так само сьогодні існує ризик привнесення нової влади на прикладі в'язничної праці, яку небезпідставно дослідники розглядають як «новий Гулаг» або нову форму рабства. Як слушно зазначає Е. Тофлер, «насильство мало значення у виробництві матеріальних цінностей» [3, с. 58]. Відтак, чи можемо ми позбутися насильства на в'язничних підприємствах, які природньо характеризується найбільшою концентрацією насильства в силу самої природи тотальних інституцій? Гадаємо, що ні, беручи до уваги приклади використання приватними в'язницями послуг членів організованих злочинних угруповань (наприклад, скандал у приватному Idaho Correctional Center щодо використання членів Argan Knights та інших небезпечних злочинців для залякування та терору загальної маси ув'язнених).

Питання використання праці ув'язнених – це окрема політична, економічна та етична проблема. Проте в контексті цього дослідження варто вказати на слушність думки З. Баумана: «При всіх інших безпосередніх завданнях установи для ізоляції людей типу «Паноптикону» були в першу чергу фабриками зі створення дисциплінованої робочої сили» [4, с. 59]. Відтак було б наївним відкидати позицію, що створення дисциплінованих індивідів залишається завданням номер один для транснаціонального в'язничного бізнесу.

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Підсумовуючи викладене вище, серед всього іншого, можна наголосити на вельми важливому, як ми це вважаємо, висновку.

Феномен національної та наднаціональної в'язничної приватизації власне не є феноменом. Проте у цій фразі ключовим словом буде «вже».

Так, для сучасного західного світу в'язнична приватизація та наднаціоналізація в'язничного бізнесу – це буденне явище, яке є феноменальним для країн пострадянського простору, ще надає ще більшої актуальності цьому напрямку досліджень. З

іншого боку, різноманіття численних форм соціального контролю призводить до споконвічного змагання «куля проти броні» у контексті протистояння національної держави проти транснаціонального бізнесу, де намагання національних держав зберегти контроль над ним нагадує спроби втримати воду долонею.

Проте, напевне, головним висновком цього дослідження буде певна форма застереження. Подане вище авторське дослідження варто сприймати не лише як аналіз переходу влади від національної держави до транснаціональних приватних акторів. Краще сказати, що у цьому дослідженні йдеться не лише про це. У фокусі дослідження перебувають саме питання глибинної трансформації «влади карати», у подальших дослідженнях чого ми вбачаємо перспективу наукових розвідок.

Бібліографічний список:

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. Київ, 2015.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Москва, 2001.
3. Тофлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века. Москва, 2009. 609 с.
4. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Москва, 2004. 188 с.
5. Ягунов Д. Реабілітація злочинців як мета покарання: атавізм або вимушена необхідність? *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2011. 60. С. 145-153.
6. Ягунов Д.В. Глобалізація та «криза покарання» трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн. *Актуальні проблеми держави і права*, 2010. 55. С. 550-554.
7. Ягунов Д.В. Глобалізаційна обумовленість «кризи покарання»: аналіз сучасних пенальних практик на основі кримінологічних поглядів Мішеля Фуко. *Правова держава*, 2010. 12. С.325-330.
8. Ягунов Д. Глобалізація пробації або глобалізація соціального контролю? Перспективи розвитку концепції пробації у XXI ст. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2008. 34. С.115-121.
9. Ягунов Д.В. В'язниця як модель суспільства або суспільство як модель в'язниці (категорія свобод и в контексті пенальних практик глобалізованого суспільства). *Актуальні проблеми європейської інтеграції. Збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права*. Суми, 2011. 7.
10. Ягунов Д.В. Пенологічна політика в епоху глобалізації. *Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы. Сборник научных трудов, посвященных 10-летию экономико-правового факультета ОНУА в г. Симферополь*. Симферополь, 2010. С.350-352.
11. Ягунов Д.В. Вплив глобалізації на кримінальну політику сучасної держави в контексті питання про «кризу покарання». *Проблеми національної державності: матеріали Міжнародної наукової конференції пам'яті Л.М. Стрельцова (ОНУ ім. Мечникова, 26 березня 2010 року)*. Одеса, 2010. С.261-263.
12. Самойлов О.Ф. Імперативи світової політики в добу глобалізації.
URL: <https://vmv.kyumu.edu.ua/v/10/07.htm> (дата звернення 14.07.2020)

13. Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком.
URL: www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf (дата звернення 14.07.2020)
14. National Institute on Money In State Politics, Client Summary: GEO Group.
URL: www.followthemoney.org/database/lobbyistclient.phtml?lc=100516&y=0 (2020, July, 12)

References:

1. Bek U. Vlada i kontrvlada u dobu globalizatsiyi. Nova svitova politichna ekonomiya. Kyiv, 2015.
2. Bek U. Chto takoe globalizatsiya? Oshibki globalizma – otvety na globalizatsiyu. Moskva, 2001.
3. Toffler E. Metamorfozyi vlasti: Znanie, bogatstvo i sila na poroge XXI veka. Moskva, 2009. 609 s.
4. Bauman Z. Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obschestva. Moskva, 2004. 188 s.
5. Yagunov D. Reabilitatsiya zlochintsev yak meta pokarannya: atavizm abo vimushena neobhidnist? *Aktualni problemi derzhavi i prava*. Odesa, 2011. 60. S. 145-153.
6. Yagunov D.V. Globalizatsiya ta «kriza pokarannya» transformatsiya prioritetiv penalnoi politiki suchasnykh krayin. *Aktualni problemi derzhavi i prava*, 2010. 55. S. 550-554.
7. Yagunov D.V. Globalizatsiyina obumovlenist «krizi pokarannya»: analiz suchasnykh penalnykh praktik na osnovi kriminologichnykh poglyadiv Mishelya Fuko. *Pravova derzhava*, 2010. 12. S.325-330.
8. Yagunov D. Globalizatsiya probatsiyi abo globalizatsiya sotsialnogo kontrolyu? Perspektivi rozvitku kontseptsiyi probatsiyi u XXI st. *Aktualnyie problemy politiki*. Odesa, 2008. 34. S.115-121.
9. Yagunov D.V. V`yaznitsya yak model suspilstva abo suspilstvo yak model v`yaznitsi (kategoriya svobod i v konteksti penalnykh praktik globalizovanogo suspilstva). *Aktualni problemi Evropeyskoi integratsiyi. Zbirnik naukovykh prats z pitan Evropeyskoi integratsiyi ta prava*. Sumi, 2011. 7.
10. Yagunov D.V. Penologichna politika v epohu globalizatsuyi. *Gosudarstvo i pravo v usloviyah globalizatsii: realii i perspektivy. Sbornik nauchnykh trudov, posvyaschennykh 10-letiyu ekonomiko-pravovogo fakulteta ONUA v g. Simferopole*. Simferopol, 2010. S.350-352.
11. Yagunov D.V. Vpliv globalizatsiyi na kriminalnu politiku suchasnoyi derzhavi v konteksti pitannya pro «krizu pokarannya». *Problemi natsionalnoi derzhavnosti: materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi pamyati L.M. Streltsova* (ONU im. I.I.Mechnikova, 26 bereznya 2010 roku). Odesa, 2010. S.261-263.
12. Samoylov O.F. Imperativi svitovoyi politiki v dobu globalizatsiyi. URL: <https://vmv.kymu.edu.ua/v/10/07.htm> (14.07.2020).
13. Voronkova V.G. Globalizatsiya yak protses universalizatsiyi stosunkiv mizh derzhavoyu ta rинком.
URL: www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf (14.07.2020).
14. National Institute on Money In State Politics, Client Summary: GEO Group.
URL: www.followthemoney.org/database/lobbyistclient.phtml?lc=100516&y=0 (2020, July, 12)

Yagunov D. V. Supranationality of penitentiary policy: globalization and prison privatization

This article is focused on the problem of studying the phenomenon of prison privatization and the political and economic aspects of the functioning of modern multinational prison corporations. The issue of transferring the penitentiary function of the state to private actors with the subsequent transfer of this function to the supranational level is at the heart of this study. A separate object of study of this article is a complex political and economic dualistic process, which is characterized by both the opposition between transnational prison corporations and nation states, and the coexistence of the above entities at the same time. The article focuses on the problem of morality of modern tendencies of supranationalization of penitentiary policy and civilizational values that drive transnational prison corporations. A special place in the article is occupied by the position on the transformation of transnational prison corporations into quasi-state entities with appropriate attributes, functions and powers. The article also contains the author's analysis of the problem of transition from the state to the private sector of power to use force (including physical coercion). On the other hand, the variety of numerous modern forms of social control leads to the original competition "bullet against armor" in the context of the nation-state's opposition to transnational business, where the efforts of nation-states to maintain control over it resembles attempts to hold water in the palm. In the Western world, prison privatization and the supranationalization of the prison business is an almost commonplace phenomenon that is phenomenal for the post-Soviet countries, making this area of research in Ukraine even more relevant and topical. This author's study should be seen not only as an analysis of the transfer of power from the nation state to transnational private actors. The focus of the study is the question of the profound transformation of the "power of punishment".

Key words: globalization, nation state, penitentiary system, penitentiary institution, prison, prison privatization, prison-industrial complex, prison corporations, prison work, social control, goals of criminal punishment, total institutions, crisis of the rehabilitation ideal.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.11

УДК 378-057.875(477)"2020":316.64/.65+329.78

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7138-2251>

Алмашій А. О., Ужгородський національний університет

УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО 2020: ОРІЄНТИРИ ТА ПОГЛЯДИ ЩОДО ПОЛІТИКИ

Одним із викликів для розвитку України є формування активного прошарку громадян, з високим рівнем політичної свідомості, які прагнуть позитивних змін в своїй країні. На прикладі здобувачів вищої освіти Ужгородського національного університету досліджено політичну соціалізацію сучасного студентства, їх політичні орієнтації та погляди щодо політичної суб'єктності.

Дана стаття фокусується на дослідженні політичної соціалізації студентської молоді, визначенні їх рівня довіри до влади, їх компетентності та вмотивованості до суспільних дій, проаналізовано рівень їх поінформованості та особливості зв'язку між суспільством та владою. Так як, сучасна молодь є важливий суспільним ресурсом країни і для реалізації власних потреб і інтересів може об'єднуватися у молодіжні організації чи рухи, які є найефективнішим інструментом комунікації молоді, суспільства та влади. Саме в рамках подібних рухів молода людина проходить певну соціалізацію та може самореалізовуватися.

У статті підкреслено, що більшість представників сучасної студентської молоді цікавиться політикою, хоча й вважають себе політично пасивними і не беруть участі в жодних мітингах, акціях, протестах. Також, у ході дослідження було визначено, що переважна більшість опитаних не є членом жодної громадської організації, хоча вважають, що саме студентська молодь здатна змінити ситуацію в країні. Сучасний рівень політичної грамотності молоді можна оцінити переважно як середній чи низький. Також розглянуто питання впливу політики на особистість.

Автор наголошує, що держава, яка прагне розвиватися, потребує якомога активнішого залучення креативної, амбітної студентської молоді. Від її рівня політичної свідомості та культури залежить добробут в суспільстві будь-якої країни.

Ключові слова: *молодь, студентство, політика, політична активність, політична грамотність.*

Постановка проблеми. В Україні помітним є брак комунікаційних каналів між владними політичними структурами, зокрема врахування думки різних соціально-політичних груп, в тому числі за допомогою даних соціологічних досліджень. Однією з соціальних груп, бачення якої щодо політики, політичного розвитку України, ролі у політичній системі дуже важливо врахувати є студентська молодь: саме цей прошарок українського суспільства потенційно визначатиме його майбутнє та функціонування держави щонайпізніше у середньостроковій перспективі.

Case study одного з найбільших університетів України – Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» – не претендує на вироблення висновків щодо політичних орієнтацій всього українського студентства, але демонструє тенденції, які у перспективі можна дослідити у порівняльному вимірі в інших регіонах України чи в загальнонаціональному масштабі.

Зауважимо, що до опитування, яке було здійснено упродовж 7.04-7.05.2020 р. за допомогою розробленої авторської анкети долучився 1001 студент ужгородського вишу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем впливу соціуму на індивіда та поняття політичної соціалізації особистості соціологи та дослідники звернулися лише в роки незалежності України. Цій проблематиці приділили увагу такі вчені, як Є. Головаха, М. Головатий, В. Ребкало,

Н. Дембицька, В. Бебик, В. Андрущенко, Г. Волинка, Е. Лібанова та ін. Автори досліджували питання політичної культури молоді та фактори, які впливають на політичну соціалізацію особистості.

Необхідно зазначити, що незважаючи на дослідження певних аспектів політичної культури сучасних суспільства, питання молодіжної політичної культури, зокрема в Україні, залишається майже не проаналізованим, що відкриває простір для актуальних наукових пошуків.

Метою даної наукової статті є дослідити та проаналізувати рівень політичної соціалізації молоді, їх політичну грамотність та обізнаність, настрої та позиції сучасного студента. Так як це той прошарок суспільства, що вже сьогодні може вирішити, або вже вирішує долю всіх громадян України.

Виклад основного матеріалу. Важливим для розуміння результатів авторського дослідження є факт, що дане опитування студентів УжНУ проводилось у період пандемії Covid-19, коли через певні страхи, незахищеність, відчуття тривожності і невпевненість в завтрашньому дні суспільство особливо гостро реагувало на ряд запитань, а також відбувалася переоцінка справжніх життєвих цінностей.

Результати опитування продемонстрували, що у більшій частини студентської молоді Ужгородського національного університету існує інтерес до політики. 18.9% респондентів відповіли, що цікавляться і 63.2% – частково цікавляться політичною ситуацією. 17.6% опитаних виявилися політично пасивними та байдужими до політики, що зумовлюється, в першу чергу, відповідним рівнем соціального та психологічного розвитку особистості. Також, таке ставлення до участі у суспільно-політичному житті є наслідком розчарування людей у політичній системі та вказує на нерозуміння сенсу діяльності владних інститутів. Втрата інтересу до політики характерна не тільки для України, але і для ряду інших країн.

Торік укладачі Оксфордського словника обрали словом року «youthquake». Дослівно – «землетрус молоді». Це поняття позначає важливу культурну, політичну або соціальну зміну, за якою стоїть молодь. Своє рішення експерти обґрунтували тим, що упродовж останніх декількох років спостерігається зростання політичної активності молодих людей. При цьому, молодь репрезентує силу, що стоїть на захисті демократичних цінностей, прав людини, толерантності та європейської інтеграції.[2].

Тож під час складання анкети доречним було запитати респондентів саме про їх зацікавленість політичною ситуацією в Україні та оцінку власної політичної активності у суспільстві. Політично активне суспільство переважно зацікавлене ситуацією у країні, регіоні та громаді проживання: найбільш пасіонарні його представники намагаються безпосередньо вплинути на політичні процеси та події і, таким чином, реалізувати свої ідеї, плани та вдосконалитися як повноправний член соціуму. Політично пасивне суспільство намагається вслякно уникнути своєї участі в політиці. Але є громадяни, які цікавляться політикою чи беруть безпосередню участь в політичних процесах до певної межі, яку вважають потрібною для задоволення власних потреб та інтересів.

Тому не дивно, що 49.2% опитаних відповіли, що цікавляться політичною ситуацією в Україні, 43.1% – лише інколи нею цікавляться, а 7.4% взагалі не цікавить політична ситуація в Україні. 71.3% респондентів опитаних вважають себе політично неактивними, тобто оцінюють свій рівень, як низький. 25.6%, як середній і тільки 2.1% оцінюють свій рівень політичної активності, як високий.

Взагалі, демократичні держави зіткнулися з проблемою відчуження влади, що має вигляд спаду політичної активності. Влада стає все більш віддаленою і недосяжною, що є гальмівним фактором на шляху до демократичних перетворень. У зв'язку з цим, залучити громаду до політичної активності можна буде лише реорганізувавши політичну систему. Для цього потрібно: відродити таку функцію партій, як вираження інтересів громадян; стимулювати створення та становлення авторитетних громадських організацій, надавши їм широкі повноваження впливу та контролю за владою; ввести політичну відповідальність і передбачити механізми швидкого усунення від влади на підставі звинувачень політичних діячів у недотриманні їхніх же виборчих програм чи офіційних обіцянок.

Якщо забезпечити усе вищеперераховане, то зв'язок суспільства із владою у вигляді впливу громадян на державу, скоріш за все, відновиться, а проблема політичної інертності буде частково вирішена. Участь народу в політичному житті – це визначальна передумова для існування демократії, але якщо цей режим не в змозі її постійно забезпечувати, він приречений. Для довготривалого існування демократія вимагає стимуляції політичної активності громадян [3].

Серед причин неучасті молоді у політичних процесах є: сумніви в ефективності політичних процесів та здатності бути їх повноправним учасником, можливості впливати на життя людей, відсутність комунікації між молоддю та владою, непорозуміння, слабка поінформованість, що веде до формування невпевненості у здатності приймати рішення.

Яскравим прикладом пасивності молоді в суспільно-політичному житті країни є реакція щодо можливості участі в будь-яких масових політичних акціях. Так, 73.9% опитаних ніколи не брали участі у масових політичних акціях, мітингах, страйках, демонстраціях тощо. Можливо, причиною такої пасивності є те, що 15.4% опитаних вважають, що студентська молодь ніяк не впливає на політичні процеси в Україні чи регіоні, а що вона інколи впливає вважають 38.4% опитаних. З іншого боку, 45.3% з опитаних переконані, що студентська молодь все-таки здатна впливати на політичні процеси в Україні чи регіоні, а 16.1% виділяють масові акції одним із методів впливу на політичну ситуацію. Це вказує на існування невпевненості чи нерішучості українського молодого покоління перед реальними діями. Ще однією з причин низької активності молоді є неорганізованість цієї групи населення та страх заявляти власні ініціативи.

Як свідчать одержані у результаті опитування дані, 24.4 % респондентів з числа студентів Ужгородського національного університету інколи беруть участь у мітингах чи демонстраціях залежно від їх спрямування. Тобто, ця група молодих людей може активуватися лише заради власних інтересів та потреб. Лиши 1.4% опонентів часто бере участь в політичних акціях, мітингах та протестах. Але є й такі, що вважають, що для будь-якого впливу на ситуацію в Україні чи регіоні у них нема ні засобів, ні можливостей, ні лідера чи ідеології.

Також важливим моментом для розвитку будь-якого суспільства є його політична грамотність, що включає в себе сукупність знань громадян щодо своїх конституційних прав та обов'язків, розуміння політичних дій. Багато людей нехтують політичною грамотністю, через що виникає непорозуміння між суспільством і владою. Також вкажемо, що політична культура – це загальнолюдська культура, що пов'язана з політикою. За результатами нашого дослідження 39.7% респондентів оцінюють свій рівень обізнаності в політиці як низький, 53.2% – середній, і тільки 6.1% вважають його високим.

Не можливо не враховувати вмотивованість до політичних процесів молоді в суспільстві. Основним мотивом до активності є загальне покращення ситуації в країні. Так вважають більше половини опитаних (60.9%). Це свідчить про те, що студентській молоді не байдужа доля своєї Батьківщини, тому цей патріотизм не може не вселяти оптимізм. Забезпечення власного надійного майбутнього – ще один з пріоритетів для молодого покоління. Це мотив, який спонукає на конкретні дії для задоволення власних інтересів. Так вважає 33.6% опитаних. 3.1% респондентів вказали, що основним мотивом до політичної активності є власна реалізація. Також були такі, які відповідали, що цим мотивом є покращення ситуації в своєму селі чи регіоні. Є й такі, що не володіють жодною мотивацією.

Маємо підстави узагальнити, що для активізації політичної участі населення і, особливо молоді, передусім важливими є об'єктивне та достовірне інформування населення, покращуючи – у такий спосіб – його політичну грамотність.

Інформація – є важливим ресурсом у будь-якій сфері життєдіяльності людини. На нашу думку, люди відчують брак інформації або не до кінця розуміють її. А ефективне управління можливе лише через інформування всіх суб'єктів будь-якого процесу. В даному випадку, соціологічне дослідження виконує функцію зворотнього зв'язку в управлінському процесі.

Тож, ми запитали у респондентів з числа студентів Ужгородського національного університету про джерело надходження інформації про політичну ситуацію в Україні чи регіоні. Переконливим та основним лідером стає всевітня мережа Інтернет – 79.4% опитаних отримують ту чи іншу інформацію через його інформаційні канали.

Можна нагадати у цьому контексті, що у 2019 році на замовлення USAID-INTERNEWS проведено дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.», згідно якого, за 5 років кількість українців, які постійно користуються Інтернетом зросла на 50%, а кількість тих, хто не користується мережею взагалі знизилася вдвічі. І в 2019 році вперше Інтернет-ЗМІ за рівнем довіри випередили телебачення. [4]

Водночас законодавство та практика України не розглядає Інтернет, як надійне та достовірне джерело надання інформації. Зумовлено це тим, що процес розміщення інформації на сайтах не є таким складним, як до прикладу інформування через радіо чи преси. Інтернет є засобом відкритого зберігання інформації будь-якого характеру. Тому Інтернет є таким джерелом подачі інформації, яке потребує перевірки.

Водночас, для молоді Інтернет, соціальні мережі є чудовим майданчик для комунікації певних спільнот, інструментом пошуку людей зі схожими інтересами. Молодь обирає більш легкий метод знайомства та пізнання світу. Інтернет – це те середовище, що стає для молоді новим соціальним простором існування, де відбувається становлення особистістю власного політичного «Я». Тому не дивно, що 19% опитаних вважають активність у соціальних мережах одним із методів впливу на політичну ситуацію в Україні.

За результатами нашого дослідження, телебачення залишається теж важливим джерелом подачі інформації. 15.6% опитаних дізнаються про певні події саме через нього. 0.9% – через друковані ЗМІ, 0.2% – через радіо.

Важливим джерелом інформації залишається комунікація з іншими людьми. У процесі соціалізації молоді проходить декілька етапів розвитку, але кожному з них притаманна комунікація, що є необхідною складовою розвитку сучасного суспільства. Під час опитування було поставлене перед респондентами таке запитання: чи обговорюєте політичні теми в колі сім'ї та друзів? 22.5% опитаних відповіли, що постійно обговорюють, 69.6% – інколи, 7.3% – ніколи не обговорюють політичні теми.

Для політичної соціалізації молоді, для підвищення її політичної грамотності та обізнаності потрібне суб'єктивне бажання цікавитись політикою і слідкувати за політичною ситуацією в Україні та регіоні регулярно. Сучасна молоді є більш самостійна і хоче приймати рішення індивідуально. Тому більшість молодих людей намагаються слідкувати за політичними новинами. 34.3% опитаних постійно слідкують за політичними новинами, 58.4% – рідко. Можна вважати це досить хорошим показником для підвищення політичної грамотності суспільства і, особливо, молоді. Але є й такі представники студентства, які вважають, що це їм не потрібно і мають на це особисті причини. Так, 7.3% опитаних ніколи не слідкують за політичними новинами.

Також сьогодні можемо спостерігати суттєву різницю у сприйнятті політичних процесів між молоддю та іншими віковими групами населення України. Люди старшого віку, які загартовані певним стилем світогляду та соціально-економічним режимом, передають свої життєві настанови молоді, але вони перебирають та бачать і інші зразки соціальної поведінки в суспільстві, вивчають нові дисципліни, маючи вільніший та ширший доступ до інформації і т.д. Отже, політична соціалізація – це продукт власного досвіду, який також нагромаджується та передається від покоління до покоління.[5]

Чи впливає політика на сучасну молоді України? 27.2% відповіли, що політикана суттєво впливає на їх життя, а от 19.9% опитаних вважає, що вона ніяк не впливає. 51.7% – впливає тільки частково.

Цікавим було дізнатися, які методи впливу, на думку студентської молоді, можливо використовувати для впливу на політичну ситуацію. Громадська активність – це один з основних методів впливу на політичну ситуацію: так вважає 48.5% опитаних. Громадська активність пов'язана з громадською позицією. Молодь з громадською позицією – це свідомі та зрілі люди, які усвідомлюють своє місце в суспільстві та проявляють інтерес до нього. На нашу думку, це і є запорукою успіху будь-якої країни та основою демократичної держави. При тім, 84.5% опитаних не є членами жодної громадської організації, 7.8% планують стати членом громадської організації, і тільки 7.2% вже є членами певної структури.

Ми можемо констатувати, що переважна більшість молодих людей не залучена до громадянської активності і не бачить у ній потреби. Хоча молоді розуміє свою потребу та значимість в громаді для процесу прийняття рішень, але жодних дій для цього не робить. Сучасний студент відчуває перешкоди на шляху до власної реалізації в громаді. Хоча власна пасивність та низький рівень громадської свідомості також є перешкодами. Влада, на жаль, ігнорує ініціативи, і молоді не отримує доступу до прийняття рішень та участі у важливих процесах. Водночас, існує ряд європейських країн, де молоді є партнером місцевої влади, і саме її структури ініціюють таке партнерство.

Найменше прихильників серед інструментів впливу на владу має метод участі в виборах. Тільки 12.3% опитаних студентів вважають цей метод дієвим і ефективним. Серед опитаних виявилися і такі, що вважають всі представлені методи (участь у виборах, масові акції, громадська активність, активність у соціальних мережах) дієвими і потрібними для того, щоб інтереси молоді були прийняті до уваги.

Головною проблемою залишається недовіра молодого покоління до влади та політичних сил. Недовіра до влади – це перешкода на шляху до політичної соціалізації молоді, її розвитку

в громадському суспільстві, залученні до прийняття важливих рішень, до свободи дій, набуття відповідних навичок та досвіду. Зазначимо, що громадяни України мають найнижчий рівень довіри до влади у своїй державі. Лише 9% жителів мають довіру до керівництва держави, це найнижчий рівень довіри у світі вже другий рік поспіль. [6]

Нам цікаво було дізнатися чи змінилася ситуація у 2020 р., зокрема серед студентської молоді. Тому, як демонструють результати нашого дослідження, тільки 8.2% опитаних студентів повністю довіряють владі. І це той, зовсім молодий прошарок суспільства, який проходить власну політичну соціалізацію з повною недовірою до влади.

Нагадаємо, що опитування проходило під час пандемії Covid-19, коли більшість населення залишилась у ситуації, складній з економічної, соціальної та психологічної точок зору. Хоча президент Володимир Зеленський і заявив в ефірі програми «Свобода слова Савіка Шустера», що в Україні не буде спалаху недовіри до нього чи до влади в цілому на тлі пандемії коронавірусу і пов'язаних з цим економічних проблем [7], результати нашого дослідження вказують, що 24.3% студентів УжНУ не мають жодної довіри до влади; 66% опитаних частково довіряють її структурам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роль політики в суспільному житті надзвичайно важлива і характеризується масштабністю впливу, цілеспрямованістю, універсальністю, прагматизмом, що зумовлює здатність впливати практично на всі сфери суспільного життя. Політика тісно пов'язана з культурою, мораллю, правом, економікою, тому будь-яка проблема набуває політичної спрямованості, якщо її рішення зачіпає інтереси класів, соціальних груп чи державну владу.

Політична система демократичної України постійно змінюється та вдосконалюється, тож потребує приходу до влади політично-грамотних громадян із високим рівнем національної свідомості. Саме таке суспільство здатне керувати країною в потрібному позитивному руслі і вивести її на якісно-новий рівень.

Як демонструє випадок Ужгородського національного університету, більшість представників сучасної студентської молоді цікавиться політикою, хоча й вважають себе політично пасивними і не беруть участі в жодних мітингах, акціях, протестах через ряд факторів та причин. Також, переважна більшість опитаних не є членом жодної громадської організації. Хоча – як не парадоксально це звучить – вважають, що саме студентська молодь здатна змінити ситуацію в країні.

Також, за нашими спостереженнями для діяльності молоді як суб'єкта політичного процесу потрібним є коректне та достовірне інформування студентів для підвищення їх політичної грамотності: переважна більшість молоді оцінюють свій рівень обізнаності політикою як низький чи середній. Водночас, молодь мотивує себе до активності, щоб сприяти покращенню ситуації в країні і прагне до самореалізації.

Головною проблемою пасивності студентської молоді є недовіра до політичних сил в країні. Це, звичайно, є вагомою перешкодою на шляху до політичної соціалізації молоді в суспільстві. Довіра до влади покращила б суспільний настрій та надала б впевненості в реалізації своїх інтересів молоді в державі.

Отже, є всі підстави для висновку, що владним структурам в Україні потрібно створювати та надавати більше умов для молоді для участі у різних сферах діяльності сучасного суспільства. Студентська молодь повинна мати усі інструменти для вільного висловлення своєї позиції, залучатися до важливих процесів в суспільстві, набувати власний досвід та реалізовувати свої політичні навички на практиці. Державна молодіжна політика повинна стати пріоритетним напрямом для суспільства і здійснюватися в інтересах молодої людини. Зокрема, державні органи повинні всіляко сприяти створенню молодіжних центрів праці, молодіжних громадських організацій для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності. Тільки у такий спосіб молодь може відчувати себе рівноправним членом громадського суспільства і сприяти прогресивному розвитку України.

Підсумовуючи, зазначимо, що порівняння політичної орієнтації студентів Ужгородського національного університету з позиціями студентської молоді з інших регіонів має потенціал для вивчення у наступних дослідженнях.

Бібліографічний список:

1. Анкета. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1PVn9-o3cauBX6rtNwNorUIk8sKc3BIIImNuZfM9CArPM/edit?ts=5e8f654a#responses>
2. «Землетрясение молодежи» откладывается? URL: <https://nv.ua/opinion/zemletrjasenie-molodezhi-otkladyvaetsja-2459560.html>
3. Джеріх А.С., Давиденко Е.М. Політична проблема пасивності громадян в умовах демократії. URL: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Politologia/45263.doc.htm
4. Інтернет стає основним джерелом інформації для українців – результати дослідження. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/internet-staye-osnovnim-dzherelom-informaciyi-dlya-ukrayinciv-rezultati-doslidzhennya>
5. Пробийголова Н. Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді // Політичний менеджмент. 2005. №4
6. Українці є світовими лідерами за рівнем недовіри владі – Gallup. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nedovira-do-vlady-ukrayina-rekord-gallup/29834005.html>
7. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3008360-zelenskij-ne-ocikue-spalahu-nedoviri-do-vladi-cerez-koronavirus.html>

References:

1. Anketa. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1PVn9-o3cauBX6rtNwNorUIk8sKc3BIIImNuZfM9CArPM/edit?ts=5e8f654a#responses>
2. «Zemletryasenie molodezhi» otkladyivaetsya? URL: <https://nv.ua/opinion/zemletrjasenie-molodezhi-otkladyvaetsja-2459560.html>
3. Dzherih A.S., Davidenko E.M. Politichna problema pasivnosti gromadyan v umovah demokratiyi. URL: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Politologia/45263.doc.htm
4. Internet stae osnovnim dzherelom informatsiyi dlya ukrayintsiv – rezultati doslidzhennya. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/internet-staye-osnovnim-dzherelom-informaciyi-dlya-ukrayinciv-rezultati-doslidzhennya>
5. Probiygolova N. Deyaki tendentsiyi protsesu politichnoyi sotsializatsiyi molodi // Politichniy menedzhment. 2005. #4
6. Ukrayintsi e svitovimi liderami za rivnem nedoviri vladi – Gallup. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nedovira-do-vlady-ukrayina-rekord-gallup/29834005.html>
7. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3008360-zelenskij-ne-ocikue-spalahu-nedoviri-do-vladi-cerez-koronavirus.html>

Almashiy A. O. Ukrainian students 2020: political orientations and views

One of the challenges for Ukraine's development is the formation of an active stratum of citizens with a high level of political consciousness who seek positive change in their country. The political socialization of modern students, their political orientations, and views on political subjectivity were studied on the example of Uzhhorod National University graduates.

The present article focuses on the study of political socialization of student youth, determining their level of trust in government, their competence, and motivation for public action. The author analyzes the level of students' awareness and features of the relationship between society and government. As far as modern youth is an essential public resource of the country and to realize their own needs and interests can unite in youth organizations or movements, which are the most effective tool for communication between youth, society, and government. It is within the framework of such actions that a young person undergoes socialization and finds self-actualization.

The article emphasizes that most representatives of modern student youth are interested in politics, although they consider themselves politically passive and do not participate in any rallies, actions, protests. Also, the study found that the vast majority of respondents are not members of any public organization. However, they believe that it is the student youth that can change the situation in the country. The current level of political literacy of young people can be assessed mainly as medium or low. The issue of the impact of politics on the individual is also taken into consideration.

The author emphasizes that the state, which seeks improvement, needs the most active involvement of creative, ambitious student youth. Welfare in the society of any country depends on its level of political consciousness and culture.

Key words: *youth, students, politics, political activity, political literacy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.12

УДК 323.2:070(438)“19”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ЧАСОПИСІ «УКРАЇНКА»

Проаналізовано головну тематику, жанри, статті часопису Союзу українок «Українка». Досліджено матеріали, в яких жінки пропагували національну ідею, формували національну свідомість. Виокремлено головний тематичний контент патріотичного видання. Вивчено організацію роботи редакції: рубрики та відділи. Подано головні публікації, в яких автори статей проводили політичну пропаганду проти польської окупаційної влади. З'ясовано, що видання Союзу Українок «Українка» формувало на своїх шпальтах жіночий патріотизм, будило політичну свідомість. Вказано головні напрями діяльності жіночої патріотичної організації Союзу Українок, яка діяла у Галичині першої половини ХХ століття.

Українська національна ідея стала наскрізною ідеєю часопису. Орган патріотичної української жіночої організації Союзу Українок відіграв важливу роль у політичному житті Галичини першої половини ХХ століття, оскільки об'єднав патріотичних жінок у боротьбі за політичні свободи. Активність жінки-матері, жінки-берегині сімейного вогнища, жінки-патріотки підтримувалася виданням як головна ідейна компонента багатьох статей. Політична пропаганда на шпальтах видання «Українка» формувала громадську думку, насамперед, сільського жіноцтва, яке не завжди мало змогу читати та навчатися.

У статті проаналізовані кілька важливих публікацій, які демонструють головні тематичні напрями. Видання «Українка» пропагувало здоровий спосіб життя серед сільського жіноцтва, а також формувало національні цінності серед населення: любов до рідної мови, традицій, звичаїв, культури, батьківщини. Діяльність Союзу Українок та видання «Українка» набуло широкого розмаху у краї, тому польський окупаційний режим неодноразово конфісковував чергові числа та номери. Вагомість, вплив та роль видання «Українка» серед галицького населення значні, оскільки політична пропаганда проти ворожої влади та українська національна ідея сприяли визвольній боротьбі українського народу.

Ключові слова: жіноча преса, Союз українок, українська національна ідея, національна свідомість, політична пропаганда, національні цінності.

Вступ. Союз українок як найбільша жіноча організація Галичини видавав кілька власних друкованих органів. Загальна риса цих часописів – статті, які формували національну свідомість українки. Таким видання Союзу українок для жінок патріотичного характеру в Галичині була «Українка», яка виходила протягом 1938 – 1939 років.

Постановка проблеми. «Українка» пропагувала національну ідею серед жіноцтва, поширювала пропаганду серед жіночих мас, формуючи у сільського жіноцтва національну свідомість, відчуття обов'язку перед своєю батьківщиною, любов до неї, збереження звичаїв та плекання рідної української мови. Видання називаємо політичним жіночим часописом, бо редакція не обмежувалася тільки обговоренням жіночих питань. На сторінках часопису надрукована велика кількість публікацій на політичну тематику. Пропаганда української національної ідеї була головною метою видання. Всі інші жіночі питання знаходилися на другому місці. Вивчення тематичного контенту важливе для аналізу політичної пропаганди видання, яке воно здійснювало проти окупаційної влади.

Мета наукової статті – здійснити огляд кількох номерів жіночого журналу «Українка», проаналізувати матеріали національного характеру, в яких пропагується українська національна ідея серед українського жіноцтва.

Методика дослідження. У статті використано низку наукових методів: функціональний (у аналізі ролі видання в загальних суспільно-політичних процесах Галичини); загальний аналіз розвитку жіночої періодики; синтез, хронологічний та типологічний наукові прийоми.

Бібліографічний покажчик видань Галичини містить коротку інформацію про видання як про популярний часопис Центрального товариства Союзу українок. «Українка» – пресовий орган Союзу

українок. За періодичністю часопис був місячником і виходив обсягом до шістнадцяти сторінок. Формат видання невеликий. Серед завдань часопису – допомога сільському жіноцтву зростати патріотично, бо село повинне поширювати українську національну ідею. З'явилася «Українка» 1938 року за ініціативи Союзу українок як потреба жіночої організації у друкованому органі. «Союз українок видавав місячник «Українка» (1938 – 1939), що ставив собі за мету допомагати жінці. У виданні велася постійна рубрика «Як ми працюємо в кружках?», «Що діється у світі?» [4, с. 53].

Видання відкривалося програмною статтею «Наше слово», в якій редакція зробила огляд розвитку громадського жіночого руху. М. Рудницька написала звернення «До всього жіноцтва» [5], закликаючи жінок до єдності в збереженні народних традицій, звичаїв, «усього рідного». Часопис повідомляв про призупинення діяльності Союзу українок і створення політичної партії Дружина княгині Ольги.

Редагувала часопис Мілена Рудницька, яка проголосила українську національну ідею провідною тематикою у виданні. У редакційній статті першого числа «З Новим Роком, з новим щастям» Мілена Рудницька характеризує значення і мету виходу часопису: «Радісну новину несемо Вам, з новим Роком. Вам усім, що станули в Кружках Союзу Українок до праці в користь Батьківщини. І Вам, що бажали б стати до діла, з'єднатись у службі Народові з іншими подібними Нам, та не знаєте, як до цього взятися. І нам усім, сестри українки, що живете у задушливому, зашкленому, безпросвітному житті, за спільним радісним ділом, за громадською працею в дружньому жіночому колі. Усім вам призначений цей часопис» [5, с.1].

У публікації вказано, що потрібно вступати до Союзу українок і взятися до спільного діла – служити своєму народові та Батьківщині. Тобто це і є пропаганда української національної ідеї для галицького жіноцтва – вищий ідеал, якому повинна служити українка. Видання формувало національно-патріотичною пропагандою новий тип українки – завзятої патріотки, яка готова боронити свій рідний край, а не жити у постійній задусі. Якщо проаналізувати бодай один номер видання, то можна переконатися, що політична тематика є провідною у часописі. Але поряд з тим, у часописі друкуються поезії молодих талановитих поетес, огляди з жіночого руху та жартівливі фейлетони.

Спочатку часопис не ставив собі за мету пропагувати українську національну ідею і поширювати її в жіночі маси. Видання призначене, насамперед, для сільського жіноцтва, мало на меті допомогти сільській жінці у її важкій щоденній праці. Але уже в перших числах на сторінках «Українки» можна зустріти статті на політичну тематику, де гостро критикується діяльність польської влади і дискримінація українського населення. Головною проблемною темою «Українки» була тема українського шкільництва, яке польська влада намагалася знищити. На першому ж місці редакція вважала своїм обов'язком виховувати жінку у патріотичному і моральному дусі. Політична тематика не подобалася польській владі, яка конфіскувала значну частину матеріалів, а згодом заборонила вихід видання.

Важливо проаналізувати структуру видання. Наприклад, структура першого числа видання за 1938 рік. На першій сторінці надрукована вище згадана редакційна стаття-вітання Мілени Рудницької, де сформульовані засади, напрями і мета організованого жіноцтва. Стаття досить велика за обсягом і займає кілька сторінок. Далі надрукований короткий огляд, в якому згадані відомі жінки-патріотки: О. Пчілка, М. Вовчок, Г. Барвінок, Н. Кобринська як мужні жінки, які працювали для свого народу і які були ідеологами жіночого руху в Україні. Багато інформації часопис подавав про Наталю Кобринську як засновницю Жіночого руху в Україні.

На четвертій сторінці читач міг прочитати вірш відомої молодої поетеси Марії Підгір'янки про матір. Матір для авторів видання була у центрі уваги, бо саме матір формує світогляд дитини на ранніх етапах і від матері залежить, ким виросте дитина. Темі матері і дитини присвячена стаття Ліди Мені «Мати – перша виховниця дитини», де матір названо найважливішою особою для дитини. З піснею матері дитина починає любити українську пісню і засвоювати рідну мову, з колиски дитина починає шанувати свій народ та берегти звичаї. Мати в уявленні часопису повинна плекати у дитини цю любов, почуття патріотизму.

На наступній сторінці редакція розповідала своїм читачкам про чергову річницю свята Злуки «Свято 22-го січня» та про IV універсал проголошення самостійності України. Цей матеріал не сподобався польській владі за патріотичний дух, оскільки стаття несла ідею незалежності української нації. Ідея свободи, незалежності і суверенності української держави для авторів статті була мрією, політичним ідеалом. Тому більшість публікацій «Українки» наскрізь пронизані патріотизмом та національною ідеєю.

На першій шпальті журналу автори друкували світлини українських поетів, наприклад, Лесі Українки чи Тараса Шевченка з нагоди річниць уродин чи смерті [6; 7]. Це була характерна особливість кожного номера. Поряд з розгорнутими матеріалами про відомих українців, автори намагалися донести до свого читача ідею національної боротьби за власну державу, що було прихованою національно-патріотичною і політичною пропагандою. Власне такі патріотичні матеріали постійно натикалися на гостру цензуру з боку окупаційної влади.

У першому числі знаходимо публікації гумористичного характеру, зокрема фейлетон. Фейлетон був одним із популярних жанрів тогочасної галицької преси. У фейлетонах, як правило, редакція дозволяла собі висміяти якесь негативне явище чи подію, людей. Наприклад, фейлетон «Як Настя з чоловіком будують хату» висміює жінок, які не хотіли добре господарювати, а ледачкували на печі. Фейлетони висміювали негативні політичні події, політику польської влади щодо українців. Жанр політичного фейлетону застосовувався у галицькій періодиці як гостра критика польської влади за антиукраїнську агресивну політику.

Традиційна рубрика часопису «Як працюємо в Клубах Союзу Українок» розташовувалася на дванадцятій сторінці. Редакція детально повідомляє про громадську роботу Союзу українок, критикує бездіяльність деяких членів організації. Інформація про діяльність Союзу українок бентежила владу, яка не могла ігнорувати національно-патріотичну пропаганду організації. Тому авторок – членів Союзу українок арештовували, а журнал з четвертого числа заборонили. Саме ця рубрика часопису демонструвала активну діяльність національно свідомого галицького жіноцтва.

Інформаційний блок новин розташовувався поряд із рекламою («Реклама і інформація»). Це були короткі невеликі замітки про новини в Україні, а також оголошення, реклама продажу виробів чи оголошення про мистецькі і публічні заходи інших організацій. У першому числі була інформація про те, що діється на Великій Україні. Матеріали інформаційного характеру, як правило, невеликі за обсягом. Головними новинами вважалися новини політичного характеру, оскільки галичан цікавило життя і побут своїх братів зі Східної України.

Рубрика міжнародного життя у першому числі видання «Що діється у світі?» повідомляла про важке становище українців у царській Росії. У часописі большевицька влада постає як близнюк царської влади, бо нічим не відрізняється від бажання володіння та керування українською нацією, тому для нашої нації несе лише гніт. Національна та політична пропаганди большевиками жорстоко придушується, а гніт для українців, що живуть на теренах Східної України такий великий, якого не бачив ще світ.

Наприклад, у другому числі, редакція подає ще одну нову рубрику «Щось для наших дівчат», в якій була надрукована інформація про відділи Клуба Союзу Українок: «У нашому Клубу поділена праця на різні відділи. Призначено вести відділ мистецтва, дбати про вишивки, про народний одяг» [6, с. 5]. У цій рубриці читачі можуть ознайомитися із структурою та обов'язками відділів, Клубів Союзу Українок, які діяли у всіх селах Галичини і проводили важливу просвітницьку роботу серед галицького населення.

Союз українок пропагував здоровий спосіб життя. Головною акцією 1938 року стала боротьба з алкоголізмом. Союз українок не міг стояти осторонь від цієї важливої проблеми, з якою стикається щодня жіноцтво. Редакція запровадила окрему рубрику «Здоровля наш скарб» [6], в якій друкувалися статті відомого медика-жінки Софії Парфанович. У багатьох статтях Софія Парфанович намагалася дати обґрунтовану відповідь про шкідливість тютюну та алкоголю для молодого, здорового організму. Саме у цій рубриці редакція не тільки пропагувала національну ідею; вона також пропагувала здоровий спосіб життя для того, щоб виховати і зберегти здорову українську націю, про що неодноразово йшлося у багатьох публікаціях часопису.

Публікації для сільських жінок заохочували їх до громадської роботи. Видання порушувало питання, пов'язані з українською школою, українською наукою. Редакція висвітлювала роботу товариств «Просвіта» і «Рідна школа»; у часописі обговорювалися питання професійної освіти. Після виходу чотирьох чисел часопис припинив своє існування через заборону польської влади. Через рік часопис знову почав виходити.

У першому числі нового 1939 року у редакційній статті «Зберігаймо наші старі звичаї!» Ірина Гургула пропагує любов до національного мистецтва. У цьому номері редакція друкує великий нарис Наталі Кобринської «Пробудження українського жіноцтва», у якому українська національна ідея постає як головний ідеал активного жіноцтва. Тому, згодом, за патріотичний дух видання знову було конфісковане та заборонене польською владою. Кілька номерів часопису «Українка», які вийшли у світ сколихнули галичан, оскільки політична і національно-патріотична пропаганди

формували патріотичний настрій у галичан. Головною та наскрізною ідеєю часопису стала українська національна ідея як найвищий ідеал, до якого повинна прагнути українська нація.

Результати дослідження. Отже, перегляд першого числа і головних публікацій часопису свідчить про те, що видання пропагувало українську національну ідею як найвищий ідеал для українського суспільства. Публікації авторів пронизані гострою критикою політики антиукраїнської влади. Жанри часопису представлені статтями, нарисами, замітками, оглядами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Видання «Українка» за своє коротке існування підготувало жіноцтво до усвідомлення того, що жінка не повинна стояти осторонь політичних подій, що вона повинна виконати свій обов'язок перед Батьківщиною. Жіночий рух Галичини перейшов від громадської діяльності до політичної. Найвищим ідеалом стає служіння народові є моральні цінності жінки. Патріотична пропаганда присутня майже у кожній політичній публікації редакції та українська національна ідея стає наскрізною і провідною ідеєю часопису «Українки». Тому сьогодні надзвичайно актуальним для України залишається тема Жіночого руху, діяльності Союзу Українок і статті часопису «Українка», які потрібно активно досліджувати.

Бібліографічний список:

1. Богачевська-Хом'як М. (1991). Союз українок у міжвоєнний період. *Наше життя*. Ч. 2. С. 4–7. (in Ukraine).
2. Передирій В. А. (1993). Часописи «Союзу Українок» і національно-визвольний рух у Галичині (1922–1939). *Українська періодика: Історія і сучасність*. Львів. С. 64–68. (in Ukraine).
3. Передирій В. А. (1996). Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.): Анотований каталог. Львів. 191 с. (in Ukraine).
4. Передирій В. А. (1995). Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853 – 1939 рр.). *Збірник праць науково-дослідного центру періодики*. Вип. 2. С. 44–63. (in Ukraine).
5. *Українка*. Ч. 1. 1938. (in Ukraine).
6. *Українка*. Ч. 2. 1938. (in Ukraine).
7. *Українка*. Ч. 1. 1939. (in Ukraine).

References:

1. Bohachevs'ka-Khom'yak M. (1991). Soyuz ukrayinok u mizhvoyennyu period. *Nashe zhyttya*. N. 2. S. 4–7. (in Ukraine).
2. Peredyriy V. A. (1993). Chasopysy «Soyuzu Ukrayinok» i natsional'no-vyzvol'nyy rukh u Halychyni (1922–1939). *Ukrayins'ka periodyka: Istoriya i suchasnist'*. L'viv. S. 64–68. (in Ukraine).
3. Peredyriy V. A. (1996). Ukrayins'ki periodychni vydannya dlya zhinok v Halychyni (1853–1939 rr.): Anotovanyy kataloh. L'viv. 191 s. (in Ukraine).
4. Peredyriy V. A. (1995). Halyts'ka periodyka dlya zhinok: stanovlennya, rozvytok, problematyka (1853 – 1939 rr.). *Zbirnyk prats' naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 2. S. 44–63. (in Ukraine).
5. *Ukrayinka*. N. 1. 1938. (in Ukraine).
6. *Ukrayinka*. N. 2. 1938. (in Ukraine).
7. *Ukrayinka*. N. 1. 1939. (in Ukraine).

Pavlyuh M. V. Political promotion and the ukrainian national idea in the journal «Ukrainka»

The main topic, genres, articles of the magazine of the Ukrainian Union «Ukrainka» are analyzed. Materials in which women promoted the national idea and formed the national consciousness were investigated. The main thematic content of the patriotic edition is highlighted. The organization of the work of the editorial staff was studied: columns and departments. The main publications in which the authors of the articles carried out political propaganda against the Polish occupation authorities are presented. It is found that the publication of the Ukrainian Union «Ukrainka» shaped female patriotism, aroused political consciousness. The main directions of activity of the women's patriotic organization of the Union of Ukrainians, which operated in Galicia in the first half of the twentieth century, are indicated.

The Ukrainian national idea became a cross-cutting idea for the magazine. The body of the patriotic Ukrainian women's organization of the Union of Ukrainians played an important role in the political life of Galicia in the first half of the twentieth century, as it united patriotic women in the struggle for political freedoms. The activity of the woman-mother, the woman-guardian of the family hearth, the woman-patriot was supported by the publication as the main ideological component of many articles. Political propaganda in the front pages of «Ukrainka» magazine formed public opinion, first of all, of rural women, who were not always able to read and learn.

The article analyzes several important publications that demonstrate the main thematic areas. The «Ukrainka» promoted healthy lifestyles among rural women, and also shaped national values among the

population: love of mother tongue, traditions, customs, culture, and homeland. The activities of the Union of Ukrainians and the edition of Ukrainka have become widespread in the country, so the Polish occupation regime has repeatedly confiscated regular numbers and numbers. The importance, influence and role of «Ukrainka» among the Galician population are significant, as political propaganda against hostile authorities and the Ukrainian national idea contributed to the liberation struggle of the Ukrainian people.

Key words: *women's press, Ukrainian women's union, Ukrainian national idea, national consciousness, political propaganda, national values.*

«МОВНА ПОЛІТИКА» ЯК ЯВИЩЕ І КАТЕГОРІЯ

Досліджується «мовна політика» як явище і категорія, яка тісно пов'язана: з самоусвідомленням як суб'єкта політики, який її здійснює, так і науковця, який її досліджує; з державною та політичною ідеологіями, з чим тісно пов'язані ідентичність суб'єктів мовної політики, розуміння історії розвитку держави, її мешканців, їх мови і культури; з тим, у якій державі досліджується мовна політика, якою вона була у минулому та є наразі (незалежною, окупованою, постколоніальною), яку спадщину вона отримала від своєї метрополії; з тим, якою є держава на сучасному етапі розвитку: одномовною/багатомовною, демократичною чи тоталітарно-авторитарною; з тією мовною політикою, яку держава чи політичні сили проводять по відношенню до власного народу, а особливо – національної меншини, корінної нації, етнічної групи та ін.

Акцентовано увагу на визначенні терміну «мовна політика», яке уперше використав польський політичний діяч Дж. Цеболлеро, який є, на його думку, суперечливим і надзвичайно складним поняттям у ділянці категоріального визначення, оскільки цей термін має такі властивості, які визначають його роль і місце у соціально-політичних відносинах. У цьому сенсі зазначено, що термін «мовна політика» активно розвивається та використовується у 1960-1980-х рр., а також поширюється у 1990-х рр., що варто розуміти як сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у державі [8, с. 25].

Визначено, що «мовна політика» – це категорія, яка відображає мережеві, міжмережеві, інституційні ін. комунікаційні зв'язки та політичні відносини; явище, яке тісно пов'язане з державною, опозиційною та громадянською політикою; державна політика, яка здійснює мовну політику, спираючись на формальні та неформальні інституції, які нерідко конфліктують, виборюючи таким чином для своєї мови більше життєвого простору і можливостей повноцінно функціонувати, розвиватися, поширюватися в усіх сферах суспільно-політичного життя та конкурувати з іншими мовами; логічне поняття, яке активно використовується на території Радянської України у 20-х рр. ХХ ст., яким позначалося цілеспрямоване втручання суспільства у стихійний процес мовного розвитку й організоване керування цим процесом» [21, с. 47].

Доведено, що особливістю мовної політики незалежної України є те, що вона успадкувала від СРСР постколоніальну мовну ситуацію, де співвідношення носіїв української і російської мов не відповідало відсотку етнічних українців і росіян, позаяк колонізатори перетворили українську мову у допоміжний засіб комунікації, чим порушили її природний функціональний стан. Зазначено, що модель стосунків між російською та українською мовами в Радянській Україні формувалася владою так, щоб вони сприймалися у суспільстві не як рівноправні, а як відносини між мовою і діалектом. Виявлено, що особливістю мовної політики є також і те, що її проведення розділене між двома політичними силами, якими, з одного боку, є національно-демократичні інституції, що діють на основі проукраїнських політичних сил, з іншого, – проросійськи налаштовані політики (комуністи, соціалісти, соціал-демократи та ін.), які захищають в Україні інтереси і цінності Росії.

Ключові слова: мовна політика, Українська держава, політичні сили, політична ідеологія, суб'єкт політики, ідентичність, мовна ситуація, російська та українська мови, Росія, проросійський.

Постановка проблеми. Визначення «мовної політики» як поняття і явища залежить від багатьох факторів, зокрема, від: стану державних інституцій та ідеології, яка панує на державному рівні; мовної ситуації та держави, яка є самостійною чи залежною від колишньої метрополії; того, яка мовна політика успадкована та хто її здійснює; того, які мовно-політичні

відносини існують між опозиційними політичними інституціями, а також – на міжвладному, міжполітичному та міждержавному рівнях. Приміром, у багатонаціональних державах, як стверджує вітчизняна дослідниця І. Плотницька, мовна політика, форми впровадження якої детерміновані суспільно-політичним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами, є складником національної політики, позаяк вона здатна закріплювати не лише привілеї панівної мови, а й сприяти врегулюванню національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин [21, с. 48].

У середині 1980-х рр. мовно-політичні відносини на території Радянської України регулювала Верховна Рада, яка у 1989 році ухвалила закон «Про мови в Українській РСР». Цей закон був одним з інструментів мовної політики, який здійснював регулятивну та управлінську функції до 2012 року. Закон «Про мови в Українській РСР» державні інституції вводили в дію протягом десяти років. Протягом цього часу, як зазначає О. Стьопіна, вводилися у дію Статті 13 («Мова технічної і проектної документації»), 25 («Мова виховання та одержання освіти»), 26 («Мова виховання у дитячих дошкільних установах»), 27 («Мова навчання і виховання у загальноосвітніх школах»), 28 («Мова навчання у професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах»), 29 («Вступні іспити з української мови») та ін. [24]. З іншого боку, цей закон позбавив політиків можливості навіть дискутувати з приводу зазначених положень, які неправомірно були розтягнуті у часі. У зв'язку з цим українську мову як засіб комунікації та предмет розпочали впроваджувати в освітні навчальні заклади Автономної республіки Крим (АРК) лише у 1997-1998 навчальному році. Утім, освітні заклади з українськими класами та українською мовою навчання з'явилися на території півострова ще пізніше – на початку 2000-х років. А це означає, що протягом десяти років у технічній і проектній документації, в освіті та інших галузях використовувалася російська мова та формувалася на її основі проросійська свідомість у молодого покоління українців, які, як і інші проросійськи налаштовані політики, зокрема Півдня і Сходу України, нав'язували проукраїнськи налаштованим громадянам міфи про «дві України», дві культури, різні регіони, які, начебто, не є українськими, винятковість російської мови і культури, нерозвиненість української мови, яка є діалектом російської та наслідком ополячування [9, с. 218]. Термін «проросійськість» варто розуміти як підтримку в Україні політичної системи Російської Федерації, відчуття приналежності до російського народу, його традицій, звичаїв, цінностей, поведінки та взаємодії з іншими спільнотами. У цьому контексті термін «проросійськість», на думку А. Бичко (Неліпович), свідчить про ідентичність з російським народом, його мовою, звичаями, традиціями, історією, культурою та ін., а власне «проукраїнськість» – з українською спільнотою, її героями, ментальністю [4], історією, мовою і культурою. Боротьба усього проросійського з проукраїнським є, на думку Н. Гавриди і Л. Назаревич, результатом тривалої мовної політики, спрямованої проти української мови, української ідентичності та української державності, яку Росія розпочала після 1654 р.» [6, с. 78].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Мовну політику» як поняття і явище досліджували Д. Абрамова, Б. Ажнюк, Н. Гаврида, О. Данилевська, Л. Назаревич, І.Плотницька, Н. Седнева та багато ін. Елементами структури такого явища як мовна політика, на думку О.Данилевської, є державні органи влади, урядові інституції, об'єднання, недержавні, громадські та наукові організації, які здійснюють мовну політику або впливають на її характер. «Мовна політика ґрунтується, на думку О. Данилевської, на мовній ситуації, яка залежить від фактора одномовності чи багатомовності» [8, с. 32]. Така мовно-політична ситуація у добу правління экс-Президента Л. Кучми, який спустив на гальма усі ті мовні завоювання, які було досягнуто на першому етапі (1991-1996 рр.) проведення мовної політики, стосувалася проблем відкриття та закриття державних установ, що «відповідали» за здійснення мовної політики та впровадження української мови в усі сфери і галузі суспільно-політичного життя держави. Виходячи з зазначеного, процес залучення національно-демократичних політичних інституцій до участі у формуванні та реалізації мовної політики, спрямованої на задоволення національних потреб та інтересів українського суспільства, гарантом Конституції України, яким був на той час Л. Кучма, було загальмовано, що, приміром, Р. Кісь розглядає як руйнування всього українського, а також наближення Росії до її стратегічної мети та фінальної ідеї – Третього Риму [12]. Це у середовищі українського політикуму викликало бурхливі дискусії, які точилися навколо російської та української мов, а також – мовної політики загалом аж до ухвалення Конституції України, яка затвердила українську мову у статусі єдиної державної, поклала на державу обов'язок забезпечувати її всебічний розвиток та функціонування в усіх сферах суспільно-політичного життя та на усій території України. У цьому сенсі вітчизняна

дослідниця Н. Седнева, мовну політику визначає як цілісну систему заходів держави та інших політичних інститутів щодо розв'язання проблеми розвитку мов у соціумі [23, с. 14].

У цьому контексті мовну політику варто розуміти як сукупність державних заходів, за допомогою яких забезпечуються мовні і комунікативні права як влади, так і опозиції, а також права усіх громадян, зокрема і національних меншин, які відрізняються від автохтонного етносу мовою, культурою та ін. особливостями. Ці етнічні, мовні, релігійно-конфесійні, геополітичні, політико-ідеологічні орієнтаційні розбіжності дає можливість виявити, на думку Д. Абрамової, регіональний зріз. Наприклад, «для представників Донецька пріоритетними виявилися, як стверджує дослідниця, політико-ідеологічні та геополітичні чинники ідентичності з орієнтацією на радянське/російське минуле і майбутнє, тоді як для представників Львова притаманні національні чинники ідентичності» [1, с. 230]. Мовне оздоровлення українського суспільства має здійснюватися не шляхом заборони та зневаги до чужих мов, а – повноцінного утвердження української мови. Кожен громадянин України повинен знати державну мову, а також – вивчати російську чи іншу мову національної меншини [18]. Мовно – політична непослідовність української влади негативно вплинула на мовно-політичну ситуацію населення незалежної України, коли «за результатами соціолінгвістичних опитувань швидше двомовними, ніж одномовними визнають себе 48,6 % мешканців України. З них 36 % хочуть бачити двомовними своїх дітей, а 32 %, тобто кожен третій, прагне для них освіти двома мовами» [26, с. 175]. Водночас з приходом до влади П. Порошенка мовно-політична ситуація стала поліпшуватися на користь української мови, особливо зі скасуванням закону «Про засади державної мовної політики» та ухваленням ряду інших, серед яких закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які дозволили ввести більше української мови на радіо, телебаченні, в Інтернеті, друкованих засобах масової інформації та ін. У зв'язку з цим українська мова стала відігравати визначальну роль у формуванні мовної політики на основі консолідації української нації та її згуртуванні перед серйозними викликами сьогодення. У цій ситуації основою формування терміну «мовна політика», на думку І. Плотницької, є українська мова, яка має, на її думку, тисячолітню історію розвитку [21, с. 47].

У зв'язку з цим мовну політику, на думку Б. Ажнюка, розуміють як заходи, здійснювані державою через систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади щодо збереження або зміни мовної ситуації в країні, перерозподілу сфер функціонування мов, захисту загрожених мов, впливу на розвиток мовної системи та її підсистем. Окрім зазначених суб'єктів, які здійснюють мовну політику у державі, «за певних обставин, як вважає Б. Ажнюк, ними можуть бути не лише неурядові організації, церква, міжнародні структури» [2, с. 10], а й українська мова як державна інституція. Усі ці суб'єкти можуть конструктивно чи деструктивно впливати на мовну політику, основою якої є сукупність відносин і зв'язків, які відстоюють національні цінності на внутрішньому чи зовнішньодержавному рівнях або інтереси чужої держави [3, с. 234]. Утім, на законодавчому рівні здійснення мовної політики бракує таких положень, які б передбачали покарання суб'єктів політики за: невиконання законів у ділянці поширення комунікацій державною мовою у регіонах держави, а особливо – у найбільш зросійщених; ігнорування державної мови при здійсненні службових повноважень, у діловодстві, під час виборів тощо. Характерними рисами суб'єктів політики під час виборів, на слушну думку Н. Мараховської, є бюрократичність, максимальна безликість і двозначність, що проявляються в особливій інтонації, поведінці та інших прийомах впливу на свідомість електорату та опонентів [17, с. 172].

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що на тему мовної політики написано немало наукових статей, посібників, підручників, монографій та захищено немало дисертацій, вона залишається досить актуальною проблемою і не лише в Україні, яка стала незалежною, а й в інших демократичних розвинених державах та на пострадянському просторі. Щоб захистити національні цінності, інтереси та ідентичність, у багатьох країнах, як констатують Г. Шевчук і Н. Трач, ухвалено нормативні акти, які підтримують охорону державної мови, а також створено відповідні інституції для здійснення внутрішньої мовної політики, які діють у Польщі, наприклад, Рада польської мови при Президії Академії наук; у Франції – це Французька Академія; в Ізраїлі – Академія мови іврит [29, с. 97]. Такий інститут мовної політики створено, хоч і з великим запізненням, в сучасній Україні, – це Національна комісія зі стандартів державної мови, яку очолює Уповноважений із захисту української мови як державної, яка у Російській/радянській імперії припинялася та заборонялася. Наприклад, розроблена у Москві стратегія мовної політики передбачала, на слушну думку Н. Гавдиди та Л. Назаревич, «уніфікацію та злиття національних мов, тому визначальними постулатами досліджень у Радянській Україні ставали тези про благотворний вплив російської мови

на українську та гармонійність українсько-російської двомовності, якої українцям не вдається позбутись і дотепер» [6, с. 78].

У цьому контексті особливістю мовної політики є те, що вона стала частиною національної політики українців у добу «українізації» та під час здобуття Україною державної незалежності у 1918 та 1991 рр. На початку 1990-х років модель мовної політики почала модернізуватися, націоналізуватися та змінюватися. «Модернізація» – це: процес набуття політичною системою нової якості, яка розглядається як ідеальний тип сучасного політичного устрою та полягає у переході від авторитарно-тоталітарного режиму до демократичного; зміна мовно-політичного вектору під дією нових політичних обставин та комунікативних дій; формування нового мовно-політичного простору на основі української мови як державної, а також мов етнічних меншин; боротьба проросійськи налаштованих політиків за status quo для російської мови та російськомовний простір, який гальмує поширення української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя, а особливо на Півдні та Сході країни. Тобто, на формування мовної політики, з одного боку, впливає влада, з іншого, – опозиція або громадяни. Враховуючи ці обставини, визначення терміну «мовна політика» у кожного дослідника може відрізнятися, позаяк воно залежить від його компетенції, усвідомлення, сприйняття мовно-політичної проблеми, глибини її вивчення та розуміння. З цього приводу вітчизняна дослідниця І. Плотницька наголошує, що мовна політика у багатонаціональній державі є особливо складною, оскільки у цьому випадку варто враховувати такі фактори, як дво – або багатомовність, своєрідність національного складу населення, міжнаціональні відносини, а також роль окремих мов та їх носіїв у громадському житті [21, с. 48].

Тож мовно-політична проблема не сходить з порядку денного не лише багатьох держав, позаяк мовною проблемою спекулюють як владні, так і опозиційні інституції, які використовують її у боротьбі за посади та у здобутті влади, а й в Україні, де борються за владу у державі, зокрема і під час кожних виборів, дві політичні сили – одна з них є проукраїнською, інша проросійською, кожна з яких захищає власні інтереси і цінності. Однією з головних тем на кожних виборах є «проблема» російської мови і російськомовної спільноти, для якої, на думку проросійськи налаштованих політиків, цю мову в Україні треба зберегти за будь-яку ціну. Це пов'язано з політичною культурою суб'єктів політики, що дає можливість глибше проаналізувати мотивацію їх поведінки у процесі здійснення мовної політики під час ухвалення політичних рішень [3, с. 261]. Тож російський націоналізм в Україні, як символ нетерпимості до всього українського, представляє проукраїнських політиків у вигляді бандерівців, які «забороняють» громадянам розмовляти російською мовою, яка, на думку російських націоналістів, для українців є рідною, позаяк її використовували такі українські митці як Марко Вовчок, Є. Гребінка, М. Костомаров, Т. Шевченко та ін. [25, с. 188]. Діяльність російських націоналістів відобразилася у наш час на положенні Статті 10 Конституції України, яка поряд зі статусом української мови як державної гарантувала вільний розвиток, використання та захист російської, що дало привід використовувати цю мову для тиску на українську владу та наполягати на її поширенні в Україні у статусі офіційної, другої державної або регіональної. Виходячи із зазначеного, державний статус української мови, на думку С. Головатого, не сумісний з пропагандою, спрямованою на запровадження другої державної та регіональної мов або проголошення діалектів української мови окремими мовами [7, с. 39, 40]. Тобто, проросійськи налаштовані політики готові, на думку І. Дзюби, здати російському націоналізмові усе, що їм не жаль, – «українську історію, національну пам'ять, культурну самобутність, українську мову та всі інші цінності в обмін на риторику братерства...» [10, с. 476]. Утім, специфіка мовної політики полягає, на слушну думку Г. Шевчук і Н. Трач, не лише у цьому, а й у тому, що Україна є не лише пострадянською державою, а й постколоніальною, позаяк за той час, коли вона входила до складу Російської імперії, було видано 479 законів щодо заборон української мови [27, с. 97]. Тобто, нормою мовної політики в імперській та у радянській періоди української історії, на думку Н. Гавдиди і Л. Назаревич, є асимілятивний та мововбивчий лінгвоцид, який негативно вплинув на процес розвитку та поширення української мови [6, с. 77] в усі сфери суспільно-політичного життя, яке було політизоване.

Особливістю мовної політики як явища є політизація мовних проблем та маніпуляція свідомістю громадян, зокрема під час виборів. Мовне питання використовується у боротьбі за голоси електорату під час кожних виборів, що відбуваються в Україні. Не були винятком і президентські вибори 1999 року, під які було ухвалено закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Цей законодавчий акт було проголосовано комуністами та ін. проросійськи налаштованими політиками, які у минулому гальмували українську ідею, змінювали

та знищували українську історію, забороняли використовувати українську мову, розвивати культуру та ін. [25, с. 185]. Зазначений закон набуває юридичних повноважень на поч. 2006 року перед черговими парламентськими виборами. На протигагу таким діям суб'єктам політичної мережі російської моделі мовної політики члени національно-демократичної мережевої політики розробляють Концепцію державної мовної політики, яка була підписана тодішнім Президентом В. Ющенком у кінці перебування його на державній посаді. У Концепції наголошується, що пріоритетом державної моделі мовної політики має бути утвердження та розвиток української мови як визначального чинника та головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі, є базовим системоутворюючим складником української державності та громадян усіх національностей [13]. У Концепції йдеться про те, що «Україна є унітарною державою, в межах якої немає регіонів компактного проживання осіб, які б належали до етнічної меншини, яка становить більшість. Утім, цей документ має декларативний характер, позаяк він не підкріплений дієвими механізмами ні В.Ющенком, у якого закінчувався термін на посаді Президента, ні В. Януковичем, який отримав перемогу на виборах 2010 року та мав на українську мову, як єдину державну, зовсім інші погляди. З іншого боку, Віктор Ющенко не міг вчинити інакше, якщо зважити на його інавгураційні обіцянки, де він запевнив, що «кожен зможе навчати своїх дітей мовою батьків», а російську мову не будуть обмежувати у використанні [27, с. 98]. Тому і не дивно, що В.Янукович реалізовував на практиці те, що було намічено та задекларовано В. Ющенком, гальмував впровадження української мови в освітні навчальні заклади, особливо на Півдні та Сході України, переводив їх на двомовний (російсько-український) або одномовний (російський) режим викладання, скорочував групи і класи, де навчання здійснювалося українською мовою; гальмував відкриття навчальних закладів з українською мовою викладання, намагався запровадити російську мову у статусі офіційної/другої державної або регіональної та ін.

Тобто, одним із найважливіших знарядь мовної політики, як вважає Б. Ажнюк, є статус мови. Він може бути офіційним (законодавчо закріпленим), напівофіційним та неофіційним (звичаєвим). Офіційний статус мови мають не всі сучасні мови. Наприклад, його не мають, на думку науковця, чеська мова в Чехії (водночас володіння чеською мовою є обов'язковим для набуття громадянства), англійська у Великобританії і США, німецька у ФРН (водночас претенденти на громадянство Німеччини повинні засвідчити достатній рівень володіння німецькою мовою, позаяк на практиці німецька мова виконує усі функції державної мови в повному обсязі), грецька в Греції, угорська в Угорщині, італійська в Італії, шведська у Швеції. Особливе значення має статус державної або офіційної мови там, як запевняє Б. Ажнюк, де є протиборство мов, у якому статус виступає важливим регулятором. Сама наявність статусу – це значною мірою діагноз. Наявність рівного статусу в двох або більшій кількості мов зазвичай є наслідком подолання колоніальної залежності [2, с. 15, 16], з чим можна погодитися лише частково, якщо зважити на запровадження, приміром, у Білорусі російської мови у статусі другої державної, що ніяк не допомогло подолати наслідки колоніальної залежності, а, скоріш навпаки, підсилило залежність цієї держави від Росії. Водночас між офіційною і державною мовами, на думку багатьох дослідників, зокрема Б. Ажнюка, майже немає різниці. Мова титульної нації у Конституції багатьох народів знаходиться на першому місці і називається національною, а друге місце займає мова національної меншини чи ін. народу. Наприклад, у Конституції Ірландії, ірландська мова, як зазначає Б. Ажнюк, є «першою офіційною мовою», водночас англійська – «другою офіційною». Зокрема, у законодавстві Автономної області Каталонія, що входить до складу Іспанії, зазначено, що «каталонська мова є офіційною мовою Каталонії, а іспанська (кастильська) є офіційною мовою іспанської держави» [2, с. 17, 18, 19].

Формами мовної політики є, на думку О. Данилевської, «одномовність, двомовність та багатомовність. Мовну політику дослідниця розподіляє на такі типи як: регіональна, змішана та асиміляційна» [8, с. 44]. Зокрема, статус російської мови в Україні у значенні регіональної, офіційної або другої державної загрожує демократизації українського суспільства, українсько – російським відносинам, а також – впливом російського фактору на територіальну поляризацію української спільноти. У цілому, російська мова у статусі регіональної відображає ставлення місцевої влади, політиків та мешканців регіону до проблем одномовності або двомовності, а також до повернення status quo для російської мови, який вона мала в СРСР. Підопічні Кремлю українські комуністичні стратеги, виконуючи його волю, гальмували переведення освітніх закладів на навчання та викладання українською мовою, особливо на Півдні та Сході України, аби зберегти на цих теренах status quo для поширення російської мови у статусі якщо не другої державної, то

хоча б регіональної, та об'єднати українське суспільство на основі її вільного розвитку на теренах незалежної України [22, с. 61, 63]. На думку Л. Нагорної, «дискусії навколо проблем двомовності мають емоційний характер і зводяться до перетягування каната: одні вимагають надати російській мові статусу другої державної / офіційної, інші, категорично проти, наполягаючи на українізації [20, с. 43]. Двомовність, на думку вітчизняної дослідниці А. Корж, має виразне антиукраїнське спрямування» [14, с. 10], яка є шкідливою до того часу, поки остаточно не сформувався мовно-розумовий апарат рідною мовою. Утім, ідея двомовності від проросійськи налаштованих політиків невпинно просувалася вперед, про що свідчить ухвалення у 2012 році з порушенням регламенту та положень Статті 10 Конституції України перед черговими виборами до Верховної Ради України закону «Про засади державної мовної політики», сенс якого, на думку К. Євсєєва, «полягає не в урегулюванні мововжитку, а – в підживленні протистояння між мовними громадами України» [11, с. 313]. Цю суперечність намагався розв'язати Конституційний Суд України, який своїм рішенням зазначений закон визнав неконституційним через порушення процедури його ухвалення. Водночас, якби цей закон базувався на засадах діалогу, дискурсу, компромісу і консенсусу як провладних, так і опозиційних політичних інституцій, то його було б ратифіковано не лише східними і південними областями, де російська мова посідає, за словами Л. Масенко, домінуючі позиції (82,3% використання у Південному регіоні і 86,8% – у Східному) [19, с. 74], а й центральними та західними. Зважаючи на зазначене, цьому закону бракує легітимності, яка побудована на конструктивній дискусії та узгодженні позицій між різними політичними інституціями. У зв'язку з деструктивною поведінкою комуністів та ін. проросійськи налаштованих політиків Україна лише на 25 році незалежності заговорила про можливість повторної заборони Комуністичної партії України як проросійської політичної інституції, яка захищає в Україні інтереси Росії. Відновивши свої сили після певних втрат, комуністи та проросійськи налаштовані політичні інституції підтримують будь-які ініціативи Росії, скеровані на підсилення позицій російської мови та російських цінностей в Україні [16, с. 11]. У зв'язку з цим закон «Про засади державної мовної політики», готуючись до чергових президентських виборів, Рішенням Конституційного Суду від 28 лютого 2018 року було скасовано як такий, який гальмував повноцінне функціонування української мови на Півдні та Сході України, поширив російську мову у статусі регіональної та офіційної і цим поглибив розкол української спільноти на регіональному та мовно-політичному рівнях. Іншу думку щодо розколу українського суспільства, має вітчизняний політик і комуніст Г. Крючков, який вважає, що розколюють українську спільноту націоналісти, які переписують історію Великої Вітчизняної війни, мовну політику, насаджують націонал-шовіністичну ідеологію, яка по відношенню до росіян та ін. національностей є дискримінаційною [15, с. 5]. Зважаючи на зміни у мовній політиці, деякі області, зокрема Херсонська і Миколаївська та ін., відмовилися від регіональної мови як такої, яка зросійщувала українську спільноту. Водночас скасування закону «Про засади державної мовної політики» підтримали не усі науковці, зокрема, вітчизняний науковець О.Висоцький назвав цю подію «недолугою мовною політикою Верховної Ради України, що було, на його думку, використано Росією для розпалювання сепаратистських настроїв у Криму та на Донбасі» [5, с. 70]. З іншого боку, якщо таку мовну політику можна назвати недолугою, то лише через її непослідовність і маніпулятивність, що також є особливістю мовної політики як явища, якщо зважити, що закон «Про засади державної мовної політики» було скасовано через 6 років, а новий закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» було ухвалено під час другого туру президентських виборів 2019 року, текст якого розробляв колектив фахівців Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя України, яку було створено при Міністерстві культури України 8 червня 2016 р. Координаційна рада об'єднала представників громадянського суспільства, наукової спільноти та органи виконавчої влади. При ній діяла робоча група з мовного законодавства, керівником якої було призначено В. Василенка. Ця група розробила зазначений проект закону разом з громадськими активістами і науковцями. У цьому сенсі майбутнє мовного законодавства та мовної політики в Україні, як наголошує Б. Ажнюк, «значною мірою залежить від громадської думки, активності недержавних організацій, а також від позиції експертного середовища та його здатності впливати на короткотермінові й далекосяжні цілі головних політичних сил» [2, с. 27, 28].

За законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» основою державної мовної політики є збереження незалежності, соборності, культури українського народу, цінностей держави, української мови як державної, яка є інструментом «об'єднання українського суспільства, засобом зміцнення єдності, територіальної цілісності України, незалежності та

національної безпеки». Водночас, на думку Г. Шевчук і Н. Трач, в Україні не існує чіткої системи визначення принципів мовної політики, правових та організаційних засад її розвитку, застосування державної мови та мов національних меншин. Похідною мовної політики як концепта є державна мовна політика, яка в українських реаліях має суперечливий характер, позаяк в окремих випадках може призвести до дестабілізації та суспільно-політичної напруги [27, с. 97] особливо тоді, коли йдеться про українізацію сфер і галузей суспільно-політичного життя та відродження моделі мовної політики на національній основі.

Висновки та перспективи дослідження. Визначення мовної політики як категорії асоціюється з правовою культурою і порядком, позаяк тут йдеться про державну мовну політику, яку варто розуміти як систему заходів інститутів держави, діяльність яких спрямована на реалізацію мовних прав громадян, які за Конституцією України мають право вільно користуватися рідною мовою в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя. Водночас залишається актуальною проблема новітнього російщення українського народу, яку необхідно зупинити. У цьому контексті мовна політика має: підтримувати мовні права етнічних меншин, які беруть активну участь у розбудові Української держави; бути частиною національної політики, яка спрямовується на утвердження, розвиток та функціонування української мови як державної в Україні; проводити виховну роботу серед молоді, виховуючи її у патріотичному дусі та в кращих історико-культурних традиціях українського народу. Утім, втягування національних меншин у політичний процес нерідко важко співвідноситься з поведінкою тих громадян, політичних і державних діячів, які усе життя прожили в Україні і не навчилися або не бажають послуговуватися українською мовою хоча б тому, що вона є державною. З іншого боку, окремі з них навіть чинять усілякі перешкоди, аби Українська незалежна держава не розвивалася як національна. Виходячи з зазначеного, на визначення мовної політики як концепта у добу правління экс-Президента Л. Кучми вплинула проросійська ідеологія, під впливом якої він заявив, що запровадить в Україні російську мову у статусі офіційної. Утім, втілити у життя цю ідею було йому складно, позаяк поруч з проросійськими політичними інституціями знаходилася опозиція, яка не дозволила йому провести цю ідею у життя. Утім, здійснити свою мрію Л. Кучма не полишав, а до своєї мети він та його прибічники йшли поетапно: на першому етапі (1991-1996 рр.) його ідеологи підписали та з порушенням переклали «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов», об'єктом якої є захист мов, котрим загрожує зникнення, а не мовні права національних меншин; на другому (1997-2004 рр.), його проросійське оточення (комуністи та інші «ліві» політичні сили) у Верховній Раді ухвалило закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який захистив не ті мови, які знаходилися на межі зникнення, а ті, яким ніщо не загрожує; на третьому (2005-2009 рр.) після «Помаранчевої» революції проросійськи налаштовані політики намагалися втілити положення цього закону, який набрав чинності на початку 2006 року, у життя, спровокувавши тим самим «парад мовних суверенітетів»; на четвертому (2010-на поч. 2014 рр.), экс-Президент В. Янукович та його команда на основі положень закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» ухвалили закон «Про засади державної мовної політики», який поглибив розкол української спільноти за мовно-політичною та ідеологічною ознаками; на п'ятому (2014-2019 рр.), ідея Л. Кучми, В. Януковича та інших проросійськи налаштованих політиків була частково втілена у життя: російська мова у статусі регіональної, а подекуди – офіційної здійснювала свої функції у дев'яти регіонах (областях) України та в АРК до скасування закону «Про засади державної мовної політики» (поч. 2018 р.), який розколов українську спільноту на два табори за мовно-політичною ознакою. Таке бачення мовно-політичної проблеми та формування на цій основі моделі мовної політики активно розробляється та застосовується в окремих розвинених демократичних державах. Виходячи з зазначеного, проблема мовної політики як явище залишається актуальною, а разом з цим – визначення її як категорії передбачається у подальших розвідках.

Бібліографічний список:

1. Абрамова Д. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. Збірник наукових праць, 2019. Вип. 1 (22). С. 226-261.
2. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. Українське мовознавство. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2019. № 1 (49). С. 9-31.
3. Бебик В. Наша політична культура. Політологічні читання. 1992. №1. С.19-22.
4. Бичко (Неліпович) А. Українська ментальність. Джерела становлення. К.: Освіта України, 2014. 206 с.
5. Висоцький О. Технології та стратегії мовної політики / О. Висоцький. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 24-25 травня 2019 р., Дніпро. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 68-71.

6. Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. Вип. II(24) 2014 78. С. 77-80.
7. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11-62.
8. Данилевська О. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР/Оксана Данилевська. К., 2009. 176 с.
9. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наукове видання. К.: Гранослов, 2000. 304 с.
10. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 503 с.
11. Євсєєв К. Символічна політика в Україні. Наукові записки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2000. Вип. 6 (62). С. 310-322.
12. Кісь Р. Фінал Третього Риму: російська месіанська ідея на зламі тисячоліть. Львів, 1998. 253 с.
13. Концепція державної мовної політики від 15 лютого 2010 року N 161/2010
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.
14. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний у – т імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2004. 20 с.
15. Крючков Г. Украина перед судьбоносным выбором / Худож. Оформитель Б. Ф. Бублик. Харьков: Фолио, 2010. 474 с.
16. Куць О. Мовна політика деяких зарубіжних держав: Наукове видання. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. 200 с.
17. Мараховська Н. Лінгвістичний вимір політичної комунікації. Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Червень 2012. Вип 23. С. 170-173.
18. Марусик Т., Кошова Н. Інфраструктура задоволення мовних потреб громадян та її функціонування. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 86-112.
19. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2011. 135 с.
20. Нагорна Л. Дискурс-аналіз у предметному полі етнополітології. Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 27-28 вересня 2003 року. Київ: Світогляд, 2004. С. 36-46.
21. Плотницька І. Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні / І. М. Плотницька. Державне будівництво. 2007. № 1. Ч. 1. С. 47-53.
22. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2012. 232 с.
23. Седнева Н. Політичні аспекти мовної політики в сучасній Україні (на прикладі південного регіону): канд. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спец. 23. 00. 02 / Міністерство освіти і науки України. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2013. 250 с.
24. Стьопіна О. Теорія і практика патріотичного виховання в сучасних умовах / О.Стьопіна. Освіта на Луганщині. 2007. № 2. С. 73-77.
25. Українське питання в Російській імперії (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах. Частина 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 276 с.
26. Фудерер Т., Данилевська О. Престиж української мови та ставлення до двомовності за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 22. № 1. 2019. С. 173-181.
27. Шевчук Г., Трач Н. Мовна політика після Помаранчевої революції. Магістеріум. Мовознавчі студії. 2009. Вип. 37. С. 97-104.

References:

1. Abramova D. Legal regulation of state language policy in the field of protection of rights national minorities. Collection of scientific works, 2019. Issue. 1 (22). P. 226-261.
2. Azhnyuk B. Language policy: European criteria and Ukraine. *Ukrainian linguistics*. Kyiv National University named after T. Shevchenko. K., 2019. № 1 (49). P. 9-31.
3. Bebyk V. Our political culture. *Political science readings*. 1992. №1. P.19-22.
4. Bychko (Nelipovych) A. Ukrainian mentality. Sources of formation. K.: Education of Ukraine, 2014. 206 p.
5. Vysotsky O. Technologies and strategies of language policy / O. Vysotsky. *Socio-humanitarian research and innovative educational activities. Proceedings of the International Scientific Conference*. May 24-25, 2019, Dnipro. / Science. ed. O. Yu. Vysotsky. Dnipro: SPD "Hunter", 2019. P.68-71.
6. Gavdida N., Nazarevich L. Linguocide as a form of language policy. *Scientific notes of TNPU. Series: Linguistics*. Vip. II (24) 2014 78. P. 77-80.
7. Golovaty S. Ukrainian language – the institution of statehood. *Law of Ukraine*. 2016. № 3. P.11-62.
8. Danilevska O. Language in revolution and revolution in language: language policy of the Central Rada, Hetmanate, Directory of the Ukrainian People's Republic / Oksana Danilevska. K., 2009. 176 p.
9. Diak I. Ukrainian revival or new Russification?: Scientific publication. K.: Granoslov, 2000. 304 p.
10. Dziuba I. Injecting darkness: From the Black Hundreds of the early XX century to Ukrainophobes of the early XXI century. K.: Type. Kyiv-Mohyla Academy House, 2011. 503 p.

11. Evseev K. Symbolic policy in Ukraine. Proceedings. Kyiv: IPiEND named after IF Kuras NAS of Ukraine, 2000. Issue. 6 (62). P. 310-322.
12. Kis R. The finale of the Third Rome: the Russian messianic idea at the turn of the millennium. Lviv, 1998. 253 p.
13. Concept of the state language policy of February 15, 2010 N 161/2010
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.
14. Korzh A. Linguistic factor of social transformation in Ukraine: Abstract. dis. ... cand. flight. Sciences: 23.00.02 / Chernivtsi National University named after Yu. Fedkovych. Chernivtsi, 2004. 20p.
15. Kryuchkov G. Ukraine before the fateful choice / Artist. Designer BF Bublik. Kharkiv: Folio, 2010. 474 p.
16. Kuts O. Language policy of some foreign countries: Scientific publication. Kharkiv: VN Karazin Kharkiv National University, 2011. 200 p.
17. Marakhovska N. Linguistic dimension of political communication. Linguistic Studies: A Collection of Scientific Papers. June 2012. Issue 23. P. 170-173.
18. Marusyk T., Koshova N. Infrastructure to meet the language needs of citizens and its functioning. Language situation in Ukraine: between conflict and consensus. K. : IFiEND named after IF Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 86-112.
19. Masenko L. Surzhik: between language and language. K. : Type. Kyiv-Mohyla Academy House, 2011. 135 p.
20. Nagornaya L. Discourse analysis in the subject field of ethnopolitics. Ethnopolitical science in Ukraine: achievements, problems, prospects. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference on September 27-28, 2003. Kyiv: Svitoglyad, 2004. P. 36-46.
21. Plotnytska I. Theoretical and methodological principles of language policy analysis in public administration / IM Plotnytska. State building. 2007. № 1. Ch. 1. P. 47-53.
22. Ruda O. Language issue as an object of manipulative strategies in modern Ukrainian political discourse: monograph / Olena Ruda; NAS of Ukraine, Inst. languages. K., 2012. 232 p.
23. Sedneva N. Political aspects of language policy in modern Ukraine (on the example of the southern region): Ph.D. dis. for the degree of Candidate of Political Science for special. 23. 00. 02 / Ministry of Education and Science of Ukraine. Petro Mohyla Black Sea State University. Mykolaiv, 2013. 250 p.
24. Stepina O. Theory and practice of patriotic education in modern conditions / O. Stepina. Education in Luhansk region. 2007. № 2. P. 73-77.
25. The Ukrainian question in the Russian Empire (late XIX – early XX centuries.): Collective scientific monograph in three parts. Part 3. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 1999. 276 p.
26. Fuderer T., Danilevska O. Prestige of the Ukrainian language and attitude to bilingualism according to speakers of different age groups. Bulletin of the KNLU. Philology series. Volume 22. № 1. 2019. P. 173-181.
27. Shevchuk G., Trach N. Language policy after the Orange Revolution. Magisterium. Linguistic studies. 2009. Vip. 37. P. 97-104.

Savoyska S. V. Language policy as a phenomenon and category

"Language policy" is studied as a phenomenon and category that is closely related: with the self-awareness of both the subject of policy that implements it and the scientist who studies it; with state and political ideologies, which are closely related to the identity of the subjects of language policy, understanding the history of the state, its inhabitants, their language and culture; with which state studies the language policy as it was in the past and is now (independent, occupied, postcolonial), what legacy it has received from its metropolis; with what the state is at the present stage of development: monolingual / multilingual, democratic or totalitarian-authoritarian; with the language policy pursued by the state or political forces in relation to its own people, and especially to a national minority, an indigenous nation, an ethnic group, and so on.

Emphasis is placed on the definition of the term "language policy", which was first used by the Polish politician J. Tsebollero, which is, in his opinion, a contradictory and extremely complex concept in the area of categorical definition, as this term has such properties that determine its role and place in socio-political relations. In this sense, it is noted that the term "language policy" is actively developed and used in the 1960s-1980s, and also spread in the early and late 1990s, which, according to O. Danilevska, should be understood as a set ideological postulates and practical actions aimed at regulating language relations in the state [8, p. 25].

It is determined that "language policy" is a category that reflects network, inter-network, institutional, etc. communication and political relations; a phenomenon that is closely related to state, opposition, public and civic policies; public policy, which implements language policy based on formal and informal institutions, which often conflict, thus gaining for their language more living space and opportunities to fully function, develop, spread in all spheres of socio-political life and compete with other languages;

logical concept, which is actively used, according to I. Plotnytska, on the territory of Soviet Ukraine in the 20s of the XX century, which marked the purposeful intervention of society in the spontaneous process of language development and organized management of this process "[21, p. 47].

It is proved that the peculiarity of the language policy of independent Ukraine is that it inherited from the USSR the postcolonial language situation, where the ratio of Ukrainian and Russian speakers did not correspond to the percentage of ethnic Ukrainians and Russians, as the colonizers turned the Ukrainian language state. It is noted that the model of relations between the Russian and Ukrainian languages in Soviet Ukraine was formed by the authorities so that they were perceived in society not as equal, but as a relationship between language and dialect. It was found that the peculiarity of language policy is also that its implementation is divided between two political forces, which, on the one hand, are national democratic institutions operating on the basis of pro-Ukrainian political forces, on the other – pro-Russian politicians (communists, socialists, social democrats, etc.) who defend the interests and values of Russia in Ukraine.

Key words: *language policy, Ukrainian state, political forces, political ideology, subject of politics, identity, language situation, Russian and Ukrainian languages, Russia, pro-Russian*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.14

УДК 321.7:316.070:004.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9786>

Стеблина Н. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

COVID-19 ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИФРОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ У 2020 Р.

Цифровізація політичного дискурсу в теорії може зменшувати диспропорцію між репрезентацією офіційних та неофіційних акторів у кризові часи, характерну для мас-медійного етапу розвитку дискурсу. Для того, щоб перевірити цю гіпотезу, було відстежено трансформацію українського цифрового політичного дискурсу у січні-травні 2020 р. Дані з цього періоду порівнювалися із даними 2019 р. Матеріалом дослідження були тексти провідного суспільно-політичного видання «Українська правда». Корпус текстів склав більше 10 тис. одиниць. Тексти оброблялися за допомогою програм, написаних мовою Python. Вимірювалися чотири показники: диверсифікація, унікальність, збалансованість та вітчизняний фокус цифрового політичного дискурсу.

Показник диверсифікації порівняно із попереднім роком впав нижче середнього (1,2 у 2019 р.), із найнижчими показниками у березні-квітні (0,5-0,6). Показник унікальності – навпаки зріс, порівняно із 2019 р. і залишався приблизно на одному й тому ж рівні – 25-27%. В період карантину ця характеристика в цілому співпала із характеристиками ЦПД під час «мертвого сезону» у 2019 р. І свідчить про більш низьку інтенсивність політичного життя. Також у березні-травні спостерігаємо меншу гетерогенність у складі найбільш згадуваних політичних акторів (це переважно – представники влади). Тим не менш, за показником збалансованості маємо найменший розрив між кількістю згадувань першої особи у рейтингу згадуваності (Зеленський) та другою (Кличко). А у березні-квітні – більшу вагу до внутрішніх тем (вітчизняний фокус – вищий, ніж середній показник у 2019 р.).

В результаті проведеного дослідження, можемо зазначити, що цифровий політичний дискурс України трансформувалася внаслідок подій, пов'язаних із пандемією COVID-19. Бачимо, що взаємодія між політичними акторами була зведена до мінімуму, що може свідчити про недостатню залученість до взаємодії неофіційних акторів або ж про їхню «непомітність» у дискурсі.

Ключові слова: цифровий політичний дискурс, Україна, COVID-19, криза, політичний текст, «Українська правда»

Кризові часи, як правило, змінюють принципи функціонування політичного дискурсу. Як правило, це можна відстежити через репрезентацію політичних акторів – політичних суб'єктів та інститутів. Саме офіційні актори мають бути представлені у дискурсі найбільше: вони володіють останніми даними, вони мають уплив та статус, щоб контролювати ситуацію та ін. Це призводить до того, що політичний дискурс держави, в якому і у докризові часи непропорційно були представлені офіційні особи та інститути, стає ще більш нерівномірним, при цьому збільшується розрив між представленістю у ньому представників влади та владних інституцій та інших акторів (громадських активістів, експертів, опозиції та ін.). Тим не менш, цифровізація політичного дискурсу в теорії може зменшувати диспропорцію між репрезентацією офіційних та неофіційних акторів, адже технологічно як перші, так і другі, мають можливість висловлюватись через низку майданчиків у мережі, а отже, долучатися до формування порядку денного. Пандемія коронавірусу призвела до того, що численні інституції, підприємства та організації перевели свою діяльність (в тому числі, комунікативну) в онлайн, відтак, можемо припустити, що вони потенційно можуть бути представленими у політичному дискурсі збалансовано. Маючи дані щодо цифрового політичного дискурсу України 2019 року, зможемо це встановити у даному дослідженні.

Характеристики політичного дискурсу під час кризових ситуацій

Рівноцінне представлення інтересів усіх зацікавлених осіб під час кризової ситуації є дуже важливим. Ефективна комунікація, що передбачає взаємодію багатьох суб'єктів та інституцій під час епідемії чи пандемії є надзвичайно важливою [16, с. 120]. “Для того, щоб досягти успіху

у питанні громадського здоров'я, важлива не тільки базова інформація, адже у часи нових інфекційних захворювань точна інформація може бути просто недоступною, експерти також можуть не дійти консенсусу щодо можливих ризиків та лікування, при цьому ЗМІ змагаються один з одним, можуть поширювати чутки – тим більше у складному медійному оточенні, що формується Інтернетом та соціальними медіа» [16, с. 129] зазначають Лі та Баснят, що вивчали пандемію H1N1. Також маємо враховувати, що під час кризових ситуацій, на інформування мають вплив час (адже повідомлення потрібно надавати якнайшвидше – в тому числі, щоб уникнути чуток або ж паніки) та відстань (важливо повідомляти про події з усього світу), за яких не випадає можливості вивчити проблему глибше, відредагувати написане та аналізувати та ін. [15, с. 164]. Ефект посилює «культура швидкості», за якої «жадобу швидкості неможливо заспокоїти» [23, с. 193].

Під час кризових ситуацій найбільше у політичному дискурсі репрезентовані еліти. Вони коментують події, є ключовими ньюзмейкерами, відтак, впливають на суспільну думку під час кризи, коли до політики та новин прикута увага більшої, ніж завжди аудиторії [7]. За такої кризової ситуації, як, наприклад, війна, саме офіційні джерела найбільше представлені у ЗМІ, при цьому журналісти, як правило, ставляться до інформації та позицій, що поширюють ці джерела, некритично [14], також можуть поширюватися пропагандистські меседжі [5, 74]. За такої «інформаційної гегемонії» [4] до мінімуму зводиться «альтернативна комунікація», яка важлива для щоденного життя, участі у політиці (індивідуально й колективно), для формування ідентичності та приналежності [5, с. 12]. Звісно, інформація з офіційних джерел за кризової ситуації, в тому числі пандемії, важлива, адже аудиторіям мають надаватися інструкції – «що робити фізично» та «регулююча інформація» – «як із кризою впоратися психологічно» [8, с. 29]. Тим не менш, для формування адекватного уявлення про те, що відбувається, потрібні й інші голоси, доповнення, фільтрація офіційної інформації. Лі та Баснят пишуть, що під час пандемії H1N1 була важлива диверсифікація провідних фреймів (від влади) та емоційних закликів, більш чіткий тематичний фреймінг, більше джерел інформації та ін. [16, с. 129]. Урядові ж організації, що поширюють повідомлення, мають прагнути до спільних інтерпретацій того, що відбулося, і співпрацюючи зі ЗМІ, полегшувати загальну атмосферу кризи, – зазначають Геркен і ван дер Меєр, що досліджували кризу викликану Еболою [11, с. 173]. Паінтер і Кью вважають, що за часів пандемії важливо знижувати градус політичної напруги, бо за їхніми спостереженнями політична поляризація впливає на дотримання соціального дистанціювання [20]. Важливо також пам'ятати про дисбаланс між повідомленнями про COVID-19 та іншими темами у політичному дискурсі, при цьому перші можуть витіснити зокрема повідомлення про конфлікти та війну, тож «може скластися хибне враження про те, що старі проблеми вирішено. Відтак, країни, в яких тривають воєнні конфлікти, можуть зазнати ще більших проблем, адже тепер увагу їхнім подіям практично не приділяють» [6, с. 5–6]. При цьому під час пандемії держави більш зосереджені на внутрішніх справах, відтак внутрішня політика стає більш ізоляціоністською [13]. Хоча при тому, що пандемія змінить існуючий світопорядок, все ж вона може змусити більшість країн світу співпрацювати [21].

Карантин та викликані ним обмеження також потрібно враховувати, говорячи про політичний дискурс та його різноманіття. Приміром, уже більш ніж 10 років Freedom House констатує зниження оцінок за дотримання прав і свобод у багатьох країнах по всьому світу. А пандемія коронавірусу, на думку фахівців організації, може призвести до «нових викликів демократії та правам людини». Причому це стосується не тільки авторитарних чи тоталітарних країн, але й демократичних [9]. Про це ж зазначає й Ільяс: «Економічна криза, викликана пандемією, загрожує ще більшої нерівності, при цьому концепти ліберальних економік та демократій опиняються під питанням, оскільки у все більшій кількості країн обмежують громадські свободи..., тож система вже не працюватиме, як раніше» [13].

Погіршення ситуації із дотриманням політичних та громадянських прав та свобод відображається і на якості політичної комунікації. При цьому ще до пандемії експерти констатували наявність цієї проблеми. Приміром, фахівці Інституту Ройтерз дійшли висновків, що майже кожен третій мешканець світу (29%) уникає новин [19], також третина споживачів новин вважає політичні повідомлення неважливими [17]. Дослідники Pew Research Center зазначають, що 44% аудиторій у 38 країнах світу сприймають політичні новини як заангажовані [18]. Тут можна згадати й про феномен *disempowerment* – відчуття власної безсилості щодо змін, зокрема, у політичному житті власної країни [10]. На якість політичної комунікації впливає маркетизація політики [22] та новин [12].

Щодо ситуації в Україні, то за спостереженнями медійних організацій, більшість спікерів, що коментують COVID-19 – регіональні посадовці та політики [3]. При цьому темі коронавірусу в українських ЗМІ присвячувалося 58,5% у березні 2020 і 27% – у травні [2].

Мета, матеріал та метод

Беручи до уваги усе, зазначене вище, маємо відповісти на питання, як саме пандемія COVID-19 позначилася на українському цифровому політичному дискурсі, зокрема, беручи до уваги показники диверсифікації (наявність у ЦПД більш ніж одного політичного актора), унікальності (наявність у ЦПД постійних та непостійних акторів), збалансованості (співвідношення між відсотком уваги до другого та першого спікера та змінність цих спікерів) та вітчизняного фокусу (відсоток повідомлень про внутрішні події).

Матеріалом для нашого дослідження стало провідне українське суспільно-політичне видання «Українська правда». За допомогою програм, написаних мовою Python за січень – травень 2020 (до 23 травня) було зібрано 10046 текстів новин і проаналізовано такі показники:

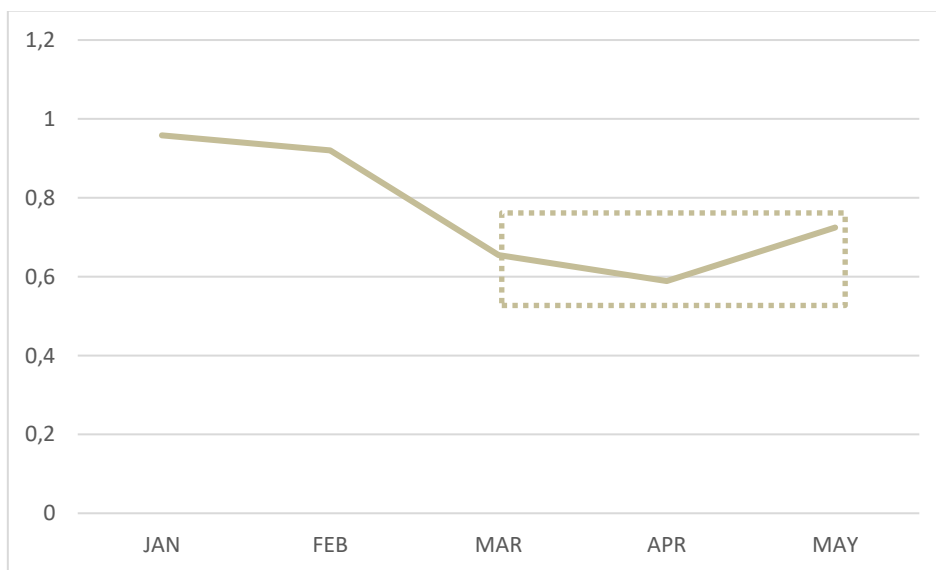
- диверсифікації – середня кількість згадок про політичних акторів у заголовках;
- унікальності – відсоток унікальних згадок політичних акторів до кількості загальних згадок;
- збалансованості – співвідношення відсотка згадок другого в рейтингу згадуваності політичного актора до другого;
- вітчизняного фокусу – співвідношення відсотка згадок внутрішніх політичних акторів до зовнішніх.

Результати

Диверсифікація

Згідно із попередніми дослідженнями ЦПД України, середній показник диверсифікації за минулий рік склав 1,1. Порівняно із 2005 роком він продовжує знижуватися (у 2005 році він становив – 2,3). При цьому можливі сезонні коливання, коли показники на початку та в кінці року та влітку (у так званий «мертвий сезон»: періоди канікул, свят та відпусток) можуть бути меншими. Збільшення за показником у минулому році співпали із періодами передвиборчих кампаній та виборами, початком роботи нового уряду та нової ради.

Цього ж року бачимо різку відмінність (мал. 1).

Мал 1. Диверсифікація цифрового політичного дискурсу України (січень-травень 2020)

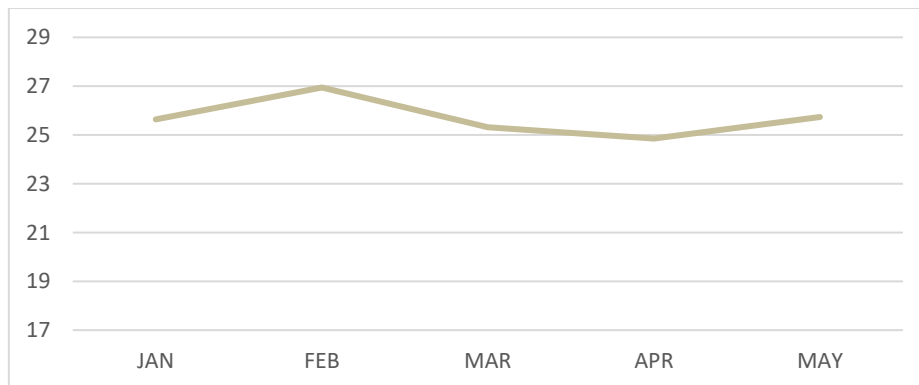
Показник диверсифікації на початку року становив 0,9 (0,89 – у січні минулого року), проте пізніше – у березні-травні – зростання не відбулося, навпаки, показники впали. Тож зниження інтенсивності політичного життя уплинуло і на політичний дискурс, відтак цифровий політичний дискурс України і досі залишається залежним від офлайн-життя.

Унікальність

У 2019 році ми побачили негативну кореляцію між показником диверсифікації та унікальності. Тож чим більша унікальність, тим менша диверсифікація. Тож у періоди більш інтенсивної взаємодії до ЦПД долучаються переважно одні й ті ж самі актори. Також у минулому році середній показник унікальності становив 17%, що означає, що взаємодія у ЦПД відбувається переважно між одними і тими ж акторами. Тут так само були зафіксовані сезонні коливання – найбільший показник на початку року, а також більші за середні показники у грудні та серпні. Знову ж таки, оскільки для ЦПД характерний режим роботи 24/7, обсяг інформації лишається тим самим

(із незначними коливаннями), проте характер інформування змінюється через те, що ключові актори менше представлені. Або ж, як зазначав Ж. Бодрійяр, відбувається ксерокопіювання смислу, коли «ідея прогресу зникла, але сам прогрес – триває» [1].

За цим показником також спостерігаємо зміну у 2020 році (мал. 2).

Мал 2. Унікальність цифрового політичного дискурсу України (січень-травень 2020)

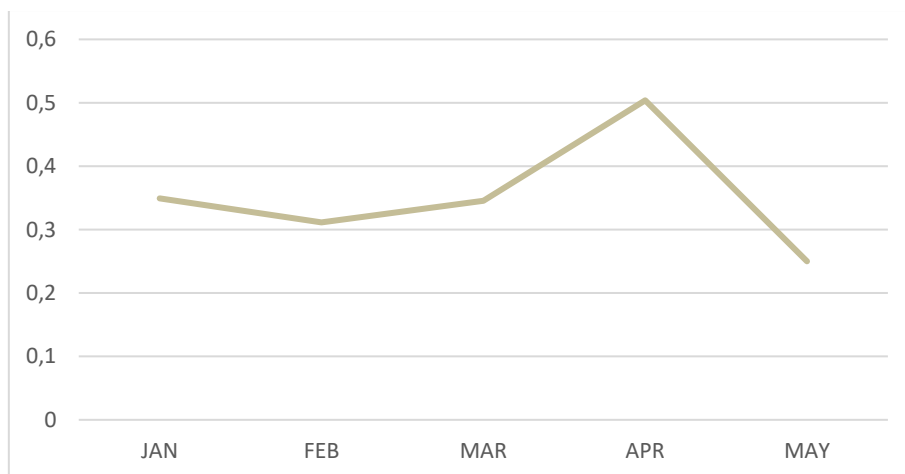
Якщо у 2019 році унікальність ЦПД почала знижуватися з лютого, що у 2020 році цього не відбулося. І показник залишався приблизно на одному й тому ж рівні – 25-27%. Це означає, що в період карантину ця характеристика ЦПД в цілому співпала із характеристиками ЦПД під час «мертвого сезону».

Хоча, звісно, це може свідчити й про більше залучення епізодичних політичних акторів до ЦПД. Проте чи приділяється їм достатня увага? Про це можемо дізнатися, вивчивши показник збалансованості.

Збалансованість

Оскільки у 2019 році відбулася зміна влади, то ми зафіксували найменший розрив між першою та другою фігурою у рейтингу згадуваності у квітні (Зеленський – Порошенко) – 0,7 у квітні. Проте середнє склало 0,29, оскільки після виборів різниця між кількістю згадок стабілізувалася.

У 2020 році також маємо найбільший розрив у 0,5 у квітні, і в цілому показник вищий – за минулорічне середнє – 0,3. Із падінням у травні до 0,25 (мал. 3).

Мал 3. Збалансованість цифрового політичного дискурсу України (січень-травень 2020)

Ці дані свідчать про те, що у 2020 р поряд із першою фігурою у рейтингу (Зеленський) присутні також і значимі актори другого плану, які, звісно, не можуть конкурувати із ним за кількістю уваги, проте все ж також постійно фігурують у ЦПД, є впізнаваними та ін.

Склад найбільш популярних акторів дозволяє зробити висновок про зменшення гетерогенності ЦПД у період карантину (див табл 1).

Топ-5 найбільш популярних акторів

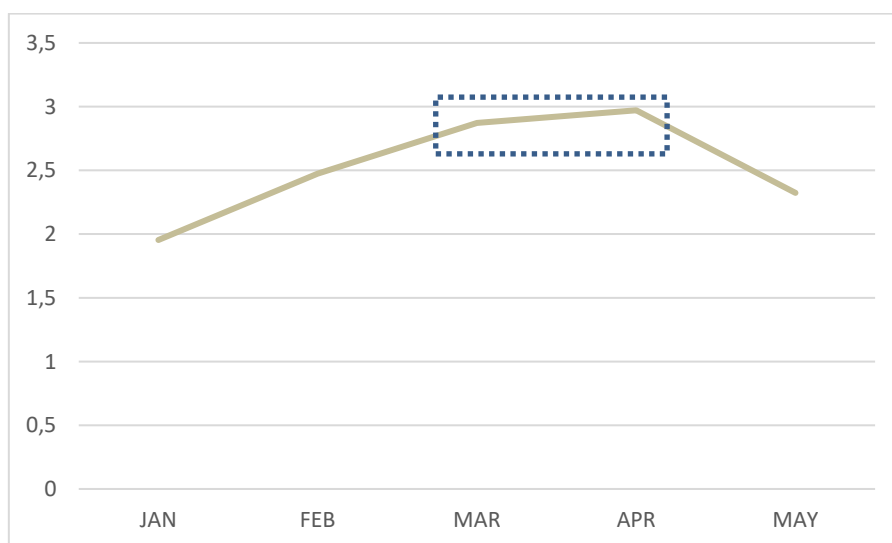
	<i>JAN</i>	<i>FEB</i>	<i>MAR</i>	<i>APR</i>	<i>MAY</i>
Зеленський	146	151	136	129	136
Гончарук	51	47	33		
Порошенко	39	31			
Шеремет	27				
Янукович	13				
Єрмак		21	31	40	30
Богдан		19			
Шмигаль			47		24
Кличко			45	65	34
Саакашвілі				28	28
Венедиктова				25	
Чорновол				25	

Як правило, другою особою у рейтингу згадуваності є прем'єр-міністр. Проте за часів карантину ситуація змінюється – і на перший план виходить мер Києва, що може свідчити про більшу сконцентрованість ЦПД на локальних подіях. Хоча, звісно, зміна прем'єрів також могла датися взнаки.

Цікаво також, що більш гетерогенним дискурс є у січні, коли окрім представників влади у топ-5 входять й колишні президенти Порошенко та утікач-Янукович, і вбитий журналіст Шеремет. З березня по травень у топ-5 входили тільки представники влади (центральної чи місцевої) та силових структур за винятком квітня, коли однакову кількість згадувань набрали генеральна прокурорка Венедиктова та колишня народна депутатка Чорновол – у зв'язку із імовірним підпалом офісу «Партії регіонів».

Вітчизняний фокус

Кількість згадок про вітчизняних акторів в українському ЦПД, як правило, переважає кількість згадок про зарубіжних, тим не менш, можемо констатувати, що у найбільш важливі періоди ця різниця збільшується. Наприклад, у 2019 році найбільшим показник вітчизняного фокусу був теж під час передвиборчих кампаній та виборів. Також і в 2020 бачимо зростання уваги до вітчизняних політичних акторів (мал. 4).

Мал. 4. Вітчизняний фокус цифрового політичного дискурсу України (січень-травень 2020)

У березні-квітні показник більший за середнє у 2019 р.

Висновки

В результаті проведеного дослідження, можемо зазначити, що цифровий політичний дискурс України трансформувалася внаслідок подій, пов'язаних із пандемією COVID-19. Про це свідчить порівняльний аналіз за цими ж самими показниками у 2019 р. Зокрема ми бачимо серйозне падіння диверсифікації ЦПД, а отже взаємодія між політичними акторами була зведена до мінімуму, що може свідчити про недостатню залученість до взаємодії неофіційних акторів або ж про їхню «непомітність» у дискурсі. Звісно, можемо також пояснювати подібний показник новизною теми, її непередбачуваністю та, звісно, великим обсягом інформації, який варто було переробляти. Тож перевага надавалася тим джерелам, які могли надати попередньо оброблену і привабливо «упаковану» інформацію про пандемію. За такої ситуації у ЦПД можуть домінувати фрейми еліт, а інші точки зору – ігноруватися. І це також можна сприймати як ще один «виклик демократії» (використовуючи термінологію Freedom House).

Також бачимо значну представленість еліт у ЦПД під час пандемії – зі зниженням його гетерогенності під час карантину, а також знаходимо підтвердження тези про більшу внутрішню ізоляцію дискурсу, його сконцентрованість на локальних проблемах.

Можемо констатувати, що наявність технологічних платформ для взаємодії у межах ЦПД мало використовується, й за показниками унікальності та диверсифікації бачимо таку ж низьку інтенсивність політичного життя, що й за часів так званого «мертвого сезону». Відтак, цифровий політичний дискурс продовжує залежати від офлайн-порядку денного.

Бібліографічний список:

1. Бодрийяр, Ж. *Прозрачність зла*. Москва: Добросвет, 2020.
2. Голуб, О. COVID-19 відходить на другий план. Звіт з моніторингу онлайн-медіа. ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/covid-19-vidhodyt-na-drugyj-plan-zvit-z-monitoryngu-onlajn-media-i33275> (дата звернення: 1.06.2020).
3. ІМІ. 39% спікерів у новинах про коронавірус – регіональні посадовці та політики: дослідження ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/39-spikeriv-v-novynah-pro-koronavirus-regionalni-chynovnyky-ta-polityky-doslidzhennya-imi-i32888> (дата звернення: 1.06.2020).
4. Лалл, Д. *Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 2002.
5. Bailey, O., Cammaerts, B., & Carpentier, N. *Understanding Alternative Media*. New York: Open University Press, 2008.
6. Bolder, P. (2020). COVID-19 and World Peace: An Overture to a New Era or Business as Usual? Hague Centre for Strategic Studies. URL: <https://hcss.nl/report/covid-19-and-world-peace-overture-new-era-or-business-usual> (дата звернення: 1.06.2020). DOI:10.2307/resrep24189
7. Calabrese, A., Burke, B. American Identities: Nationalism, the Media, and the Public Sphere. *Journal of Communication Inquiry*. 1992. № 16(2). P. 52–73. DOI:10.1177/019685999201600205
8. Coombs, T. Parameters for crisis communication. In T. Coombs, & S. Holladay, *Handbook of Crisis Communication*. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. P. 17–53.
9. Freedom House. Democracy during Pandemic. URL: <https://freedomhouse.org/issues/democracy-during-pandemic> (дата звернення: 1.06.2020).
10. Gans, H. *Democracy and the News*. New York: Oxford University Press, 2004.
11. Gerken, F., van der Meer, T. Crisis Frame Dynamics: Frame Diversity in News Media and the Role of Governmental Actors. *Political Science*. 2019. № 2(2). P. 149–180. DOI:10.30658/jicrcr.2.2.
12. Iggers, J. *Good News, Bad News. Journalism. Ethics and the Public Interest*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999.
13. Ilyas, A. Covid-19 Pandemic: Emergence of a New Geopolitical Perspective. Sustainable Development Policy Institute. URL: https://www.jstor.org%2Fcollection%2Fsustainability-backfile-collection%3FcontentType%3Dresearch_reports&usg=AOvVaw3k7HWb8YWz2d-xB3pWMKFB (дата звернення: 1.06.2020). DOI:10.2307/resrep24375
14. Johnson, J., Kaye, B. Wag the Blog: How Reliance on Traditional Media and the Internet Influence Credibility Perceptions of Weblogs Among Blog Users. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2004. № 81(3). P. 622–642. DOI:10.1177/107769900408100310
15. Katz, E., Liebes, T. “No More Peace!”: How Disaster, Terror and War Have Upstaged Media Events. *International Journal of Communication*. 2007. № 1. P. 157–166.
16. Lee, A., Chyi, H. When Newsworthy is Not Noteworthy. Examining the value of news from the audience’s perspective. *Journalism Studies*. 2013. № 15(6). P. 807–820.
17. Lee, S., Basnyat, I. From Press Release to News: Mapping the Framing of the 2009 H1N1 A Influenza Pandemic. *Health Communication*. 2012. № 28(2). P. 119–132. DOI:10.1080/10410236.2012.658550
18. Mitchell, A. S. (2018). Publics Globally Want Unbiased News Coverage, but Are Divided on Whether Their News Media Deliver. URL: <http://www.pewglobal.org/2018/01/11/publics-globally-want-unbiased-news-coverage-but-are-divided-on-whether-their-news-media-deliver/> (дата звернення: 1.06.2020).

19. Newman, N. *Reuters Institute Digital News Report 2017*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017.
20. Painter, M., Qiu, T. Political beliefs affect compliance with COVID-19 social distancing orders. *Vox*. URL: <https://voxeu.org/article/political-beliefs-and-compliance-social-distancing-orders> (дата звернення: 1.06.2020).
21. Shakeel, Ramay, A. Future of Global Order. Sustainable Development Policy Institute. URL: https://www.jstor.org%2Fkbar%2Fcollections%2Fpli-backfile-collection&usg=AOvVaw35dTgf_Rr5-5N7sWvVNSFe DOI:10.2307/resrep24364.5
22. Thompson, M. *Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics?* New York: St. Martin's Press, 2016.
23. van Dejk, J. A. *The Network Society. Social Aspects of New Media*. London: Thousand Oaks, 2006.

References:

1. Baudrillard, J. *Prozrachnost' zla*. Moskva: Dobrosvet, 2020.
2. Golub, O. COVID-19 vidxodyt' na drugy' j plan. *Zvit z monitoryngu onlajn-media*. IMI. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/covid-19-vidhodyt-na-drugyj-plan-zvit-z-monitoryngu-onlajn-media-i33275> (дата звернення: 1.06.2020).
3. IMI. 39% spikeriv u novy`nax pro koronavirus – regional`ni posadovci ta polity`ky`: doslidzhennya IMI. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/39-spikeriv-v-novynah-pro-koronavirus-regionalni-chynovnyky-ta-polityky-doslidzhennya-imi-i32888> (дата звернення: 1.06.2020).
4. Lall, D. *Mas-media, komunikatsiya, kul'tura: hlobal'nyu pidkhid*. Kyiv: K. I. S., 2002. – 264 p.
5. Bailey, O., Cammaerts, B., & Carpentier, N. *Understanding Alternative Media*. New York: Open University Press, 2008.
6. Bolder, P. (2020). COVID-19 and World Peace: An Overture to a New Era or Business as Usual? Hague Centre for Strategic Studies. URL: <https://hcss.nl/report/covid-19-and-world-peace-overture-new-era-or-business-usual> (дата звернення: 1.06.2020). DOI:10.2307/resrep24189
7. Calabrese, A., Burke, B. American Identities: Nationalism, the Media, and the Public Sphere. *Journal of Communication Inquiry*. 1992. № 16(2). P. 52–73. DOI:10.1177/019685999201600205
8. Coombs, T. Parameters for crisis communication. In T. Coombs, & S. Holladay, *Handbook of Crisis Communication*. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. P. 17–53.
9. Freedom House. Democracy during Pandemic. URL: <https://freedomhouse.org/issues/democracy-during-pandemic> (дата звернення: 1.06.2020).
10. Gans, H. *Democracy and the News*. New York: Oxford University Press, 2004.
11. Gerken, F., van der Meer, T. Crisis Frame Dynamics: Frame Diversity in News Media and the Role of Governmental Actors. *Political Science*. 2019. № 2(2). P. 149–180. DOI:10.30658/jicrcr.2.2.
12. Iggers, J. *Good News, Bad News. Journalism. Ethics and the Public Interest*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999.
13. Ilyas, A. Covid-19 Pandemic: Emergence of a New Geopolitical Perspective. Sustainable Development Policy Institute. URL: https://www.jstor.org%2Fkbar%2Fcollections%2Fsustainability-backfile-collection%3FcontentType%3Dresearch_reports&usg=AOvVaw3k7HWb8YWz2d-xB3pWMKFb (дата звернення: 1.06.2020). DOI:10.2307/resrep24375
14. Johnson, J., Kaye, B. Wag the Blog: How Reliance on Traditional Media and the Internet Influence Credibility Perceptions of Weblogs Among Blog Users. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2004. № 81(3). P. 622–642. DOI:10.1177/107769900408100310
15. Katz, E., Liebes, T. “No More Peace!”: How Disaster, Terror and War Have Upstaged Media Events. *International Journal of Communication*. 2007. № 1. P. 157–166.
16. Lee, A., Chyi, H. When Newsworthy is Not Noteworthy. Examining the value of news from the audience's perspective. *Journalism Studies*. 2013. № 15(6). P. 807–820.
17. Lee, S., Basnyat, I. From Press Release to News: Mapping the Framing of the 2009 H1N1 A Influenza Pandemic. *Health Communication*. 2012. № 28(2). P. 119–132. DOI:10.1080/10410236.2012.658550
18. Mitchell, A. S. (2018). Publics Globally Want Unbiased News Coverage, but Are Divided on Whether Their News Media Deliver. URL: <http://www.pewglobal.org/2018/01/11/publics-globally-want-unbiased-news-coverage-but-are-divided-on-whether-their-news-media-deliver/> (дата звернення: 1.06.2020).
19. Newman, N. *Reuters Institute Digital News Report 2017*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017.
20. Painter, M., Qiu, T. Political beliefs affect compliance with COVID-19 social distancing orders. *Vox*. URL: <https://voxeu.org/article/political-beliefs-and-compliance-social-distancing-orders> (дата звернення: 1.06.2020).
21. Shakeel, Ramay, A. Future of Global Order. Sustainable Development Policy Institute. URL: https://www.jstor.org%2Fkbar%2Fcollections%2Fpli-backfile-collection&usg=AOvVaw35dTgf_Rr5-5N7sWvVNSFe DOI:10.2307/resrep24364.5
22. Thompson, M. *Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics?* New York: St. Martin's Press, 2016.
23. van Dejk, J. A. *The Network Society. Social Aspects of New Media*. London: Thousand Oaks, 2006.

Steblyna N. O. COVID-19 and Ukrainian digital political discourse transformation in 2020

A political discourse digitalization potentially may lead to decreasing a disproportion in official and non-official actors representation in a crisis times, which was observed in mass-media period of the discourse development. To check this hypothesis, the Ukrainian digital political discourse transformation was observed between January-May 2020. These data was compared with 2019 data. A corpus of texts was formed from a prominent Ukrainian social and political site «Ukrayins'ka pravda» (more than 10 thousand items). The texts were processed with the help of Python programs. Four indicators were measured: diversification, uniqueness, balance and domestic focus.

The diversification indicator decreased in comparison with 2019 (1,2). In March-April 2020 the indicator had the lowest rate (0,5-0,6). And vice versa, the uniqueness indicator increased and was stable in 2020 – 25-27%. In the quarantine period this characteristic coincided with the Ukrainian digital political discourse characteristics during so called «dead season» (holidays, vacations) in 2019. This shows a lower intensity of political life. Additionally, in March-May lower heterogeneity in a list of the most popular political actors is observed (officials mainly). However, there is a smaller gap between the first (Zelensky) and the second position (Klychko) in the list. And the greatest attention towards internal affairs is considered (domestic focus is higher, than 2019 average).

As a result, it may be claimed, that the Ukrainian digital political discourse has been transforming, due to COVID-19 pandemic. The interrelations between the political actors was minimized, which may testify low engagement of non-official actors or their invisibility in the discourse.

Key words: digital political discourse, Ukraine, COVID-19, political text, «Ukrayins'ka pravda»

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.15

УДК 351:323.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6293-8043>

Аблазов І. В., Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0866-1412>

Гордієнко Л. О., Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка

ФАКТОР ДЕРЖАВОЦЕНТРИЧНОСТІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ БРИТАНСЬКОГО ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Тенденцією розвитку безпекового середовища сьогодення є трансформації поняття «безпека» та зміщення її фокусу від держави до окремої особистості та спільноти. Принцип людиноцентричності вже успішно інкорпорується до політичних стратегій провідних країн світу та є, безумовно, актуальним і для України.

Дослідження присвячене вивченню основних гальмівних факторів на шляху до впровадження концепції безпеки людини в системі національної безпеки України, а також має на меті встановити можливі напрями імплементації цього концепту в практичну площину політики безпеки та оборони України за досвідом Великобританії.

В статті проаналізовано законодавчо закріплені положення щодо визначення національних інтересів України та їх співвідношення з інтересами особистості, суспільства та держави. За результатами аналізу зроблено висновок, що в українському законодавстві нівелюється найважливіший критерій національної безпеки, а саме дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави. Це вказує на державоцентричність існуючої системи національної безпеки нашої держави.

Враховуючи досвід провідних країн світу щодо реалізації концепції безпеки людини, вирішено зосередити увагу на дослідженні досвіду Великобританії. Адже саме Великобританія, будучи лише на початку шляху до реалізації порядку денного безпеки людини, стала першою країною, яка офіційно інкорпорувала цю концепцію в основу своєї оборонної політики.

На основі аналізу британського досвіду впровадження концепції безпеки людини в оборонну політику запропоновано низку важливих для України кроків на шляху до побудови системи національної безпеки крізь призму безпеки людини. За умови успішної реалізації концепція безпеки людини сприятиме подоланню фактору державоцентричності системи національної безпеки України та може бути розвинена в корисний для практичної політики аналітичний інструмент, що дозволить забезпечити умови для реалізації інтересів особистості, суспільства та держави.

Ключові слова: *система національної безпеки України, державоцентричність, людиноцентричність, концепція «безпеки людини», національні інтереси, Великобританія.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії безпекового світового порядку свідчать, що не зважаючи на розгалуженість інститутів колективної безпеки та постійне вдосконалення систем національної безпеки, для багатьох людей сучасний світ – це незахищене місце, повне загроз у різних сферах. Виклики, з якими стикається світ у 21 столітті – поширення пандемій, зростаючий рівень бідності, природні катастрофи, міжнародний тероризм та раптові фінансово-економічні кризи ускладнюють життя людей та знижують перспективи сталого розвитку, миру та стабільності. Загрози безпеці людини є складними, часто охоплюють декілька сфер життя та можуть зростати експоненційно, руйнуючи цілі громади та безперешкодно перетинаючи державні кордони.

Твердження, що безпека окремого індивіда автоматично походить від безпеки держави, більше не розцінюється як аксіома. Це спонукало трансформації поняття «безпека» у сучасній науці та поповненню безпекового дискурсу концепцією «безпека людини» (human security), що знаменує собою переміщення фокусу від держави до окремих індивідів та спільнот. Сьогодні принцип людиноцентричності успішно інкорпорується до політичних стратегій провідних країн світу, що є важливим показником його цінності та своєчасності. На початку 2020 року Рада національної безпеки і оборони України схвалила стратегію національної безпеки і оборони України під назвою «Безпека людини – безпека країни» [10]. Дана стратегія – це декларація, затвердження якої повинно стати основою для розробки інших документів стратегічного планування у сфері національної безпеки й оборони. Проте в діючому законодавстві немає систематичного погляду на питання безпеки людини та національних інтересів, а в реальних умовах, на практиці концепція безпеки людини реалізується фрагментарно.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є визначити основні стримуючі фактори впровадження принципу людиноцентричності в законодавчому полі системи національної безпеки України, а також встановити можливі напрями імплементації концепту безпеки людини в практичну площину політики безпеки та оборони за досвідом Великобританії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науці проблеми національної безпеки та національних інтересів найбільш глибоко, на нашу думку, розкрито у наукових доробках Володимира Горбуліна [2–5] та Анатолія Качинського [3–5]. Комплексному дослідженню концепції безпеки людини присвячено монографію Тетяни Маляренко «Безпека людини у мінливому світі» [6], статті Володимира Тихого [11–12], а також ряд видань Фонду імені Фрідріха Еберта [1,7]. Українськими авторами переважно аналізується досвід Канади, Австрії та Японії, як передових країн в питаннях імплементації концепції безпеки людини в систему національної безпеки. Проте недостатньо вивченими залишаються питання її впровадження в практичну діяльність сектору безпеки та оборони. Саме для дослідження зазначених аспектів доцільним є врахування досвіду Великобританії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні концепція безпеки людини все ще знаходиться на периферії внутрішньої та зовнішньої політики. Причиною такого порядку денного є те, що отримавши незалежність, Україна зосередила увагу на проблемах «жорсткої» безпеки (hard security): проблемах територіальної цілісності, відродженні зруйнованої економіки, розвитку ембріональної демократії, тощо. Очевидно, що проблеми «м'якої» безпеки (soft security) довго недооцінювалися в Україні та підривали рівень національної безпеки. Водночас, перспектива європейської інтеграції все ще зберігає найефективніший стимул для включення концепції безпеки людини в зовнішньо- та внутрішньополітичну стратегію України [1].

Все більше країн визнають важливість концепції безпеки людини на національному рівні. В академічних колах українські науковці погоджуються, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що гарантує сталий і поступальний розвиток країни [4]. А найважливішим критерієм національної безпеки є баланс життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави і, особливо, їх взаємна відповідальність щодо гарантування безпеки. Саме дотримання цього балансу і є головним принципом *людиноцентричності* держави.

Проте у законодавчому полі України превалує державоцентричний підхід до розуміння системи національної безпеки. Це підтверджується дублюванням понять «національна безпека» і «державна безпека» як в Конституції України, так і в інших нормативно-правових актах у сфері національної безпеки і оборони. Не виключенням є і Закон України «Про національну безпеку України», в якому ці поняття є фактично ідентичні [8] та означають захищеність одних і тих же об'єктів від реальних і потенційних загроз. Так, у тексті закону: «*національна безпека України* – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; *державна безпека* – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру». Різниця між визначеннями полягає лише у визначенні характеру загроз. У першому випадку це просто загрози, а в другому – загрози невоєнного характеру. Таке дублювання понять можна пояснити тим, що використання терміну «державна безпека» має корені у радянських часах і частково пов'язане з багатозначністю терміну «national» в англійській мові, який означає як націю, так і державу. Такий підхід до співвідношення

зазначених категорій є сумнівним та ще раз підкреслює *державоцентричність* системи національної безпеки України.

Аналогічна ситуація простежується і у трактуванні національних інтересів України. У людиноцентричних країнах національні інтереси відображають баланс інтересів людини, суспільства та держави. Загально визнаними інтересами *людини* є, наприклад, права та свободи людини, загальнолюдські цінності, індивідуалізм, право приватної власності. Інтереси *суспільства* включають добробут, соціальну справедливість, міжетнічну та міжконфесійну злагоду, ліберально-демократичні традиції, матеріальні та духовні надбання, а інтереси *держави* – це державний суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад, природні ресурси, система міжнародних зв'язків, тощо. До речі, необхідність дотримання зазначеного балансу була передбачена законом України, який втратив чинність у 2018 році – «Про основи національної безпеки України», згідно якого: «національна безпека України – комплекс законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...» [9].

Відповідно до чинного закону «Про національну безпеку України» [8] фундаментальними *національними інтересами України* є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. В результаті компаративного аналізу зазначеного переліку зі згаданими вище загально визнаними постулатами, можна зробити висновок, що *національні інтереси України охоплюють лише інтереси держави*, ігноруючи загально визнані інтереси людини та суспільства. Таким чином, нівелюється найважливіший критерій національної безпеки – *дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави*.

Реалії сучасної безпекової ситуації у світі вказують на необхідність радикального переосмислення концепту державоцентричності. Все більше країн переорієнтовують систему національної безпеки у бік людиноцентричності, акцентуючись на концепції безпеки людини. Проте кожна держава обирає пріоритетні сфери, найбільш сприятливі для реалізації зазначеної концепції. Для України, вочевидь, з огляду на зростаючу кількість населення, яке постраждало від бойових дій на сході держави та триваючої гібридної агресії Росії, чи не найбільш вразливою наразі є сфера безпеки та оборони. Тому, на нашу думку, при вираховуванні досвіду провідних країн світу щодо імплементації концепції безпеки людини в свої зовнішньо- та внутрішньополітичні стратегії, доцільно зосередити увагу на досвіді Великобританії. Сполучене Королівство, будучи лише на початку шляху до реалізації порядку денного безпеки людини, стала першою країною, яка офіційно інкорпоровала цю концепцію в основу своєї оборонної політики.

В **Оборонній доктрині Великобританії** [16, с. 3-4] концепції безпеки людини присвячено окрему главу, в якій наведені поняття, характеристики та загрози безпеці людини. Для підкреслення доцільності людиноцентричного підходу, в документі зазначається, що будь-які загрози національній безпеці, навіть отримуючи фінансову підтримку ззовні, можуть реалізуватися тільки за наявності внутрішньої підтримки населенням та його довіри до чинної влади. Тобто, якщо потреби людини та суспільства не задоволені, якщо влада не має належної підтримки та довіри населення, система національної безпеки стає вразливою. В умовах посилення конкуренції за ресурси в глобалізованому світі, недостатній рівень забезпечення безпеки людини підриває стабільність держави. Населення може зневіритися в своїй державі та виявити більшу довіру будь-якій групі, яка пообіцяє задовольнити їх потреби. Такими групами можуть виявитись неурядові та транснаціональні структури, організовані злочинні чи повстанські угруповання, тощо. Як тільки такі групи отримують народну підтримку, загроза національній безпеці зростає.

Відповідно до британського підходу, належний рівень безпеки людини в державі характеризується такими показниками [16, с. 4]: доступністю товарів першої необхідності, високим рівнем екологічної безпеки, свободою від переслідувань, нужди та страху, захистом культурних цінностей, відповідальним та прозорим державним управлінням. Забезпечення національної безпеки з точки зору людиноцентричності вимагає розуміння важливості таких факторів, як: ідеологія та політика, освіта, комерційно-економічні фактори, гуманітарні та медичні питання, свобода

пересування та інформації, ставлення до гендерної рівності, расові, етнічні та релігійні фактори, військово-дипломатичні, адміністративні та управлінські. Цілісність поглядів щодо пріоритетів людиноцентричності британської оборонної політики забезпечується подальшою конкретизацією зазначених аспектів у стратегічних документах з питань національної безпеки усіх рівнів, включаючи Стратегію національної безпеки та Стратегічний оборонний та безпековий огляд.

У серпні 2014 року в Лондоні створено міжнародний незалежний некомерційний аналітичний центр «**Центр безпеки людини**» (**The Human Security Centre**) [14]. Організація просуває концепцію безпеки людини як основоположну концепцію зовнішньої політики та політики безпеки у XXI столітті. Центр співпрацює з державними установами, міжурядовими організаціями, неурядовими організаціями, приватними компаніями, організаціями громадянського суспільства, академічною спільнотою, юристами, журналістами та експертами в галузі безпеки та оборони, а також у гуманітарній сфері. Організація випускає ряд цифрових публікацій (науково-дослідні роботи, доповіді та рекомендації), які висвітлюють проблеми безпеки людини в усьому світі. Крім того, центр регулярно розробляє аналітичні матеріали на запити Британського парламенту та готує експертні коментарі для міжнародних ЗМІ.

Основними цілями «Центру безпеки людини» є:

розширювати обізнаність громадськості щодо концепції безпеки людини та різних загроз безпеці людини у світі;

заохочувати уряди застосовувати людиноцентричний підхід як основу для формування зовнішньої політики та політики в галузі безпеки та оборони;

спонукати уряди робити активні кроки в напрямку вирішення глобальних та регіональних проблем безпеки людини через відповідні міжнародні механізми;

забезпечувати політичних діячів та уповноважених осіб науково-дослідницькою, аналітичною та консультативною підтримкою, необхідною для розроблення обґрунтованої та інформаційно насиченої політики для забезпечення безпеки людини;

вивчати шляхи співробітництва урядових, міжурядових та неурядових організацій з окремими людьми та громадами для вирішення критичних проблем, що загрожують життю та гідності людей;

залучати ключових стейкхолдерів та широку громадськість до зміцнення політичної волі та реалізації конкретних заходів в напрямку забезпечення безпеки людини.

Питанням безпеки людини присвячено ряд навчальних курсів при провідних вищих навчальних закладах Британії. Зокрема, при Лондонській школі економіки та політичних наук Лондонського Університету викладається загальноакадемічний курс з питань безпеки людини [18]. Крім того, викладачами університету за підтримки міжнародної організації «Дослідницький центр з питань безпеки людини» (**Human Security Research Center**) розроблено онлайн курс «**Human Security Course**» [15].

В той же час, при Академії оборони Сполученого Королівства готують радників з питань безпеки людини для силових відомств різних країн та військових операцій «**Human Security Advisor Course**» [13].

У 2019 році міністерство оборони Великобританії прийняло новий керівний документ – **JSP 1325 «Безпека людини у військових операціях»** [17]. В документі розглянуто пріоритети, шляхи та механізми впровадження політики безпеки людини, які повинні застосовуватися під час збройних конфліктів та в період пост-конфліктного врегулювання. Визначено обов'язки та повноваження органів безпеки та оборони та окремих підрозділів у цьому процесі.

В документі наводяться висновки британських аналітиків на основі досвіду, отриманого у сучасних конфліктах, в тому числі в Україні. В рамках проведення операції «**ORBITAL**», вивчалися особливості безпекового середовища на Сході України та у Криму, проводилася робота з цивільними особами, які постраждали від конфлікту, аналізувалося, як ці фактори впливають на стан «безпеки людини» в державі загалом, на можливості збору розвідувальних даних, розуміння ситуації з безпекою та про те, як різні частини громади впливають по-різному.

Після прийняття даного документу у 2019 році міністерство оборони анонсувало створення **Центру передового досвіду з питань безпеки людини Сполученого Королівства** (**UK Centre of Excellence for Human Security**). Центр сприятиме імплементації Резолюцій Ради Безпеки ООН з питань безпеки людини у процес військового планування та проведення операцій [19].

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Концепція безпеки людини активно увійшла у сучасний світовий політико-безпековий дискурс та успішно інкорпорується у політичні стратегії провідних країн світу, що є важливим показником її

цінності та своєчасності. В українських політичних реаліях та у законодавчому полі питання безпеки людини все ще залишаються на периферії. Про це свідчить проведений аналіз нормативно-правових документів у сфері національної безпеки та оборони. У статті доведено, що в Законі України про національну безпеку України нівелюється найважливіший критерій національної безпеки, а саме дотримання балансу життєвоважливих інтересів особи, суспільства та держави. Це вказує на державоцентричність існуючої системи національної безпеки України. Вказані суперечності повинні бути узгоджені в новій стратегії національної безпеки, яка після затвердження повинна стати основою для розробки інших документів стратегічного планування на всіх рівнях.

На основі аналізу британського досвіду впровадження концепції безпеки людини в оборонну політику можна виділити низку важливих для України кроків на шляху до побудови системи національної безпеки крізь призму безпеки людини. По-перше, це необхідність врахування необхідності впровадження принципу людиноцентричності у документах стратегічного планування на всіх рівнях. По-друге, це залучення науково-дослідних центрів, в тому числі підпорядкованих оборонному відомству, до інформаційно-аналітичного супроводження процесу розробки нормативно-правової бази щодо концепту безпеки людини та його імплементації. По-третє, проведення цивільними та військовими навчальними закладами академічних курсів для підготовки фахівців з питань безпеки людини та загально просвітницьких заходів для збільшення обізнаності серед населення. Військові спеціалісти у цій сфері особливо потрібні наразі в умовах діючого військового конфлікту на сході України, а також у період пост-конфліктного врегулювання.

За умови успішної реалізації концепція безпеки людини сприятиме подоланню фактору державоцентричності системи національної безпеки України та може бути розвинена в корисний для практичної політики аналітичний інструмент, що дозволить забезпечити умови для реалізації інтересів особистості, суспільства та держави.

Бібліографічний список:

1. Воротнюк М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. Київ : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. 16 с.
2. Горбулін В. П. Національна безпека як пріоритет сучасного державотворення. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 1. С. 25–29.
3. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України : підручник. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : Київ ДП «НВЦ» Євроатлантикінформ», 2007. 592 с.
5. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с
6. Маляренко Т. Безпека людини у мінливому світі : монографія. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2013. 200 с.
7. Питання безпеки людини в контексті реформування безпекового сектору країн Східної Європи : дослідження / М. Хилько та ін. ; за заг. ред. М. Хилько та О. Титарчука. Київ : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2017. 68 с.
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст.241.
9. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
10. РНБО передала на затвердження Президенту стратегію нацбезпеки. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rnbo-peredala-na-zatverdzhennya-prezidentu-strategiyu-nacbez-59873> (дата звернення: 20.02.2020).
11. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 31–46.
12. Тихий В. П. Безпека людини – головний об'єкт національної безпеки України. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 4. С. 323–329. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2017_4_36 (дата звернення: 19.04.2020).
13. Human Security Advisor Course. HSA Defence Leadership Centre. URL: <https://www.da.mod.uk/course/HSA> (дата звернення: 19.04.2020).
14. Human Security Centre URL: <http://www.hscentre.org/> (дата звернення: 19.04.2020).
15. Human Security Course, e-Learning. URL: <http://humansecuritycourse.info/> (дата звернення: 19.04.2020).
16. JDP 0-01 (British Defence Doctrine, 5th Edition). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/jdp-0-01-fourth-edition-british-defence-doctrine> (дата звернення: 15.04.2020).
17. JSP 1325 (Human security in military operations). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/human-security-in-military-operations-jsp-1325> (дата звернення: 16.04.2020).

18. LSE Course guides. DV434 Human Security. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/DV/2019_DV434.htm (дата звернення: 19.04.2020).

19. MOD to establish Centre of Excellence for Human Security. Published 4 April 2019 from: Ministry of Defence and The Rt Hon Gavin Williamson CBE MP. URL: <https://www.gov.uk/government/news/mod-to-establish-centre-of-excellence-for-human-security> (дата звернення: 19.04.2020).

References:

1. Vorotniuk M., Sushko O. Liudska bezpeka yak imperatyv suchasnoi epokhy: perenis fokusu z derzhavy na liudynu. Kyiv : Predstavnytstvo Fondu im. Fridrikha Eberta v Ukraini, 2010. 16 c.

2. Horbulin V. P. Natsionalna bezpeka yak priorityet suchasnoho derzhavotvorennia. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 2017. № 1. S. 25–29.

3. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy : pidruchnyk. Kyiv : Intertekhnolohiia, 2009. 272 s.

4. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. Systemno-kontseptualni zasady stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Kyiv DP «NVTs» Yevroatlantykinform», 2007. 592 s.

5. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky : monohrafiia. Kyiv : NISD, 2010. 288 s

6. Maliarenko T. Bezpeka liudyny u minlyvomu sviti : monohrafiia. Donetsk : TOV «Skhidnyi vydavnychy dim», 2013. 200 s.

7. Pytannia bezpeky liudyny v konteksti reformuvannia bezpekovooho sektoru krain Skhidnoi Yevropy : doslidzhennia / M. Khylyk ta in. ; za zah. red. M. Khylyk ta O. Tytarchuka. Kyiv : Predstavnytstvo Fondu im. Fridrikha Eberta v Ukraini, 2017. 68 c.

8. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 31. St.241.

9. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 964-IV (vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2469-VIII vid 21.06.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

10. RNBO peredala na zatverdzhennia Prezydentu stratehiiu natsbezpeky. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rnbo-peredala-na-zatverdzhennya-prezidentu-strategiyu-nacbez-59873> (data zvernennia: 20.02.2020).

11. Tykhyi V. P. Bezpeka liudyny: poniattia, pravove zabezpechennia, znachennia, vydy. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2016. № 2. S. 31–46.

12. Tykhyi V. P. Bezpeka liudyny – holovnyi ob'iekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. 2017. Vyp. 4. S. 323–329. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domp_2017_4_36 (data zvernennia: 19.04.2020).

13. Human Security Advisor Course. HSA Defence Leadership Centre. URL: <https://www.da.mod.uk/course/HSA> (data zvernennia: 19.04.2020).

14. Human Security Centre URL: <http://www.hscentre.org/> (data zvernennia: 19.04.2020).

15. Human Security Course, e-Learning. URL: <http://humansecuritycourse.info/> (data zvernennia: 19.04.2020).

16. JDP 0-01 (British Defence Doctrine, 5th Edition). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/jdp-0-01-fourth-edition-british-defence-doctrine> (data zvernennia: 15.04.2020).

17. JSP 1325 (Human security in military operations). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/human-security-in-military-operations-jsp-1325> (data zvernennia: 16.04.2020).

18. LSE Course guides. DV434 Human Security. URL: http://www.lse.ac.uk/resources/calendar/courseGuides/DV/2019_DV434.htm (data zvernennia: 19.04.2020).

19. MOD to establish Centre of Excellence for Human Security. Published 4 April 2019 from: Ministry of Defence and The Rt Hon Gavin Williamson CBE MP. URL: <https://www.gov.uk/government/news/mod-to-establish-centre-of-excellence-for-human-security> (data zvernennia: 19.04.2020).

Ablazov I. V., Hordiienko L. O. State-centrism as a factor of the national security system of Ukraine and the United Kingdom's human security concept implementation experience

The tendency of today's security environment is the transformation of the «security» concept and shifting its focus from the state to human and community. The principle of human-centrism has already been successfully incorporated into the political strategies of the world leading countries and is certainly relevant for Ukraine.

The research is focused on studying main deterrent factors on the way to implementation of the human security concept in the national security system of Ukraine. It aims to identify possible directions of implementation of this concept in the practical field of security and Ukraine's defense policy using the United Kingdom's (the UK) experience.

The article analyzes the statutory provisions for determining the national interests of Ukraine and their relation with the interests of the individual, society and the state. The results of the analysis conclude that

Ukrainian legislation eliminates the most important criterion for national security, namely, the balance of vital interests of the individual, society and the state. This highlights the state-centricity of Ukraine's national security system.

Given the experience of the world's leading countries in implementing the concept of human security, it is decided to focus on exploring the British experience. The UK, being only at the beginning of the path to implementation of the human security agenda, became the first country to formally incorporate this concept into its defense policy.

Based on the analysis of the British experience of introducing the human security concept into the defense policy, a number of important steps for Ukraine on the path to building a national security system through the lens of human security have been proposed. If successful, the concept of human security will help to overcome the factor of state-centrism of the national security system of Ukraine and can be developed into a useful for practical policy analytical tool that will provide conditions for realization of interests of the individual, society and the state.

Key words: *national security system of Ukraine, state-centrism, human-centrism, human security concept, national interests, the United Kingdom.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.16

УДК 327:316.32

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5085-7318>**Карпенко О. В., Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті розглянуто можливості та наявний інструментарій міжнародних організацій щодо сприяння забезпеченню національної безпеки України в умовах трансформації системи міжнародних відносин, спричиненої переглядом окремими державами світу основоположних норм міжнародного права.

У публікації проаналізовано підходи до взаємодії з міжнародними організаціями в питаннях національної безпеки, які знайшли відображення у нормативно-правовій базі України: покладання на сприяння міжнародних організацій та блоків в питаннях гарантування суверенітету та територіальної цілісності держави; відсутність розроблених чітких та послідовних механізмів взаємодії з міжнародними організаціями для досягнення цілей із забезпечення національної безпеки; відсутність розуміння дійсних, а не декларативних, можливостей міжнародних організацій щодо забезпечення національної безпеки держав-членів та партнерів.

З метою подолання зазначених проблемних аспектів покладання частини зобов'язань із забезпечення національної безпеки на міжнародні організації, визначено ключові напрями взаємодії органів державної влади України із окремими міжнародними структурами, які із застосуванням невоєнних засобів мають можливість сприяти забезпеченню національної безпеки України в існуючих умовах трансформації системи міжнародних відносин.

Зроблено висновок про те, що існують передумови для включення механізмів міжнародних організацій до системи забезпечення національної безпеки України за наступними напрямками: інформаційний, військово-цивільний та економічний.

З огляду на прогнозоване збереження суттєвої ролі міжнародних організацій у питаннях кризового врегулювання та гарантування миру, вважається за доцільне розробити послідовний алгоритм взаємодії органів державної влади України з міжнародними організаціями за напрямками, які сприятимуть забезпеченню національної безпеки України.

Ключові слова: міжнародні організації, національна безпека України, українське законодавство, нормативно-правова база, невоєнні засоби забезпечення безпеки, кризове врегулювання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Агресія Російської Федерації проти України та зокрема демонстрація, на прикладі подій в Азовському морі та Керченській протоці у листопаді 2018 року, готовності агресора до зміни «гібридного» характеру своїх дій проти України на відкриту форму застосування воєнних засобів для порушення територіальної цілісності та суверенітету України, а також значна різниця у воєнних потенціалах між Російською Федерацією та Україною, вимагають від усіх органів державної влади, уповноважених в питаннях забезпечення національної безпеки, пошуку шляхів відбиття агресії в тому числі невоєнними засобами.

При цьому важливість взаємодії України з міжнародними організаціями та структурами для забезпечення національної безпеки держави обумовлена положеннями керівних документів України, якими визначено, що «зовнішні гарантії безпеки забезпечуватимуться шляхом формування мережі союзництва як з окремими державами та регіональними організаціями й ініціативами (шляхом укладання угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у механізмах колективної безпеки)» [1, с. 4].

Водночас, незважаючи на те, що на теперішній час Україна бере активну участь в роботі понад 70 міжнародних організацій [2], частина з яких прямо або опосередковано опікується питаннями забезпечення миру та безпеки, розвиток подій довкола України починаючи з 2014 року, засвідчили досить обмежену ефективність існуючих механізмів забезпечення національної безпеки України

за рахунок участі в роботі міжнародних організацій. Це обумовлюється низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

До об'єктивних чинників можна віднести організаційні та політичні аспекти, які обмежують можливості міжнародних організацій по захисту миру та безпеки у світі. Зокрема, існуючий формат Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) не дозволяє прийняти будь-яке рішення, спрямоване проти інтересів держави-постійного члена РБ ООН, яким є Росія. З іншого боку, згорання співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) протягом 2010-2013 років, позбавило нашу державу можливості використовувати наявні в рамках НАТО програми допомоги державам-партнерам, а існуючі міжнародні договори, зокрема Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі та «Будапештський меморандум», не передбачали застосування дієвих важелів впливу на порушника зазначених угод.

До суб'єктивних варто віднести слабе залучення механізмів міжнародних організацій для вирішення проблемних питань національної безпеки держави з боку відповідних органів державної влади України.

В свою чергу, досвід діяльності міжнародних структур безпеки засвідчив їх спроможність колективними зусиллями не допускати збройної агресії проти країн-членів, а також врегульовувати конфлікти на різних етапах їх розвитку. Про це свідчить здатність НАТО колективно забезпечувати безпеку навіть найменших за своїм військовим потенціалом держав-членів та здатність ООН врегульовувати довготривалі конфлікти.

Зважаючи на важливу роль міжнародних організацій у сфері забезпечення національної безпеки, що підтверджується нормативно-правовою базою України, а також провідними аналітичними установами світу, вважається за доцільне визначити можливі напрями взаємодії України з міжнародними організаціями в питаннях забезпечення національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти забезпечення національної безпеки невоєнними засобами досліджувались такими вітчизняними та зарубіжними вченими як І. Аблазов [3], Е. Кондаков [4], Дж. Най [5], Д. Нанто [6], М. Гончар [7], а питаннями можливостей міжнародних організацій по кризовому врегулюванню – Г. Хоменко [8], Н. Сирота [9].

Разом з тим, у науковій літературі залишається нерозкритим питання, в яких саме напрямках органи державної влади України мають можливість сприяти забезпеченню національної безпеки держави у контексті участі України в діяльності міжнародних організацій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є на основі аналізу нормативно-правової бази України та міжнародних організацій, а також фактографічного матеріалу визначити напрями взаємодії органів державної влади України з міжнародними організаціями, які можуть сприяти вирішенню завдань забезпечення національної безпеки держави в контексті участі України в діяльності міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Архітектура системи міжнародних відносин, побудована в середині ХХ століття передбачала, що провідну роль у питаннях гарантування миру, недопущення конфліктів та їх врегулювання відіграватимуть наддержавні утворення та міжнародні організації з відповідними повноваженнями.

В період з 1991 по 2014 рік, в питаннях гарантування миру та стабільності на своїй території Україна також значні надії покладала на міждержавні організації та міжнародні угоди. Зазначені положення закладалися до Закону України «Про основи національної безпеки» та до Воєнної доктрини України [10], [11]. Зокрема, в редакції Закону України «Про основи національної безпеки України», який діяв в період з 2003 по 2018 рік, одним із принципів забезпечення національної безпеки України було визначено «використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки» [10, с. 5]. Крім того, Воєнною доктриною України, яка діяла в період з 2004 по 2015 рік, в якості одного з основних шляхів запобігання виникненню воєнних конфліктів визначено «участь у міжнародних політичних, безпекових, економічних, культурних та інших організаціях, діяльність яких не суперечить нормам міжнародного права і законодавству України» [11, с. 17], а для стримування потенційного агресора в разі виникнення передумов застосування воєнної сили Україна «може звернутися до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних та регіональних організацій, держав-гарантів безпеки України відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки... (далі – Будапештський меморандум) щодо здійснення заходів з недопущення застосування воєнної сили проти України» [11, с. 20].

Разом з тим, порушення Російською Федерацією норм та положень міжнародного права, внаслідок анексії АР Крим та агресії проти України, призвело до різкого зростання напруженості

у міжнародних відносинах, перегляду окремими країнами та союзами концепцій національної та колективної безпеки, а також певною мірою ставить під сумнів дієвість наявних механізмів міжнародних організацій та угод сприяти дотриманню миру.

Незважаючи на зниження авторитету міжнародних організацій як гарантів миру та безпеки, спричинене агресивними діями Російської Федерації по відношенню до України, провідні аналітичні та дослідницькі установи світу [12], погоджуються, що наддержавні утворення у майбутньому продовжуватимуть відігравати роль у міжнародних відносинах: «міжнародні організації докладатимуть значних зусиль щоб адаптуватися до більш складного міжнародного середовища, однак все ще відіграватимуть помітну роль. Найбільш ефективними вони будуть при співпадінні інтересів провідних держав по таким питанням яке миротворчість та гуманітарна допомога» [12, с. 19]. Виходячи з цього міжнародні організації можуть бути використані для забезпечення національної безпеки України за визначеними законодавством України напрямками.

При визначенні напрямів зосередження зусиль держави із захисту національних інтересів в рамках міжнародних організацій, необхідно враховувати особливості функціонування та прийняття рішень такими структурами.

Єдиною універсальною міжурядовою структурою з повноваженнями у сфері безпеки, незважаючи на вимоги щодо її реорганізації із врахуванням в тому числі дій Росії, залишається Організація Об'єднаних Націй.

Безумовна легітимність ООН, пов'язана з всеохоплюючим характером її складу, а також з тим, що вона є організацією з універсальною компетенцією, оскільки держави мають можливість включати до її порядку денного практично будь-які питання, пов'язані з воєнно-політичною, соціально-економічною, гуманітарною та іншими сферами [13].

Одним з найбільш суттєвих недоліків прийняття рішення в ООН по ключовим питанням миру і безпеки є обов'язкова відсутність незгоди кожного з п'яти постійних членів Ради Безпеки (РБ ООН), яка носить децентралізований характер, тому, прийняття рішень з таких питань часто затягується, а іноді буває неможливим. Прикладом подібної ситуації може слугувати неспроможність РБ ООН санкціонувати дії щодо врегулювання або сприяння врегулюванню громадянської війни в Сирії через протидію з боку Російської Федерації та Китайської Народної Республіки, а також неможливість прийняття резолюції із засудженням агресії РФ проти України.

Через існуючі протиріччя всередині РБ ООН, можна говорити, що ця міжнародна організація переживає глибоку кризу. Крім того, в умовах агресії з боку Російської Федерації, перед Україною гостро постало питання необхідності протистояння не лише військовому, а й інформаційному та дипломатичному тиску з боку РФ. Ареною такої дипломатичної боротьби стала і Організація Об'єднаних Націй. При цьому, антиукраїнська діяльність Російської Федерації в РБ ООН зосереджується на наступних основних напрямках:

- блокування прийняття резолюцій, спрямованих на засудження агресії Росії та притягнення до відповідальності порушників умов перемир'я;
- зрив миротворчих ініціатив інших країн-членів РБ ООН, в тому числі шляхом прискореного внесення на розгляд РБ ООН власних проектів резолюцій, які вже готуються іншими делегаціями;
- використання РБ ООН як майданчика для поширення завідомо неправдивих відомостей про ситуацію на Сході України та про дії Збройних сил України;
- створення в рамках ООН групи лояльних Росії представників країн-членів, які за винагороду періодично виступають із програмними промовама, спрямованими на поширення російської пропаганди, зміну акцентів у обговоренні певної теми.

Незважаючи на наявність системної кризи всередині ООН та її поглиблення, викликане порушенням Російською Федерацією норм та положень міжнародного права і системною протидією Російської Федерації відновити статус РБ ООН як основного органа з міжнародного врегулювання конфліктів, ООН зберігає значний потенціал для сприяння проведенню заходів із забезпечення національної безпеки окремих держав.

Зокрема, зберігається можливість впливу на агресора через механізми Генеральної Асамблеї ООН, шляхом ухвалення відповідних резолюцій, які незважаючи на не обов'язковість їх характеру, трансформуються у практичні обмежувальні санкції по відношенню до агресора в рамках міжнародних організацій (в тому числі по лінії ЮНЕСКО та Міжнародної організації цивільної авіації /ІКАО/). Крім того, ООН як міжнародний майданчик поширення інформації, повинен

активно використовуватися для спростування дезінформації країни-агресора і доведення до світової спільноти позиції української держави стосовно подій у зоні російсько-українського конфлікту.

На фоні фактичного блокування діяльності ООН з врегулювання окремих конфліктів, до участі в яких залучені держави-постійні члени РБ ООН, у питаннях забезпечення миру та безпеки зростає важливість регіональних організацій. Провідними регіональними організаціями, можливості яких можуть використовуватись в інтересах забезпечення національної безпеки України є НАТО, ОБСЄ та ЄС.

Незважаючи на те, що Організація Північноатлантичного договору (НАТО) формально створювалася як організація колективної оборони, яка мала на меті захист держав-членів від зовнішньої агресії, а також надання їм допомоги при стихійних лихах і катастрофах, з початку 1990-х років роль НАТО дещо трансформувалась і стала включати більш широкий спектр завдань. Зокрема, Північноатлантичний Альянс в 1990-ті роки почав проводити операції, які не підпадають під статтю 5 Вашингтонського договору [14], з метою запобігання поширенню конфліктів і дестабілізації держав-членів або країн-партнерів.

В результаті трансформаційних процесів у світі та всередині організації, на рівні документів НАТО затверджено можливість більш активного доручення НАТО до питань гарантування миру і безпеки за межами території країн-членів. Так, Стратегічна концепція НАТО 2010 розширює уявлення НАТО про кризове регулювання і передбачає участь НАТО на всіх етапах кризи: «У випадку невдачі превентивних заходів щодо конфлікту, НАТО буде готова та спроможна врегульовувати існуючі конфлікти... Операції під приводом НАТО продемонстрували невід'ємний внесок, який робить Альянс у зусилля по врегулюванню конфліктів» [15]. Вона також закликає більше число структур і організацій брати участь і координувати роботу, а також передбачає використання більш широкого набору інструментів. У більш загальному сенсі концепція дотримується комплексного, всеосяжного підходу до врегулювання криз, який робить більший наголос на навчальній підготовці, будівництві місцевих сил і зміцненні військово-цивільного планування та взаємодії.

Починаючи з 2014 року, зважаючи на зростання рівня загрози з боку Російської Федерації, Організація Північноатлантичного договору активізувала діяльність, спрямовану на недопущення втягнення у конфлікти та кризові ситуації держав-членів. Так, Естонія, побоюючись деструктивного впливу Російської Федерації суттєво збільшила свою активність в рамках НАТО. Основним напрямом в цьому відношенні є зусилля «Таллінна по забезпеченню більшої присутності сил НАТО на території Естонії для демонстрації якомога чіткіших намірів НАТО притримуватися своїх зобов'язань по відношенню до держав-членів, які вважають себе такими, що перебувають під загрозою з боку Росії» [16, р. 205].

Разом з тим, сприяння більш активному залученню НАТО до врегулювання конфлікту на території України вимагатиме тривалої роботи із переконання керівництва та населення кожної окремої країни-члена НАТО у доцільності такої участі.

Таким чином, на даному етапі можливості України в рамках НАТО можуть зосереджуватись на проведенні інформаційних та освітніх заходів спрямованих на формування думки про необхідність поглиблення залучення цієї організації до врегулювання російсько-українського конфлікту із використанням широкого набору невійськових та цивільно-військових інструментів НАТО.

Зважаючи на те, що основні повноваження щодо міжнародного моніторингу за ходом виконання Мінських домовленостей покладені на Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), очікувано зростатиме її роль у системі забезпечення національної безпеки України.

Водночас, через обмежені можливості зазначеної організації об'єктивно та неупереджено висвітлювати розвиток подій на Сході України в існуючих умовах, що пов'язано як з перешкоджанням руху спостерігачів ОБСЄ з боку бойовиків самопроголошених республік [17], [18], так і з окремими аспектами укомплектування Спеціальної моніторингової місії на початковому етапі російсько-українського конфлікту [19], існує нагальна потреба у активізації діяльності України в рамках ОБСЄ за наступними напрямками: створення передумов для збільшення кількості незаангажованих спостерігачів ОБСЄ з числа представників нейтральних країн; розширення інформаційної та роз'яснювальної кампанії по доведенню до учасників організації дійсного стану справ в зоні російсько-українського конфлікту; використання наявних у ОБСЄ механізмів кризового врегулювання для сприяння забезпеченню дієвого припинення вогню.

З початку XXI століття дедалі більшу роль у питаннях гарантування національної безпеки відіграє Європейський Союз (ЄС). Становлення ЄС в якості світового центру економічного впливу вимагало посилення і його політичної ролі на світовій арені, в тому числі в галузі забезпечення безпеки і стабільності в Європі та сусідніх регіонах. На теперішній час, серед найбільш затребуваних механізмів врегулювання криз та конфліктів ЄС є гнучкі політичні, економічні, військові та цивільні інструменти, а також комплекс превентивних дій, що включають дипломатичні зусилля і допомогу розвитку, поєднання цивільних і військових інструментів. На створення таких комплексних і гнучких інструментів і направлено розвиток Європейської політики безпеки та оборони [20, р. 48]. У сфері кризового врегулювання ЄС спеціалізується саме на діях на стику військового і цивільного аспектів кризового врегулювання, що є зараз найбільш затребуваним (цивільна адміністрація, громадянська поліція та інші адміністративні експерти, необхідні в ситуації стабілізації суспільства на стадії постконфліктного відновлення).

Зважаючи на значний досвід ЄС зі сприяння забезпечення національної безпеки держав та кризового врегулювання із застосуванням економічних важелів та інструментів цивільно-військового співробітництва вважається за доцільне провести комплекс заходів, спрямованих на залучення економічних та військово-цивільних механізмів ЄС до забезпечення національної безпеки України як держави, яка входить до сфери життєвих інтересів ЄС та може впливати на стан безпеки держав-членів ЄС. Стосовно необхідності більш активного доручення економічних важелів ЄС для створення середовища безпеки у наближених до ЄС регіонах, дослідники відмічають: «ЄС та його країнам-членам у кількох випадках не вдалося запропонувати кращі економічні заохочення для своїх сусідів ... в той час як Росія незважаючи на порівняну економічну слабкість змогла запропонувати більш суттєві економічні стимули, які в той же час вимагали політичних поступок з боку реципієнтів у короткостроковій перспективі та економічних у середньостроковій» [21, с. 247].

Висновки. Незважаючи на наявність внутрішньої системної кризи в РБ ООН, а також деструктивні дії Російської Федерації, які призводять до суттєвого зменшення авторитету існуючих міжнародних систем та інститутів гарантування миру і національної безпеки окремих держав, міжнародні організації із повноваженнями у сфері безпеки очікувано відіграватимуть значну роль у міжнародних відносинах. Зважаючи на зазначене, вважається, що існують передумови для включення механізмів міжнародних організацій до системи забезпечення національної безпеки України за наступними напрямками: інформаційний, військово-цивільний та економічний.

Перспективи подальших досліджень. На основі аналізу нормативно-правової бази діяльності міжнародних організацій та фактографічного матеріалу, в подальшому передбачається розробка алгоритму проведення заходів органів державної влади України із забезпечення національної безпеки держави в рамках участі в діяльності міжнародних організацій.

Бібліографічний список:

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015 року №287. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 08.06.2020).
2. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна станом на 01.01.2020. URL: <https://data.gov.ua/dataset/89ea21a9-e0bf-4cac-a05e-c3da6e63d360/resource/eccd8762-2184-4fb3-8e73-6a491528d03d> (дата звернення: 08.06.2020).
3. Аблазов І. В. Воєнно-політичні цілі держави та невоєнні засоби їх досягнення / І. В. Аблазов. *Трибуна*. 2007. № 9-10. С. 16–17.
4. Кондаков Е. Е. Невоенные меры обеспечения военной безопасности Российской Федерации и основные проблемы их реализации URL: <https://flot.com/publications/books/shelf/safety/11.htm> (дата звернення: 08.06.2020).
5. Nye J. The Benefits of Soft Power. Harvard Business School Web Site. URL: <http://hbswk.hbs.edu/archive/4290.html> (дата звернення: 08.06.2020).
6. Nanto Dick K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy / Dick K. Nanto. – Washington: Congressional Research Service, 2011. – 82 p.
7. Гончар М.М. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты воен нового поколения / за заг. ред. М. М. Гончара. *Фрагмент дослідження в рамках проекту «Антарес»*. К.: Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2016. – 62 с.
8. Хоменко Г.Д. Основи миротворчості : Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «ДЕМІД», 2008. 312 с.
9. Сирота Н.М. Политическая конфликтология : Учебное пособие / Під ред. Н. Сироти. М.: ИВЭСЭП, 2015. 112 с.
10. Про основи національної безпеки України : Закон України / Верховна Рада України. (Втрапив чинність 08.07.2018) URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 10.06.2020).

11. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15.06.2004 року №648/2004. (Втратив чинність на підставі Указу Президента України №555/2015 від 24.09.2015) URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 10.06.2020).
12. Global Trends 2035: Paradox of Progress. Washington D.C., 2017. 235 p. URL: <https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf> (дата звернення: 10.06.2020).
13. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (дата звернення: 10.06.2020).
14. The North Atlantic Treaty. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm? (дата звернення: 10.06.2020).
15. The Alliance's Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm (дата звернення: 10.06.2020).
16. Lobjakas Ahto. Estonia: Fearing "Decoding" by Russia / Toms Rostoks, Andris Spruds, and others. *The different faces of "soft power"*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2015. С. 202-220.
17. 75 percent of cases of interference in OSCE SMM work took place in Donbas : Interview with OSCE SMM head Ertugrul Apakan on September 7, 2017. URL: <https://112.international/conflict-in-eastern-ukraine/75-percent-of-cases-of-interference-in-osce-smm-work-took-place-in-donbas-20532.html> (дата звернення: 10.06.2020).
18. Sagramoso D. Russian Imperialism Revisited: From Disengagement to Hegemony. Abington, Охон: Routledge, 2020. 386 p.
19. 80% of OSCE observers in Mariupol are Russians. Interview with Vasyl Budyk (advisor to Minister of Defense of Ukraine) on November 11, 2014. URL: https://zik.ua/en/news/2014/11/11/80_of_osce_observers_in_mariupol_are_russians_539601 (дата звернення: 10.06.2020).
20. Новикова Д.О. Новые инструменты международного кризисного урегулирования: опыт Европейского Союза. М.: МГИМО–Университет, 2009. 112 с.
21. Rostoks Toms, Potjomkina Diana. Soft power of the EU and Russia in Eastern Europe / Toms Rostoks, Andris Spruds, and others. *The different faces of "soft power"*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2015. P. 243-256.

References:

1. Strategiya natsionalnoyi bezpeki Ukrayini : Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 26.05.2015 roku #287. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (data zvernennya: 08.06.2020).
2. Ediniy derzhavniy reestr mizhnarodnih organizatsiy, chlenom yakih e Ukrayina stanom na 01.01.2020. URL: <https://data.gov.ua/dataset/89ea21a9-e0bf-4cac-a05e-c3da6e63d360/resource/eccd8762-2184-4fb3-8e73-6a491528d03d> (data zvernennya: 08.06.2020).
3. Ablazov I. V. Voenno-politichni tsili derzhavi ta nevoenni zasobi yih dosyagnennya / I. V. Ablazov. *Tribuna*. 2007. # 9-10. S. 16–17.
4. Kondakov E. E. Nevoenniy meryi obespecheniya voennoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii i osnovnyie problemy ih realizatsii URL: <https://flot.com/publications/books/shelf/safety/11.htm> (data zvernennya: 08.06.2020).
5. Nye J. The Benefits of Soft Power. Harvard Business School Web Site. URL: <http://hbswk.hbs.edu/archive/4290.html> (data zvernennya: 08.06.2020)..
6. Nanto Dick K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy / Dick K. Nanto. – Washington: Congressional Research Service, 2011. – 82 p.
7. Gonchar M.M. Gibressiya Putina. Nevoenniy aspekti voen novogo pokoleniya / za zag. red. M.M.Gonchara. *Fragment doslidzhennya v ramkah proektu «Antares»*. K.: Tsentri globalistiki «Strategiya XXI», 2016. 62 s.
8. Homenko G.D. Osnovi mirotvorchosti : Navchalniy posibnik. K.: Vidavnicniy dim «DEMID», 2008. 312 s.
9. Sirota N.M. Politicheskaya konfliktologiya : Uchebnoe posobie / Pid red. N. Siroti. M. : IVESEP, 2015. 112 с.
10. Pro osnovi natsionalnoyi bezpeki Ukrayini : Zakon Ukrayini / Verhovna Rada Ukrayini. (Vtrativ chinnist 08.07.2018) URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (data zvernennya: 10.06.2020).
11. Pro Voennu doktrinu Ukrayini : Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 15.06.2004 roku #648/2004. (Vtrativ chinnist na pidstavi Ukazu Prezidenta Ukrayini #555/2015 vid 24.09.2015) URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (data zvernennya: 10.06.2020).
12. Global Trends 2035: Paradox of Progress. Washington D.C., 2017. 235 p. URL: <https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf> (data zvernennya: 10.06.2020).
13. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (data zvernennya: 10.06.2020).
14. The North Atlantic Treaty. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm? (дата звернення: 10.06.2020).
15. The Alliance's Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm (data zvernennya: 10.06.2020).
16. Lobjakas Ahto. Estonia: Fearing "Decoding" by Russia / Toms Rostoks, Andris Spruds, and others. *The different faces of "soft power"*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2015. С. 202-220.

17. 75 percent of cases of interference in OSCE SMM work took place in Donbas : Interview with OSCE SMM head Ertugrul Apakan on September 7, 2017. URL: <https://112.international/conflict-in-eastern-ukraine/75-percent-of-cases-of-interference-in-osce-smm-work-took-place-in-donbas-20532.html> (data zvernennya: 10.06.2020).

18. Sagrarnoso D. Russian Imperialism Revisited: From Disengagement to Hegemony. Abington, Oxon: Routledge, 2020. 386 p.

19. 80% of OSCE observers in Mariupol are Russians. Interview with Vasyl Budyk (advisor to Minister of Defense of Ukraine) on November 11, 2014.

URL: https://zik.ua/en/news/2014/11/11/80_of_osce_observers_in_mariupol_are_russians_539601 (data zvernennya: 10.06.2020).

20. Novikova D.O. Novyie instrumentyi mezhdunarodnogo krizisnogo uregulirovaniya: opyt Evropeyskogo Soyuzu. M.: MGIMO–Universitet, 2009. 112 s.

21. Rostoks Toms, Potjomkina Diana. Soft power of the EU and Russia in Eastern Europe / Toms Rostoks, Andris Spruds, and others. *The different faces of “soft power”*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2015. P. 243-256.

Karpenko O. V. Ensuring national security in the context of Ukraine's participation in international organizations

The article considers the possibilities and available tools of international organizations to promote national security of Ukraine on the background of the transformation of the system of international relations, caused by the revision of fundamental norms of international law by individual states.

The paper analyzes several approaches to interaction with international organizations in matters of national security, which are reflected in the legal framework of Ukraine: reliance on the assistance of international organizations and blocs in ensuring the sovereignty and territorial integrity of the state; lack of developed clear and consistent mechanisms for cooperation with international organizations to achieve national security goals; lack of understanding of the real, rather than declarative, capabilities of international organizations to ensure the national security of member states and partners.

In order to overcome these problematic aspects of imposing on international organizations part of the obligations to ensure national security, identified key areas of cooperation between state authorities of Ukraine and certain international structures, which with the use of non-military means have the opportunity to promote national security in Ukraine.

It is concluded that there are prerequisites for the inclusion of mechanisms of international organizations in the system of national security of Ukraine in the following areas: information, military-civil and economic.

Given the projected preservation of the essential role of international organizations in crisis management and peacekeeping, it is considered appropriate to develop a consistent algorithm for cooperation of Ukrainian authorities with international organizations in areas that will contribute to national security of Ukraine.

Key words: *international organizations, national security of Ukraine, Ukrainian legislation, normative-legal base, non-military means of ensuring security, crisis settlement.*

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ. УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У статті розкриті основні заходи зовнішньої політики Російської Федерації (РФ) стосовно Республіки Молдова (РМ) та Придністровського регіону РМ. Спрямованість заходів політики РФ з даного питання має чітку мету: за допомогою всіх доступних політичних інструментів утримати РМ в сфері свого геополітичного впливу. Керівництво РФ вважає за необхідне утримувати ситуацію довкола Придністров'я у «замороженому стані», чим забезпечує контроль зовнішньої політики РМ та блокування європейських та євроатлантичних уподобань та прагнень РМ. Реалізуючи зазначені заходи, РФ також забезпечує свою легітимну військову присутність в регіоні через участь у миротворчій операції з підтримання миру в Придністровському регіоні РМ.

Автор пропонує розглянути заходи зовнішньої політики РФ стосовно РМ та Придністров'я не в історичній площині, а через політичну, економічну та військову спрямованість цих заходів, розділивши їх на дві суттєві групи. Перша з них характеризується створенням та розвитком конфлікту до стадії збройного протистояння з подальшим його підтриманням у активній фазі до стану втрати власних інтересів об'єктом геополітичного тиску Росії. Друга – завершенням стадії збройного протистояння і переведенням конфлікту до стадії «замороженого» через початок тривалого переговорного процесу з подальшим його утриманням в такому стані якомога довгий час.

З огляду на тотожність європейського та євроатлантичного вибору РМ і України, наявність спільного кордону, не виключається можливість застосування РФ напрацьованого в Придністровському регіоні РМ політичного інструментарію щодо України. Отже природно постає питання попередження можливих загроз національній безпеці України та недопущення відповідними державними органами України розвитку ситуації з гібридною агресією Російської Федерації проти України за російським сценарієм.

Порівняння заходів політики РФ щодо України у період від початку збройної агресії і дотепер з заходами політики РФ щодо РМ та Придністров'я дає змогу визначити місце російського сценарію, де зараз перебуває Україна, та передбачити шляхи його розвитку і, відповідно протидії.

Ключові слова: Придністровський регіон Республіки Молдова, Російська Федерація, зовнішня політика, національна безпека України.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У зовнішній політиці Російської Федерації (РФ) на пострадянському просторі спостерігається стійка тенденція до створення конфліктів та утримання їх у замороженому стані. До сумнозвісного переліку конфліктів належать: Нагірно-Карабаський (між Азербайджаном та Вірменією), Абхазький і Південно-Осетинський (між сепаратистськими утвореннями в цих регіонах Грузії і її конституційною владою), Придністровський (між сепаратистським псевдодержавним утворенням в цьому регіоні Молдови і конституційною владою Республіки Молдова (РМ)). Окремо в цьому переліку слід виділити агресію РФ проти України.

Кожен із інсценованих Росією конфліктів у силу низки об'єктивних причин має свої, притаманні тільки йому, особливості, пов'язані з історичними та етнічними чинниками, що притаманні кожному регіону конфлікту, геополітичними прагненнями РФ в регіоні та геополітичною ситуацією в світі на час початку конфлікту.

Разом з тим у кожному конфлікті РФ застосовує типовий набір інструментів своєї зовнішньої політики. Визначимо російський політичний інструментарій на прикладі заходів зовнішньої політики РФ щодо Придністровського регіону РМ.

З огляду на ситуацію з агресією РФ проти України, використання Росією певних інструментів у власній зовнішній політиці щодо «заморожених конфліктів» може нести загрозу національній безпеці України.

Зв'язок проблеми з важливими науковими і практичними завданнями. Питання, що розглядається, безпосередньо пов'язано з практичною діяльністю відповідних державних органів України, спрямованою на визначення конкретних завдань та їх виконання в інтересах забезпечення національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема врегулювання Придністровського конфлікту існує не одне десятиліття. Її дослідженням займалися іноземні автори, такі як А. Макаркин, В. Сокоп, З. Тодуа, О. Нантой. Питаннями воєнної безпеки України займався вітчизняний дослідник Г. Перепелиця. Однак, можливе використання Росією проти України напрацьованих, та свого часу успішно реалізованих щодо РМ і Придністров'я заходів зовнішньої політики недостатньо досліджено з точки зору загрози національній безпеці України.

Мета статті – на основі аналізу політики РФ щодо «замороженого конфлікту» в Придністровському регіоні РМ визначити заходи зовнішньої політики РФ, що можуть становити загрозу національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. Історичний досвід перебігу «заморожених конфліктів» на пострадянському просторі (зокрема у Придністровському регіоні РМ) з 90-х років минулого сторіччя і до теперішнього часу, сучасна політика РФ щодо України, дають підставу зробити висновок про те, що для реалізації своїх геополітичних інтересів, Росія, через використання національного сепаратизму, створює потенційні конфліктні ситуації, сприяє їх розвитку, переростанню у фазу збройного протистояння, з подальшим її припиненням через впровадження російської миротворчої місії й переведенням конфліктів та тривалому підтриманню їх у «замороженому стані». Всі російські сценарії таких конфліктів мають типові заходи. Для більшого розуміння розділимо їх на дві групи.

Перша група заходів – характеризується ініціацією та ескалацією конфлікту до стадії збройного протистояння з подальшим його підтриманням у активній фазі аж доки об'єкт геополітичного тиску Росії не почне поступатися власними інтересами на користь останньої. До цієї групи заходів політики РФ віднесемо такі:

- підтримка сепаратистського руху у Придністровському регіоні, де на той час розміщувалися війська підконтрольні владі колишнього СРСР (на території РМ базувалася 14 армія збройних сил СРСР зі штабом у м. Тирасполь);
- мілітаризація регіону через розподіл військового майна, озброєння та військової техніки 14-ї армії між сторонами майбутнього конфлікту за територіальною ознакою (Молдові було передано озброєння та військову техніку військових частин, що базувалися на території РМ, а придністровські сепаратисти отримали частину зброї військових частин 14-ї армії, що базувалися в регіоні);
- створення, за підтримки 14-ї армії, незаконних військових формувань, що не тільки були забезпечені російським озброєнням, а й укомплектованими військовослужбовцями РФ;
- провокація збройного конфлікту між сепаратистським режимом у Придністровському регіоні і владою РМ через розгортання масштабної інформаційної війни проти РМ та систематичне залякування населення Придністров'я жахами «насильницької румунізації»;
- втручання підрозділів 14-ї армії в перебіг збройного конфлікту на території РМ на боці придністровського сепаратистського режиму, що забезпечило його військову перемогу;
- пропозиція РФ щодо посередництва в конфлікті між сепаратистським режимом і конституційною владою та вдале ситуативне використання недосвідченості тодішньої влади РМ, що призвело до схвалення Молдовою російської пропозиції і перетворило Росію на посередника у врегулюванні конфлікту, забезпечивши їй цим вагомий вплив на внутрішньополітичні процеси в РМ та можливість тиску на офіційний Кишинів у питаннях визначення ним зовнішньополітичних пріоритетів.

Друга група заходів характеризується завершенням стадії збройного протистояння і переведенням конфлікту до стадії «замороженого» через початок тривалого переговорного процесу з подальшим його утриманням в такому стані якомога довгий час. До цієї групи заходів віднесемо такі:

Заходи політичного характеру:

- блокування переговорних ініціатив інших держав, зокрема України, ОБСЄ та США

(липень 2002 р.), України (план Ющенка, 2005 – 2006 р.), ігнорування вже існуючого переговорного формату, такого як «5+2» та намагання звести його нанівець через витіснення сторін з переговорного процесу [1, 2];

- висування численних планів врегулювання конфлікту що сприяють реалізації геополітичних інтересів РФ в регіоні, але є неприйнятними для сторін конфлікту, що фактично робить переговорний процес «вічним»:

- «план (меморандум) Примакова» – підписання Президентом РМ та головою адміністрації Придністров'я «Меморандуму про основи нормалізації відносин між РМ і Придністров'ям» (08.05.1997 р., Москва) [3]. Цей документ заслуговує на окрему увагу, оскільки він містить ряд суттєвих пасток для РМ. По-перше, в ньому РМ та Придністров'я фігурують як дві рівноправні сторони переговорного процесу. А це означає, що всі рішення мають прийматися за взаємним погодженням сторін. По-друге, у меморандумі з'явилося поняття «країн-гарантів», у ролі яких фігурують Росія та Україна, – саме їм меморандум надає право бути гарантами досягнутих угод. По-третє, запроваджено використання поняття «спільної держави», в рамках якої РМ і Придністров'я мають будувати свої стосунки. Саме ця особливість меморандуму поставила придністровське врегулювання в глухий кут, оскільки і РМ і Придністров'я тлумачать поняття «спільної держави» виключно кожен по-своєму. У розумінні Придністров'я «спільна держава» – формується на основі конфедеративних принципів взаємовідносин з Молдовою і передбачає право Тирасполя самостійно формувати державні органи законодавчої і виконавчої влади, проводити власну зовнішню й внутрішню політику, особливу фінансову політику, мати свої збройні сили, митні органи, органи державної безпеки і правопорядку. Такий підхід не сприймається Кишиневом, оскільки фактично руйнує цілісність держави. Поняття «спільної держави», на переконання Кишинева, передбачає державу з унітарним територіально-державним устроєм, в якому Придністров'я розглядається як складова частина єдиної держави. Проте позиція «ПМР» є непохитною через російську військову присутність в регіоні. Цілком очевидно, що така формула «вирішення» придністровського конфлікту влаштовує насамперед РФ. Оскільки, враховуючи ресурсний потенціал Росії в регіоні, наявність в Придністров'ї значної кількості російськомовних громадян та етнічних росіян, Росія може забезпечити більш високий рівень зайнятості і життя населення на лівобережжі Дністра, а отже може маніпулювати цією «спільною державою» виходячи з власних інтересів;

- «план Примакова», 2000 р.; передбачав створення на основі так званої «Придністровської Молдавської Республіки» («ПМР») і РМ договірної федерації. Цей план передбачав і участь України в урегулюванні конфлікту – але на другорядних ролях, лише як партнера, що підтримає «ідеологічну ініціативу» РФ, однак він не став вирішальним для долі РМ та невизнаної «ПМР»;

- «план Козака» (2003 р.) передбачав створення федеративної держави – Республіки Молдова, одним із суб'єктів якої мало стати Придністров'я із збереженням російської військової присутності;

- «план Ю. Зубакова» (2007 р.) передбачав відмову від федеративного устрою держави, проведення виборів, пропорційний розподіл мандатів у парламенті РМ та портфельів у кабінеті міністрів, утримання від вступу до НАТО та у розміщенні військових баз на території РМ [4];

- «план Козака 2» (2007-2008 р.) в основу якого було покладено ідею проведення реінтеграції Молдови під егідою РФ. Передбачалось, що конфедеративне об'єднання РМ і Придністров'я відбудеться за умови контролю Кремля за внутрішньополітичною ситуацією в Молдові і гарантії Кишиневом нейтрального статусу держави.

Після провалу «плану Козака» (2003 р.) миротворча політика РФ щодо врегулювання конфліктів на пострадянському просторі зазнала кардинальних змін. Керівництво Росії, продовжуючи генерувати плани врегулювання придністровського конфлікту, вдалося до вже неодноразово випробуваних засобів тиску і шантажу на країни так званого «близького зарубіжжя» задля поновлення свого домінування на всьому пострадянському просторі чи, перефразовуючи В. Путіна, «продовження виконання своєї цивілізаційної місії на континенті Євразія» [5] для «подолання» наслідків «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ століття», якою російський президент вважає розпад СРСР [5]. Ці зміни в політиці РФ вплинули й на її взаємини з Молдовою. Серед заходів зовнішньої політики РФ щодо Придністров'я з'явилися такі:

- систематичне, починаючи з 2005 р., розхитування політичної ситуації в РМ, особливо напередодні президентських чи парламентських виборів та почергова підтримка то партії комуністів Молдови (ПКМ) то демократичних сил [6];

- проведення у Придністров'ї референдуму (вересень 2006 р.), 97% – учасників якого підтримали ідею незалежності «ПМР» і її наступне приєднання до Росії [6];

- запровадження та підтримка в Придністров'ї інституту російського громадянства (станом на 2000 р., понад 60 тис. жителів регіону отримали громадянство РФ. З 24.07.2020 р. передбачається запровадження спрощеного порядку отримання російського громадянства [7], що може відкрити нові можливості для мешканців придністровського регіону зрілого віку, багатьом з яких було відмовлено в отриманні російського громадянства, тому що вони вже мають громадянство РМ);
- запровадження в Придністров'ї загальнозживаної мови – російської, повної відповідності освіти, культури правових основ суспільства російським стандартам [8];
- запровадження верховенства російських законів на території регіону, підігрівання перспектив входження Придністров'я до складу РФ [8-10];
- демонстрація російської турботи про населення Придністров'я (надання РФ жителям «ПМР» щомісячних надбавок до їхніх зарплат та пенсій в еквіваленті 15 дол. США, здійснення поставок природного газу, періодичне надсилання «гуманітарних конвоїв»);
- реалізація заходів, що націлені на недопущення євроатлантичного та європейського спрямування політики РМ [8].

Заходи економічного характеру:

- введення РФ чисельних економічних обмежень у двосторонніх економічних відносинах з РМ (починаючи з 2004 р. поступово згорталися російсько-молдовські економічні зв'язки, у 2005 р. з'явилася заборона на ввезення до РФ плодоовочевої продукції, у 2006 р. припинено імпорт до РФ молдовських вин та коньяків, експорт яких складає важливу частину доходів країни) [11]. Як наслідок скуповування російським бізнесом за заниженими цінами збанкрутілих молдовських підприємств та подальше відновлення постачання продукції до РФ підприємствам з російським капіталом;
- створення ситуації, за якої РМ має розраховуватись за послуги чи товари, які не замовляла і не використовувала. Так, поставляючи природний газ до Придністровського регіону, рахунки за нього РАТ «Газпром» виставляє офіційному Кишиневу, який, як відомо, не визнає «ПМР». Це означає, що за поставлений росіянами газ наразі не розраховується ніхто: Тирасполь тому, що не має на це коштів, а Кишинів не планує сплачувати за товар, який не купувався ним безпосередньо. В Кремлі воліють не нагадувати Тирасполю про його борг, сподіваючись, що у разі реінтеграції Придністров'я до складу Молдови, цей борг визнає офіційний Кишинів, а у випадку входження Придністров'я до складу Росії, борг «ПМР» буде списано;
- експансія російського бізнесу у придністровську економіку, мета якої – взяття під контроль економіки «ПМР» [11]. Безпосереднім наслідком російської економічної експансії в Придністров'ї стало те, що найпривабливіші об'єкти економіки були скуплені оптом і за значно заниженими цінами. Так, наприклад, Молдавська ГРЕС у Придністров'ї, що забезпечує електроенергією усю Молдову, продана дочірньому підприємству РАТ «ЄЕС Росії» – «Інтер РАТ» за 20 млн. дол. США, при тому, що її ринкова вартість становила близько 150 млн. дол. У 2007 р. власністю «Уральської сталі» російського олігарха А. Усманова став Молдавський металургійний завод в м. Рибниця, експорт продукції якого забезпечує 30% бюджетних надходжень Придністров'я. Крім того, російські бізнесмени стали власниками таких придністровських підприємств, як винзавод «Букет Молдавії», Бендерський шовковий комбінат, взуттєва фабрика «Флоаре», завод з виробництва зброї «Прилад» тощо.

Заходи воєнного характеру:

- використання спецслужб РФ для відновлення [12]. збройної фази конфлікту у 1992 році, що призвело до припинення існуючого на той час чотиристороннього процесу врегулювання конфлікту за участю РМ, Придністров'я, України, Румунії і виключення останньої із нього;
- введення до зони конфлікту частин збройних сил (ЗС) РФ для здійснення миротворчих функцій та створення «зони безпеки» на адміністративному кордоні між Придністровським регіоном та рештою території РМ;
- подальше використання РФ своїх ЗС разом з розташованим у Придністров'ї миротворчим контингентом, для посилення свого геополітичного впливу в регіоні;
- укладення угоди між РФ та РМ щодо виведення 14-ї армії (переговори щодо виведення 14-ї армії тривали з серпня 1992 р. по жовтень 1994 р.). В результаті часткової реалізації Росією угоди загальна чисельність угруповання її військ та техніки зменшилася, однак термін остаточного виведення російських військ з території Придністров'я наразі залишається невідомим, а знищення величезного арсеналу боєприпасів, розташованого поблизу ст. Ковбасна, що знаходиться за декілька кілометрів від державного кордону України з РМ, продовжується й донині [13].

Окрім того, втілюючи в життя перелічені заходи, РФ здійснює процеси консолідації російського суспільства через створення образу ворога в особі незалежних пострадянських республік. Їм посилено «інкримінуються» не тільки удавані порушення прав російськомовного населення, але й відкрите декларування прозахідної орієнтації власного державного розвитку. Ідеологічні кліше неосталіністського спрямування та так звані «скрепи» кремлівської пропаганди часів «холодної війни» успішно реанімуються у масовій свідомості і вже суттєво впливають на політичну самосвідомість та поведінку пересічних росіян. Особливо наполегливо експлуатується ідея витіснення Росії з територій, що історично перебували під її впливом. Усе це породжує агресивні настрої в російському суспільстві.

Як бачимо, широкий спектр заходів зовнішньої політики РФ, який вона застосовує, фактично дозволяє їй реалізовувати свої геополітичні інтереси в регіоні та ще й сприяти цим у вирішенні своїх внутрішньополітичних проблем.

Зважаючи на збройну агресію РФ проти України і ту ситуацію коли Росія всіляко намагається утримати Україну на орбіті своїх геополітичних інтересів, наявність спільного кордону між Україною і РМ, етнічну і культурну близькість населення України та РМ, великої актуальності для національної безпеки України набуває врахування досвіду так званої «миротворчої діяльності» РФ щодо Придністров'я.

Молдовський політик О. Нантой, виказує сподівання, що українське суспільство і політики не повторять «наших» помилок і не попадуть в той же капкан, в якому Молдова «безпомічно борсається вже скоро тридцять років» [14].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що у розвитку агресії проти України РФ буде діяти за своїм типовим сценарієм і використовувати відносно України випробуваний в інших пострадянських державах типовий набір заходів зовнішньої політики. Тому врахування цього фактору дозволить відповідним українським державним органам успішно протидіяти заходам політики РФ стосовно України, що можуть нести загрозу її національній безпеці.

За умови порівняння заходів зовнішньої політики РФ стосовно України у період з початку її агресії проти нашої держави з заходами зовнішньої політики РФ відносно РМ та Придністров'я, стає очевидним на якій фазі зовнішньополітичного сценарію щодо України знаходиться РФ, і відповідно можна передбачити її наступні кроки, а у разі наявності загрози цих заходів національній безпеці України – заздалегідь їм протидіяти відповідним чином. А саме:

- щодо заходів політичного характеру – РФ використала майже всі типові сценарії першої групи заходів і всіляко намагається організувати визнання конституційною владою України законності сепаратистських утворень у Донецькій та Луганській областях та усадити владу України і сепаратистські режими за стіл переговорів, тобто, забезпечити перехід до втілення в життя другої групи типових заходів своєї зовнішньої політики. Отже, можливими подальшими заходами РФ політичного характеру можуть бути блокування існуючих переговорних ініціатив (мінський, нормандський формати), що не відповідають геополітичним прагненням РФ та пропонування якихось нових форматів, де буде забезпечена «миротворча» роль РФ та розстановка політичних пасток на кшталт меморандуму Примакова 1997 р. » [3];

- щодо заходів економічного характеру – РФ вже намагалася затягнути Україну в пастку надуманих боргів за спожитий газ населенням та підприємствами тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Підприємства на тимчасово окупованих територіях банкрутують та знищуються або набувають нових власників. РФ введено численні економічні обмеження щодо України (заборона постачання промислових та продовольчих товарів). Отже, можливими подальшими заходами РФ економічного характеру можуть бути посилення економічної експансії в українську економіку через скуповування промислових підприємств представниками російського бізнесу, не відкрито, а приховано, через підставних осіб;

- щодо заходів воєнного характеру – для легалізації своїх збройних сил на території України РФ всіляко намагається організувати введення ЗС РФ до тимчасово окупованих територій України у Донецькій та Луганській областях в якості миротворчого контингенту. Отже, можливими подальшими заходами РФ воєнного характеру можуть бути посилення інтенсивності бойових дій на лінії збройного протистояння в районі операції об'єднаних сил для подальшої активації «миротворчої» ролі РФ.

Висновки. Політика РФ відносно Придністровського регіону Республіки Молдова спрямована на підтримання «керованої нестабільності» в регіоні якомога довше.

Визначення інструментів зовнішньої політики РФ щодо придністровського «замороженого конфлікту» дозволяє визначити можливі загрози національній безпеці України у разі розвитку гібридної агресії РФ проти України за російським сценарієм.

Завчасне зосередження уваги відповідних державних органів України на кроках з упередження можливих дій РФ у проведенні ескалації своєї агресії в Україні, надасть змогу нейтралізувати негативні наслідки заходів зовнішньої політики РФ стосовно України.

Перспективи подальших досліджень: визначення завдань відповідним державним органам України для упередження та нейтралізації загроз національній безпеці України від заходів зовнішньої політики РФ.

Бібліографічний список:

1. Макаркин Алексей. План Ющенко и план Козака. URL: [//www.rian.ru/analytics/20050615/40526451](http://www.rian.ru/analytics/20050615/40526451) (дата звернення: 22.01.2020).
2. Стенограмма ответов Министра иностранных дел России С.В. Лаврова на вопросы СМИ в ходе участия в 14-ом заседании СМД ОБСЕ, Брюссель, 4 декабря 2006 года. URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/6BF4942CDFCA982AC325723A00526638 (дата звернення: 29.01.2020).
3. Меморандум об основах нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровьем (подписан в г. Москва 08.05.1997). URL: <http://www.lawmix.ru/abro.php?id=6291>. (дата звернення: 29.01.2020).
4. Socor Vladimir. Voronin pressured to accept settlement plan for Transnistria. URL: http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372098%5C%22%22 (дата звернення: 30.01.2020).
5. Путін розповів про завдання Росії і найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття. URL: <http://ua.korrespondent.net/world/256784-putin-rozpoviv-pro-zavdannya-rosiyi-inajbilshu-geopolitichnu-katastrofu-hh-stolittya> (дата звернення: 12.02.2020).
6. Тодуа З.Д. Россия в Молдавии: вернуть инициативу. *Россия в глобальной политике*. Москва. 2007. № 1. С. 154–162.
7. О гражданстве Российской Федерации. Федеральный закон от 31.03.2002, № 62-ФЗ. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW (дата звернення: 24.05.2020).
8. Путін натякнув, що не проти приєднати Придністров'я. URL: http://espresso.tv/news/2014/04/17/putin_natyaknuv_scho_ne_protu_pryyednuvaty_prydnistrovya (дата звернення: 30.01.2020).
9. Придністров'я проситься в Росію. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019364/> (дата звернення: 25.03.2020).
10. Приднестровье обратилось к России за признанием. URL: <http://tiras.ru/tema-dnja/40150-pridnestrove-obratiloskrossii-za-priznaniem-i-prisoedineniem-k-rossii.html> (дата звернення: 25.04.2020).
11. Гамова Светлана. Кусок Молдавии уходит в собственность России. URL: http://www.ng.ru/cis/2006-04-17/1_moldavia.html (дата звернення: 27.04.2020).
12. Нантой Оазу. Приднестровский конфликт и взаимоотношения Молдовы и Украины. *Контекст*. 2001. № 10. С. 22–34.
13. Перепелица Г.М. Военна безпека України на межі тисячоліть. URL: <http://www.niss.gov.ua/book/bezpeka/index.htm> (дата звернення: 19.12.2019).
14. Не попадите в капкан, в котором барактается Молдова. URL: <http://google/arm/s/www.radiosvoboda.org> (дата звернення: 25.05.2020).

References:

1. Makarkin Aleksey. Plan Yuschenko i plan Kozaka. URL: [//www.rian.ru/analytics/20050615/40526451](http://www.rian.ru/analytics/20050615/40526451) (Access date: 22.01.2020).
2. Stenogramma otvetov ministra inostrannyih del Rossii S.V. Lavrova na voprosyi SMI v hode uchastiya v 14-om zasedanii SMID OBSE OBSE, Bryussel, 4 dekabrya 2006 goda. URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/6BF4942CDFCA982AC325723A00526638 (Access date: 29.01.2020).
3. Memorandum ob osnovah normalizatsii otnosheniy mezhdou Respublikoy Moldova i Pridnestrovem (podpisan v g. Moskva 08.05.1997). URL: <http://www.lawmix.ru/abro.php?id=6291>. (Access date: 29.01.2020).
4. Socor Vladimir. Voronin pressured to accept settlement plan for Transnistria. URL: http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372098%5C%22%22 (Access date: 30.01.2020).
5. Putin rozpoviv pro zavdannya Rosiyi i najbilshu geopolitichnu katastrofu XX stolittya. URL: <http://ua.korrespondent.net/world/256784-putin-rozpoviv-pro-zavdannya-rosiyi-inajbilshu-geopolitichnu-katastrofu-hh-stolittya> (Access date: 12.02.2020).
6. Todua Z.D. Rossiya v Moldavii: vernut initsiativu. *Rossiya v globalnoy politike*. Moskva. 2007. № 1. С. 154–162.
7. O grazhdanstve Rossiyskoy Federatsii. Federalnyiy zakon ot 31.03.2002, № 62-FZ. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW (Access date: 24.05.2020).
8. Putin natyaknuv scho ne proty pryednuvaty prydnistrovya. URL: http://espresso.tv/news/2014/04/17/putin_natyaknuv_scho_ne_protu_pryyednuvaty_prydnistrovya (Access date: 30.01.2020).
9. Prydnistrovya prositsya v Rosiyu. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019364/> (Access date: 25.03.2020).

10. Pridnestrovo obratilos k Rossii za priznaniem. URL: <http://tiras.ru/tema-dnja/40150-pridnestrovo-obratiloskrossii-za-priznaniem-i-prisoedineniem-k-rossii.html> (Access date: 25.04.2020).
11. Gamova Svetlana. Kusok Moldavii uhodit v sobstvennost Rossii. URL: http://www.ng.ru/cis/2006-04-17/1_moldavia.html (Access date: 27.04.2020).
12. Nantoy Oazu. Pridnestrovskiy konflikt i vzaimootnosheniya Moldovy i Ukrainyi. *Kontekst*. 2001. № 10. С. 22–34.
13. Perepelitsya G.M. Voenna bezpeka Ukrayini na mezhi tisyacholit. URL: <http://www.niss.gov.ua/book/bezpeka/index.htm> (Access date: 19.12.2019).
14. Ne popadite v kapkan, v kotorom ,barahtaetsya Moldova. URL: <http://google/arm/s/www.radiosvoboda.org> (Access date: 25.05.2020).

Samarets H. I. Russian Federation's policy on Transnistrian conflict. Ukrainian survey

The article discloses the main foreign policy steps of the Russian Federation in relation to the Republic of Moldova and the Transnistrian region of the Republic of Moldova. The focus of the policy of the Russian Federation on this issue has a clear aim – to keep Moldova, with the help of all available political tools, in the sphere of its geopolitical influence. Russian authorities consider it necessary to keep the situation around Transnistria in a “frozen” state that ensures the control over the foreign policy of the Republic of Moldova and blocking of European and Euro-Atlantic sympathies and aspirations of the Republic of Moldova. The Russian Federation exercises such steps by providing its legitimate military presence in the region as a result of its participation in the peacekeeping operation Transnistrian region of the Republic of Moldova.

The author suggests us to consider steps of Russian foreign policy in relation to the Republic of Moldova and Transnistria, not in a historical context, but through the political, economic, and military aspects of such steps, dividing them into two major groups: The first of them is characterized by the creation and development of the conflict during the stage of armed confrontation with its subsequent maintenance in an active phase until the object of Russia's geopolitical pressure is losing its interests. The second is the completion of the stage of armed confrontation and the transfer of the conflict to the “frozen” stage because of the beginning of a long negotiation process with its subsequent maintenance in such a state for as long as possible.

Taking into account the equal value of the European and Euro-Atlantic choice of the Republic of Moldova and Ukraine, the existence of common border, there is a possibility that the Russian Federation will apply such political tools as were tested in the Transnistrian region of the Republic of Moldova with regard to Ukraine. Obviously there arises the necessity to prevent possible threats to the national security of Ukraine. Also there appears a necessity of preventing the development of the situation of Russian hybrid aggression of the Russian Federation against Ukraine by Ukrainian public authorities concerned.

The comparison of steps taken by the Russian Federation's policy with respect to Ukraine from the outbreak of armed aggression and up to the present time with the Russian Federation's policy regarding the Republic of Moldova and Transnistria makes it possible to determine at which stage of the Russian scenario is Ukraine and predict its development and thereby some countermeasures.

Key words: *Transnistrian region of the Republic of Moldova, the Russian Federation, foreign policy, national security of Ukraine.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.18

УДК 32.019.51:323.28(569.4)

ORCHID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6639-6517>Трегубов Д. М., *Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка*

ПОЛІТИКА ІЗРАЇЛЮ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ВЛАСНОСТІ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ТЕРОРИСТІВ

В статті розкриті деякі аспекти політики Ізраїлю щодо боротьби з терористичними загрозами. Зокрема, розглянуто досвід покладання цивільно-правової відповідальності на членів сімей терористів шляхом знищення їх будинків. Ізраїль використовує багаторівневу систему боротьби з тероризмом та має великий практичний досвід у реалізації політики проведення антитерористичних заходів, що може бути цікавим для України. Також, в статті «Політика Ізраїлю щодо обмеження прав власності членів сімей терористів» частково проаналізовано міжнародну нормативно-правову базу, що регламентує застосування жорстких обмежувальних заходів до терористів та їх родичів.

В умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України актуальним є питання організації ефективної протидії вітчизняних силових структур сектора безпеки та оборони терористичним атакам з боку військових формувань самопроголошених ЛНР та ДНР. В умовах складної політичної ситуації перед Україною постали загрози, що вимагають удосконалення функціонування загальнодержавної політики боротьби з тероризмом. Відповідна робота має здійснюватися з використанням досвіду та дієвих світових практик, зокрема Ізраїлю.

Незважаючи на триваючу внутрішньополітичну кризу в Ізраїлі, уряд країни чітко усвідомлює необхідність жорстких антитерористичних заходів і тому навряд чи відмовиться від практики знесення будинків терористів, хоча її ефективність залишається під питанням.

Не виключається, що через певний період часу на фоні зростання рівня терористичних загроз в Європі, деякі провідні країни світу можуть взяти приклад Ізраїлю, запозичивши його політику покладання відповідальності на родичів терористів. У короткостроковій перспективі такі радикальні заходи спроможні дати позитивний ефект, однак їх фактична невідповідність принципам функціонування правової держави і міжнародного співтовариства сприятимуть загостренню конфліктів, які спровокують нову хвилю терористичної загрози.

Ключові слова: *Ізраїль, політика, тероризм, права людини, знесення будинків, ЦАХАЛ, відповідальність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України актуальним є питання організації ефективної протидії вітчизняних силових структур сектора безпеки та оборони терористичним загрозам з боку військових формувань самопроголошених ЛНР та ДНР. Політика РФ спрямована на дестабілізацію ситуації в Україні, в тому числі шляхом інспірування сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Останнім часом ймовірність поширення тероризму в Україні набуває загрозливого характеру, чому сприяють:

- активізація в Україні сепаратистських рухів та провокування таких настроїв у місцях компактного проживання національних меншин;
- наявність на території України великої кількості уразливих об'єктів для можливих терористичних посягань;
- зростання рівня злочинності, пов'язаної з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових і отруйних речовин та інших засобів масового ураження;
- внутрішні міграційні процеси, у тому числі спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, а також триваючою міграційною кризою у світі.

Терористичні загрози, що постали перед Україною, вимагають удосконалення функціонування загальнодержавної політики боротьби з тероризмом. Відповідна робота має здійснюватися

з використанням досвіду та дієвих світових практик у сфері боротьби з тероризмом, зокрема Ізраїлю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для аналізу було розглянуто окремі аспекти політики Ізраїлю щодо боротьби з терористичними загрозами [1]. Джерельну базу становлять наукові праці стосовно особливостей правового регулювання і покладання цивільно-правової відповідальності на членів сімей терористів [2]. Актуальні питання протидії тероризму досліджують українські та іноземні автори, зокрема, О. Резнікова, А. Місюра, С. Дрьомов, К. Войтовський, Д. Гордіс [4], Ю. Данильченко [5].

На сьогодні звинувачення з боку міжнародного співтовариства у відношенні Ізраїлю стосуються неприпустимості колективної відповідальності за здійснений злочин. При цьому, терористичні загрози, що постали перед Україною, вимагають удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, зокрема, посилення відповідальності за терористичну діяльність [6, 7].

Мета статті. Проаналізувати доцільність використання досвіду застосування державою Ізраїль (уповноваженими органами) політики знесення будинків терористів та їх сімей в умовах високого рівня терористичної загрози і гібридної агресії Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Ізраїль – держава, яка з самого початку свого існування вимушена протидіяти терористичним атакам, використовуючи багаторівневу систему боротьби з тероризмом та великий практичний досвід у реалізації антитерористичних заходів. Особливістю роботи силових структур Ізраїлю є високий рівень професійної підготовки співробітників, широка довіра до них серед населення та розгалужена мережа інформаторів. При цьому, більшість пересічних ізраїльських громадян готові до дій у екстрених ситуаціях. Так, у разі необхідності, в момент вчинення терористичного акту до терориста можуть застосовувати зброю силовики, охоронці приватних структур, а також громадяни, що мають право на носіння вогнепальної зброї (незважаючи на достатньо суворе законодавство щодо застосування зброї). Поєднання зусиль органів державної влади і суспільства у боротьбі з тероризмом є досить ефективним елементом системи протидії.

Країна має унікальний досвід контртерористичної боротьби, оскільки доводиться реагувати на велику кількість терористичних загроз. Терористична атака може статися як на території Ізраїлю, так і з території Палестини або країн близького і далекого зарубіжжя. Злочинці відрізняються один від одного за національністю та віросповіданням, проте частіше за усе, Ізраїль має справу з бойовиками арабського (палестинського) походження. Серед іншого трапляються випадки викрадення ізраїльських військовослужбовців, здійснення ножових нападів, атаки з використанням автомобіля, а також розстріли людей і підриви різноманітних вибухових пристроїв у громадських місцях [9].

Одним з дієвих інструментів боротьби з тероризмом в Ізраїлі вважається покладання цивільно-правової відповідальності на злочинців. Здійснюється це різними способами, одним з яких є встановлення значних штрафів та пред'явлення позовів щодо відшкодування збитків як від імені держави, так і від імені родичів потерпілих. Крім цього у законодавстві Ізраїлю прямо передбачено знищення майна (в першу чергу об'єкту нерухомості – житлового будинку) близьких родичів терористів (ст. 119 Закону про оборону в надзвичайних ситуаціях). Норма закону про знесення будинків може застосовуватися до родичів терористів-смертників, а також до родичів тих бойовиків, внаслідок дій яких постраждали, були вбиті або поранені громадяни Ізраїлю. Відповідне рішення приймається військовим командуванням Ізраїлю, в зоні відповідальності якого знаходиться населений пункт, де мешкав терорист. Родина терориста може опротестувати такі дії влади протягом 72 годин після оголошення рішення. На цей час блокуються та опечатуються (іноді повністю замуруються) всі входи і виходи з будинку (житлового приміщення), що підлягає руйнуванню. Подібна політика ізраїльських силових структур заснована на особливостях підходу до особистості терориста-смертника, якого втратою власного життя не налякати.

Довідка. Як правило, психологічна обробка кандидатів на здійснення терористичного злочину ґрунтується на залученні до глобального братерства молодих, соціально знедолених, особисто або колективно принижених, погано освічених осіб, що, нібито, дає безліч переваг: гроші, влада, почуття сили та переваги над іншими. Психологічна установка на долучення до окремої згуртованої соціальної групи акцентується на тому, що смерть не є страшною, а здійснення терористичного акту робить його виконавця обраним вищими силами.

Ізраїльські правила знесення будинків родичів терориста мають свою специфіку, що обумовлена особливостями правової системи єврейської держави, яка складається з елементів національного традиціоналізму (дотримання «галахи» – сукупності релігійних законів і правил юдаїзму, які є основним джерелом права) і судового прецеденту (рішення Верховного Суду Ізраїлю також є джерелом права, виступаючи прецедентом). Таким чином, знищення власності трактується як продовження законного права на помсту. У той же час з урахуванням того, що законом передбачається оскарження дій військової адміністрації в Верховному Суді Ізраїлю, теоретично рішення щодо знищення майна родичів терористів може зазнавати змін.

Політика руйнування будинків терористів є достатньо суперечливою, її доцільність і правовий статус постійно обговорюється. Вперше таку тактику застосувала британська армія в Південній Африці під час 2-ої англо-бурської війни (1899 р. – 1902 р.). Бурські загони вели партизанську війну проти англійців, здійснюючи диверсії з метою руйнування інфраструктури, у відповідь британська влада віддала розпорядження про руйнування будинків, розташованих поблизу від тих місць, де відбувалися диверсії, для запобігання подальших інцидентів [8].

Згодом англійці стали використовувати цю тактику в Палестині. Так, наприкінці 1945 р., у відповідь на атаки партизан, що належали як до арабських, так і до єврейських підпільних військових організацій, британська влада почала застосовувати руйнування будинків бойовиків. При цьому, англійці жодного разу не знищили житло єврейських бойовиків, навіть після їх терористичної атаки в липні 1946 р. і потужного вибуху в єрусалимському готелі «King David», де була розташована штаб-квартира британської адміністрації в Палестині.

У 1967 р. в Ізраїлі був прийнятий закон про знесення будинків терористів, однак він дещо відрізнявся від політики англійців. Зокрема, ізраїльський закон дозволяв зносити будинки тільки в тому випадку, якщо саме житло використовувалося як штаб, де відбувалося планування і підготовка теракту. Норми зазначеного закону активно застосовувалися Ізраїлем проти терористів з початку першої палестинської інтифади у 1987 р. Так, Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) зіткнулася з новими загрозами: не з підрозділами армій Єгипту, Йорданії і Сирії, а з бойовиками озброєними камінням і саморобною зброєю. Відбувалися вибухи в автобусах і кафе, населення Ізраїлю охопила паніка. В умовах колосального політичного тиску з боку влади армія намагалася опанувати ситуацію. Відсутність у військових достатнього досвіду й інструментів боротьби з терористами, які не дорожать своїм життям, спонукала керівництво ЦАХАЛ шукати ефективні заходи протидії. Ізраїльська влада взяла за зразок практику британської адміністрації та дозволила армії знесення будинків бойовиків та їх близьких родичів, навіть якщо вони не мали безпосереднього відношення до теракту. Метою такого рішення військово-політичного керівництва Ізраїлю було здійснення психологічного тиску на терористів та їх оточення.

З моменту прийняття закону у 1967 р. палестинці, чиї будинки були призначені до зносу, не мали ніякої можливості подачі апеляції, лише у 1989 р. Верховний суд Ізраїлю ухвалив надати можливість мешканцям будинків подавати апеляцію та прохання про анулювання розпорядження про знесення, за винятком періодів дії воєнного стану. Однак на практиці Верховний суд майже не втручався в рішення військового командування.

Практика знесення будинків застосовувалася досить часто. Під час першої інтифади (з 1987 р. по 1993 р.) було зруйновано 433 будинки бойовиків, а близько 280 будинків були заблоковані для проживання. Після закінчення інтифади застосування практики знищення помешкань було призупинено. Зокрема, з 1998 р. по 2000 р. жоден будинок не був знесений. З початком другої інтифади у вересні 2000 р. практика руйнувань житлових будівель терористів та їх родичів відновилася.

У 2005 р., коли рівень ізраїльсько-палестинського протистояння в рамках другої інтифади відчутно знизився, начальник Генерального штабу ЦАХАЛ Моше Яалон віддав розпорядження щодо створення спеціальної комісії для розгляду правових аспектів і аналізу ефективності політики знесення будинків. Звіт про результати розслідування комісії так і не був опублікований, проте в ізраїльських ЗМІ з'явилася інформація, що комісія висунула аргументи на користь скасування заходів з руйнування помешкань терористів. Після цього така практика була тимчасово припинена, але керівництво ЦАХАЛ залишило за собою право відновити її, якщо надзвичайні обставини того вимагатимуть.

У 2008 р. відсутність дієвих інструментів протидії новій хвилі терактів, скоєних мешканцями Східного Єрусалиму (арабське населення Східного Єрусалиму має статус постійних жителів Ізраїлю), змусило керівництво ЦАХАЛ знову відновити практику руйнування будинків. Знесенню

підлягали будинки терористів, а в окремих випадках – і помешкання тих, хто закликав до насильства. Родинам власників заборонялося будувати нові будинки на тих же ділянках [10].

На сьогодні звинувачення з боку міжнародної спільноти у відношенні Ізраїлю стосуються неприпустимості колективної відповідальності за злочин (Стаття 33 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. – далі Конвенція). На перший погляд, це зрозумілий висновок, оскільки колективна відповідальність асоціюється з взяттям заручників, середньовіччям, іншими трагічними сторінками історії, які є практично у кожній державі. При цьому, відносно дій ізраїльської армії регулярно оприлюднюються засуджуючі прес-релізи міжнародної правозахисної організації «Human Rights Watch». Акцент робиться на порушеннях міжнародного права щодо неприпустимості колективних покарань і знищення приватної власності цивільних осіб. Міжнародні правозахисники здійснюють регулярний облік зруйнованої власності і постраждалих від цього членів родин терористів.

Довідка. Стаття 33 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. «Про захист цивільного населення під час війни» прямо передбачає: «Жодну особу, що перебуває під захистом, не може бути покарано за правопорушення, якого вона не вчинила особисто. Колективні покарання, так само як і будь-які залякування чи терор, забороняються. Пограбування забороняються. Репресалії стосовно осіб, які перебувають під захистом, та їхнього майна забороняються».

У свою чергу, Ізраїль категорично відкидає звинувачення на свою адресу, аргументуючи це тим, що діє на підконтрольних йому територіях, а положення Конвенції відносяться до збройних конфліктів міжнародного характеру [10].

Слід зазначити, що в рамках проведення кожної військової операції по знищенню будинку терориста, командування ЦАХАЛ здійснює евакуацію мешканців, що можуть постраждати від наслідків інженерних заходів (підрив або використання важкої техніки). Проте, в декількох випадках мала місце загибель людей.

Руйнування будинків часто супроводжується відеозйомкою з боку пропалестинських активістів. Вміло змонтовані відео розміщуються ними у мережі інтернет та викликають враження, що будинки руйнують не давши людям вийти назовні. Навіть коли зрозуміло, що всередині нікого немає, гірка картина ридаючих жінок, які оплакують втрату будинку, має за мету викликати у глядачів співчуття, навіть якщо ця жінка вчора спонукала свого сина стати мучеником, а завтра вона буде радіти новинам, що ізраїльський ресторан був підірваний і загинули десять молодих людей. Головною метою таких відео є створення негативного образу ЦАХАЛ та засудження дій Ізраїлю з боку світової спільноти.

Противники руйнування будинків в ізраїльському суспільстві вважають такі дії недостатньо ефективною мірою протидії тероризму, оскільки значні компенсації, які виплачують терористичні організації родичам загиблого, часто дозволяють побудувати кращий і навіть більший будинок в іншому місці. Як правило, у своєму оточенні такі сім'ї вважаються жертвами ворожого ізраїльського режиму, що підвищує їх соціальний статус.

Верховний суд Ізраїлю протягом багатьох років вважався прихильником захисту прав людини і дотримувався ліберальних поглядів, таким він залишається і сьогодні. Проте, щодо політики знесення суд найчастіше поділяв позиції керівництва ЦАХАЛ та підтримував позицію військових стосовно того, що руйнування будинків не є мірою колективного покарання (не є порушенням міжнародного права) і служить ефективним засобом стримування терористів [13].

У період з 2015 р. по 2018 р. в Ізраїлі відмічалася нова хвиля терористичних нападів на ізраїльтян. Палестинці активно застосовували ножові і автомобільні атаки, число жертв було достатньо високим. Не менш загрозливим став той факт, що терористичні акти почали здійснювати громадяни Ізраїлю арабського походження, що вимагало від спецслужб здійснення додаткових заходів з попередження і нейтралізації злочинів. У цьому контексті влада була стурбована можливою реакцією суспільства на знесення будинку громадянина Ізраїлю. Можливо, це стало причиною того, що суд в адміністративних справах вперше прийняв рішення про позбавлення громадянства Аля Зіуда, який вчинив автомобільні і ножові атаки на військовослужбовців ЦАХАЛ у жовтні 2015 р. Суд постановив, що, здійснюючи напади, він втратив своє право бути членом суспільства і громадянином Ізраїлю [1, 8].

Підводячи підсумок, можна сказати, що протягом десятиліть політика Ізраїлю стосовно знесення будинків змінювалася залежно від воєнно-політичної обстановки, активізуючись в ті моменти, коли, як здавалося, країна була позбавлена можливості застосування інших заходів впливу. Тероризм завжди присутній в повсякденному житті населення Ізраїлю, але це не означає, що

воно змирилося з ним. У періоди жорстоких загострень конфліктів суспільство вимагало від ізраїльського уряду радикальних дій, щоб покінчити з терактами раз і назавжди. Зокрема, кар'єри двох прем'єр-міністрів – Шимона Переса і Ехуда Барака достроково закінчилися головним чином тому, що населення не відчувало впевненості в спроможності уряду забезпечити безпеку.

На теперішній час, незважаючи на триваючу внутрішньополітичну кризу в Ізраїлі, уряд прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху чітко усвідомлює необхідність жорсткої антитерористичної політики і тому навряд чи відмовиться від практики стримування (у т.ч. шляхом знесення будинків) терористів, хоча її ефективність залишається під питанням.

Не виключається, що через певний період часу на фоні зростання рівня терористичних загроз в Європі, деякі провідні країни світу візьмуть приклад Ізраїлю, запозичивши його політику знищення будинків терористів, ініційовану англійцями понад століття тому.

Висновки: 1. Законодавство України відрізняється від ізраїльського певною декларативністю і відсутністю реального механізму стягнення грошових коштів, доходів, цінностей, що перебувають у власності близьких родичів осіб, які вчинили терористичні акти.

2. Терористичні загрози, що постали перед Україною, вимагають удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, зокрема, посилення відповідальності за терористичну діяльність.

3. Формування громадської думки з метою сприяння ефективній діяльності у сфері боротьби з тероризмом має бути спрямовано на усвідомлення невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності.

4. Практика знесення будинків залишається суперечливою, проте, позиція Ізраїлю ґрунтується на тому, що руйнування будинків не є мірою колективного покарання (не є порушенням міжнародного права) і служить ефективним засобом стримування терористів.

5. У короткостроковій перспективі такі радикальні заходи, як знищення будинків терористів можуть дати позитивний ефект, однак їх фактична невідповідність принципам функціонування правової держави і міжнародного співтовариства може сприяти загостренню конфліктів, які спровокують нову хвилю терористичної загрози.

Перспективи подальших досліджень. На основі досвіду застосування Ізраїлем жорсткої політики по відношенню до тероризму, розробити пропозиції щодо змін у законодавстві України у напрямку посилення відповідальності осіб, що причетні до терористичної діяльності.

Бібліографічний список:

1. Goldberg J. J. Why Jewish Terror is Different This Time // Forward. 2015. 1 Aug. URL: <https://forward.com/opinion/318290/why-jewish-terror-is-different-this-time>. (Дата звернення 11.04.2020).
2. Intifada of Individuals Uneasy Calm in the West Bank Following Several Violent Incidents [Electronic resource] / Haaretz. – Electronic data. – Jerusalem, 2013. – Mode of access: <https://www.haaretz.com/.premium-uneasy-calm-inthe-west-bank-1.5278621>. (Дата звернення 09.04.2020).
3. Резнікова О. О., Місюра А. О., Дрьомов С. В., Войтовський К. Є. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні : Аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2017. 60 с.
4. Данильченко Ю. Б. Загальносоціальні заходи протидії тероризму. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Випуск 6. Т. 2. С. 192–195.
5. Данильченко Ю. Б. Координація дій щодо протидії тероризму в Україні. Visegrad journal on human rights. 2018. № 2. Vol. 1. С. 48–53.
6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-І. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180. (Із змінами, внесеними згідно із Законами, № 2581-VIII від 02.10.2018, ВВР, 2018, № 46, ст. 371).
7. Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні : Указ Президента України від 05.03.2020 р. №53/2019.
8. The UN and Israel : A History of Discrimination [Electronic resource] / World Affairs. – Electronic data. – Washington DC, 2013. – Mode of access: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/un-and-israel-history-discrimination>. (Дата звернення 25.03.2020).
9. Daniel Gordis, The Dubious Demolition Policy Israel Just Can't Quit. URL : <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2017-08-15/the-dubious-demolition-policy-israel-just-can-t-quit>. (Дата звернення 15.04.2020).
10. The Israeli Governments`s Ministry of Foreign Affairs Site. URL : <http://www.mfa.gov.il/MFA>. (Дата звернення 11.03.2020).
11. Foreign Affairs and Defense Committee discusses Government draft law to cut tax transfers to Palestinian Authority over payouts to terrorists. URL : https://knesset.gov.il/spokesman/eng/PR_eng.asp?PRID=13720. (Дата звернення 22.03.2020).

12. Israel: Demography 2012-2030. URL : http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/demography_20122030.pdf. (Дата звернення 02.04.2020).
13. Alpher N. Yossi. Periphery : Israel`s Search for Middle East Allies. – Rowman & Littfield, 2015. 196 p.

References:

1. Goldberg J. J. Why Jewish Terror is Different This Time // Forward. 2015. 1 Aug. URL: <https://forward.com/opinion/318290/why-jewish-terror-is-different-this-time>. (Дата звернення 11.04.2020).
2. Intifada of Individuals Uneasy Calm in the West Bank Following Several Violent Incidents [Electronic resource] / Haaretz. – Electronic data. – Jerusalem, 2013. – Mode of access: <https://www.haaretz.com/.premium-uneasy-calm-inthe-west-bank-1.5278621>. (Дата звернення 09.04.2020).
3. Reznikova O. O., Misyura A. O., Dromov S. V., Voytovskiy K. E. Aktualni pitannya protidiyi terorizmu u sviti ta v Ukraini : Analitichna dopovid. Kiyiv : NISD, 2017. 60 s.
4. Danilchenko Yu. B. Zagalnosotsialni zahodi protidiyi terorizmu. Naukoviy visnik publichnogo ta privatnogo prava. 2017. Vipusk 6. T. 2. S. 192–195.
5. Danilchenko Yu. B. Koordinatsiya diy schodo protidiyi terorizmu v Ukraini. Visegrad journal on human rights. 2018. # 2. Vol. 1. S. 48–53.
6. Pro borotbu z terorizmom : Zakon Ukraini vid 20.03.2003 r. # 638-I. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini. 2003. # 25. St. 180. (iz zminami, vnesenimi zgidno iz Zakonami, # 2581-VIII vid 02.10.2018, VVR, 2018, # 46, st. 371).
7. Pro Kontseptsiyu borotbi z terorizmom v Ukraini Ukaz Prezidenta Ukraini vid 05.03.2020 r. #53/2019.
8. The UN and Israel : A History of Discrimination [Electronic resource] / World Affairs. – Electronic data. – Washington DC, 2013. – Mode of access: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/un-and-israel-history-discrimination>. (Дата звернення 25.03.2020).
9. Daniel Gordis, The Dubious Demolition Policy Israel Just Can't Quit. URL : <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2017-08-15/the-dubious-demolition-policy-israel-just-can-t-quit>. (Data zvernennya 15.04.2020).
10. The Israeli Governments`s Ministry of Foreign Affairs Site. URL : <http://www.mfa.gov.il/MFA>. (Data zvernennya 11.03.2020).
11. Foreign Affairs and Defense Committee discusses Government draft law to cut tax transfers to Palestinian Authority over payouts to terrorists. URL : https://knesset.gov.il/spokesman/eng/PR_eng.asp?PRID=13720. (Data zvernennya 22.03.2020).
12. Israel: Demography 2012-2030. URL : http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/demography_20122030.pdf. (Data zvernennya 02.04.2020).
13. Alpher N. Yossi. Periphery : Israel`s Search for Middle East Allies. – Rowman & Littfield, 2015. 196 p.

Trehubov D. M. Israel's policy on restricting property rights of members of terrorist families

The article describes some aspects of Israel`s anti-terrorist policies. In particular, the experience of civil liability of terrorist family members through the demolition of their homes was examined. Israel uses a multi-level system of combating terrorism and has extensive practical experience in implementing the policy of anti-terrorism measures, which may be interesting for Ukraine. Also, the article «Israel's policy on restricting property rights of members of terrorist families» partly examined the international regulatory framework governing the application of severe restrictive measures to terrorists and their relatives.

In the context of the hybrid aggression of the Russian Federation against Ukraine, the urgent issue is the organization of effective counteraction by domestic security and defense sector security forces to terrorist attacks by military units of the self-proclaimed LPR and DPR. In a difficult political situation Ukraine faced with the threat that require an improvement in the functioning of the national counterterrorism policy. Corresponding work should be carried out using experience and effective world practices, including Israel.

Despite the ongoing domestic political crisis in Israel, the country's government is clearly aware of the need for a tough counterterrorism efforts and therefore is unlikely to abandon the practice of demolishing terrorist houses, although its effectiveness remains in question.

It is possible that after a certain period of time, against the backdrop of an increase in the level of terrorist threats in Europe, some of the leading countries of the world can follow the example of Israel, borrowing its policy of imposing responsibility on the relatives of terrorists. In the short term, such radical measures can have a positive effect, however, their actual inconsistency with the principles of the rule of law and the international community can aggravate the conflicts that will provoke a new wave of terrorist threats.

Key words: Israel, politics, terrorism, human rights, demolition of houses, IDF, responsibility.

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.19

УДК 327.7:341.1/8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0315-5222>

Цеховалова А. О., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ПОЗИЦІЯ ФРН ЩОДО ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В ЛІВІЇ

Стаття має на меті виявлення особливостей позиції ФРН щодо проведення гуманітарної інтервенції в Лівії у 2011 р. Німеччина втрималася від голосування по резолюції 1973 Ради Безпеки ООН. ФРН не підтримала військовий варіант вирішення конфлікту, як це було передбачено в пунктах 4 і 8 резолюції. Німеччина не мала наміру спонсорувати чужі війська. Вона зайняла іншу позицію ніж її головні союзники – Франція, Великобританія й США. Причина пов'язана не з розбіжностями із союзниками по Альянсу, а із внутрішньополітичним тиском на коаліційний уряд. Ще одним цікавим поясненням для урядової політики є економічні показники, за якими Лівія не відіграла важливої ролі у німецькій економіці. Можна зробити висновок, що уряд СДУ/ФДП ухвалив рішення утриматися на голосуванні ООН по резолюції 1973, тому що це не було пріоритетним питанням для ФРН, і тому, що Гідо Вестервелле вважав, що цілі Франції, Великобританії й США могли бути досягнуті без інтервенції, за допомогою санкцій. Обмежена роль Німеччини у лівійській кризі й її особлива політика у рамках НАТО дозволяє припустити, що німецькі політичні діячі, зіштовхнувшись із фінансовою кризою і її потенційними наслідками в Європі, свідомо прагнули обмежити міжнародні зобов'язання Німеччини й тому відмовилися брати участь у забезпеченні нелітної зони. Тим не менш, репутація Німеччини серед її західних союзників була майже розбита. Утримання уряду Меркель спричинило не просто здивування її найближчих союзників – Франції, Британії та США, – а звинувачення Берліну в грі на боці Росії. Німеччина стала вважатися ненадійним союзником. Однак, рішення не брати участь в операції у Лівії свідчить, що Німеччина буде продовжувати оцінювати кожну воєнну операцію на своїх власних умовах, а не відбивати британську й французьку політику.

Ключові слова: Лівія, ФРН, доктрина «обов'язку захищати» (R2P), превентивна гуманітарна інтервенція.

Постановка проблеми. Багатонаціональна воєнна операція у Лівії 2011 р., перша операція, проведена відповідно до доктрини «обов'язку захищати», стала серйозним випробуванням превентивної гуманітарної інтервенції як основного інструменту R2P. Операція показала всі проблеми такої інтервенції. Суперечки із приводу місії в Лівії заважають обговоренню нових подібних місій у Сирії та інших конфліктних регіонах планети. У 2011 р. Рада Безпеки ООН схвалила Резолюцію 1973 [1]. Примусове втручання у Лівії призвало членів ООН використати «усі необхідні заходи ... для захисту мирних територій і територій, населених цивільними особами» [1]. Однак, після початку операції США та їх союзників по НАТО, швидко виявилось, що одноставності думок всередині Альянсу досягти не вдасться. Це нашкодило військовій операції та в цілому стосункам США та західноєвропейських країн, не говорячи про сумнівні для лівійців наслідки зовнішнього втручання. Тому проблема позиції ключових європейських гравців, які не підтримали США, є важливою для вироблення майбутніх сценаріїв регіональної та глобальної безпеки. У цьому сенсі приклад ФРН є типовим, але все ще маловивченим наукою про міжнародні відносини.

Огляд літератури показав, що основна маса публікацій зроблена в суміжних науках – правознавстві та політології, але думки науковців суттєво розбігаються щодо оцінок позиції ФРН. Так, на думку Гунтера Хеллманна, криза у Лівії «є доказом зтяжненого коректування у зміненому міжнародному середовищі, що характеризується ускладненням ситуації для німецької держави» [2, с. 46]. Однак, Хеллманн доводить, що зростаюча впевненість Німеччини у своїх можливостях пов'язана з більшою інформованістю в її силах. Але відсутність надійної німецької зовнішньої політики – як реакції на кризу в Лівії – припускає, що, незважаючи на міцнішу позицію Німеччини, вона, як і раніше, схильється до компромісу в питаннях сили, інтересів і ідентичності [2, с. 47]. Більш критичний огляд німецької політики знаходимо у Тімоті Гартон Еша. Він критикував

Німеччину за позицію, яка «залишає нас одних у наших відносинах зі світом й мріє стати великою Швейцарією» [3]. Об'єднання ФРН та НДР попри побоювання невдовзі зміцнило державу та дало їй можливість вимагати більшої фінансової відповідальності від своїх партнерів по євроні, а також збільшило її роль в Афганістані. Якщо ж тепер випадок Лівії продемонструє, що «прийняте в Берліні рішення буде поширене на подальшу німецьку зовнішню політику, це означало би розрив із попередньою політикою Берлінської республіки» [3]. Алістер Міскімон також критикує ФРН у 2011 р. На його думку, «розбіжність у зовнішній політиці з Великобританією, Францією й США приводить до важливих наслідків. Замість того, щоб погодитися із загальним рішенням, Німеччина голосно заявила про свої побоювання щодо конфлікту й вважала більш вигідним для курсу своєї зовнішньої політики втриматися» [4, с. 393]. Політолог особливо вдало аналізує внутрішні причини такої поведінки держави. «По-перше, німецька політична культура продовжує демонструвати явний протест, коли мова йде про використання військової сили. По-друге, Німеччина не вважала, що участь у військовій операції в її національних інтересах. Внутрішні політичні розрахунки змусили правлячу коаліцію ставити інтереси державної політики вище зовнішньої. Зростаюча німецька впевненість у зовнішній політиці означає, що вона буде брати участь тільки в багатонаціональних операціях, які прямо впливають на її національні інтереси. По-третє, у зовнішній політиці Німеччині не вистачає погодженості, а міністр закордонних справ Гідо Вестервелле не повною мірою врахував наслідки утримання від участі» [4, с. 395]. За Міскімоном, є три наслідки для зовнішньої політики Німеччини, які слід трактувати з позицій політичного реалізму. «По-перше, німецька стратегічна поведінка була більш стійкою до адаптації у результаті впливу ЗПБО ЄС та рішень НАТО. По-друге, сьогоднішнє покоління німецьких лідерів вибирає короткострокові привілеї замість зобов'язань. І нарешті, по-третє, своїм бажанням знайти більше можливостей для маневрів існує погроза недооцінити існуючих партнерів і створити загрозу зовнішньополітичним інтересам Німеччини» [4, с. 404].

Таким чином, аналізуючи «білі плями» у сучасних дослідженнях, була сформульована мета статті – виявлення внутрішніх та зовнішніх чинників особливої позиції ФРН щодо гуманітарної інтервенції у Лівії в 2011 р.

Боротьба Німеччини за перегляд засад своєї зовнішньої політики була на початку ХХІ ст. дуже сильною. Німецькі політики підкреслювали, що Німеччина є надійним і передбачуваним партнером для своїх союзників. У програмній промові з зовнішньої політики у жовтні 2010 р. міністр закордонних справ Гідо Вестервелле так позначив основні аспекти зовнішньої політики Німеччини: «Німецька зовнішня політика ґрунтується на наступності попередніх десятиліть. Вона надійна й передбачувана, орієнтована на наші цінності й інтереси, є двигуном для політичної відкритості й економічного розвитку. Зовнішня політика Німеччини виступає за рівність та узгодження інтересів» [5].

У лютому 2011 р. протести лівійського цивільного населення спочатку були подавлені полковником Муаммаром Каддафі. Але хвилювання швидко загострилися настільки, що держави-члени ЄС вжили заходів щодо репатріації своїх громадян. Напередодні початку обговорення нелітної зони, 26 лютого 2011 р. німецька авіація врятувала 134 співробітників Wintershall AG, двадцять два з яких були громадянами ФРН [4, с. 394]. Це продемонструвало швидкі й рішучі дії з боку німецького уряду, коли вони вважали їх за потрібні.

Але 17 березня 2011 р. Петер Віттіг, посол Німеччини в ООН, зробив наступну заяву: «Завжди важко ухвалити рішення щодо використання військової сили. Ми уважно розглянули варіанти її застосування, наслідку, а також свої припустимі границі. Ми бачимо великий ризик. Не слід недооцінювати ймовірність великомасштабних людських втрат. Якщо запропоновані заходи виявляться неефективними, існує погроза потрапити до затяжного військового конфлікту, який торкнеться куди більших територій. Ми не повинні вводити війська, при цьому оптимістично запевняючи, що це дасть швидкі результати з малими втратами» [6].

Отже, Німеччина втрималася від голосування по резолюції 1973 Ради Безпеки ООН. ФРН від початку не підтримала військовий варіант вирішення конфлікту, як це було передбачено в пунктах 4 і 8 резолюції. Крім того, Німеччина не мала наміру спонсорувати чужі війська. Вона зайняла іншу позицію ніж її головні союзники – Франція, Великобританія й США – й відповідно опинилася поряд з Росією, Китаєм, Індією та Бразилією [7].

Це потребує розуміння чинників зовнішньої політики ФРН. Перша здогадка, що приходила на думку аналітикам у 2011 р., це розбіжності у поглядах на свою роль у загальноєвропейській політиці між основними її акторами. Дійсно, у завуальованому нападі на франко-британські

плани щодо Лівії, міністр оборони ФРН Томас де Мезьєр заявив: «Наше рішення не брати участь у військовій частині місії у Лівії було засновано на ретельно продуманих причинах. ...Відповідальність щодо захисту цивільного населення країни, якщо його уряд порушує права людини, міцно закріплена у міжнародному праві. Але чи значить це, що ми маємо право втрутитися? Або це значить, що ми не зобов'язані цього робити? Я вважаю, що кожна воєнна операція повинна бути проаналізована, щоб визначити, чи можуть її цілі бути досягнуті за допомогою відповідних факторів і протягом відповідного періоду часу, а також, як довести справу до кінця. Усе» [8]. Обережність де Мезьєра із приводу військової інтервенції в Лівії була виражена у такий спосіб: «Незважаючи на те, серце говорить «так» (за військову місію), тверезе судження говорить: «дайте їм спокій» [8]. У той же час, щоб пом'якшити різкість реакції своїх основних союзників, Німеччина погодилася відправити додатково 300 бійців до AWACS (Airborne Warning and Control System) у Афганістані, щоб звільнити сили НАТО для нелітної операції у Лівії [9].

Інша версія пов'язана не з розбіжностями із союзниками по Альянсу, а із внутрішньополітичним тиском на коаліційний уряд, тиском тих, хто завжди намагався утримати ФРН від активних дій за межами країни та який на той момент переважив всі інші міркування. Уряд зосередився на ризиках для німецьких військ, які могли бути утягнені у розширений конфлікт. Політики, зокрема Гідо Вестервелле, який став центральною фігурою у рішенні втриматися від UN1973, вважали, що криза в Лівії все ще може бути вирішена за допомогою дипломатичних і економічних інструментів. Утримання від резолюції 1973 частково було виборчою тактикою СвДП у світлі майбутніх виборів у Баден-Вюртемберзі 27 березня 2011 р. Побоюючись, що СвДП не пройде виборчий поріг у 5 відсотків, Вестервелле підрахував, що його поміркованість у зовнішній політиці буде кориснішою. Так, за опитуванням Bild Sonntag 20 березня 2011 р., 62% респондентів були за військову місію в Лівії, 31% проти. Але, коли їх запитали, чи слід брати участь німецьким збройним силам в цій операції, 65% респондентів відповіли «ні» і 29% «так» [10, с. 72].

Ще одним цікавим поясненням для урядової політики є також економічні показники, за якими Лівія не відігравала важливої ролі у німецькій економіці. У 2010 р. Лівія оцінювалася як шістдесят шоста у списку країн німецького експорту, й тридцять восьма з погляду імпорту у Німеччину. До кризи 2011 р. 14% нафти Лівії надходили у Німеччину, 32% в Італію й 10% у Францію. Але якщо остання виражала велику зацікавленість у збільшенні цього обсягу. ФРН намагалася скоротити енергомісткість свого виробництва, отже й залежність від експорту енергоносіїв. Цікаво, що голосуючи так само, як РФ, Китай, Індія й Бразилія, Німеччина поставила себе поряд економік, що розвиваються. Ця причина додає світла при розгляді німецької стратегії та її характеристики як держави, що насамперед керується геоекономічними чинниками [11]. На противагу ФРН, Великобританія й Франція використовували Лівію в роки після кризи 2011 р. для поставок сирії нафти в результаті зниження поставок з Північного моря. У світлі економічних тисків, пов'язаних із кризою єврозони, мінливий політичний клімат у межах Німеччини й її енергетична стратегія, сприяла відносинам з Росією й колишніми радянськими республіками, навіть із Близьким Сходом, тож Німеччина не бачила явних причин бути замішаною в операцію НАТО. Британська й французька зростаюча залежність від лівійської нафти припускають вважати, що у Лівії інтереси безпеки Лондона й Парижа та їх економічні інтереси збіглися й вони почали спроби стабілізувати Лівію будь-якими засобами через свої національні інтереси. Німеччина ж зосередилася на Східній Європі, щоб забезпечити себе енергоресурсами на майбутнє, що у свою чергу все більше впливає на вироблення німецької зовнішньої політики.

Якщо позиція ФРН відразу обурила союзників по НАТО, то й всередині країни урядова політика була піддана критиці. Лідер СДПГ Зігмар Габріель спочатку підтримав рішення уряду, але потім почав його критикувати, на відміну від лідера «Зелених» Цема Оздеміра, що критикував Вестервелле від самого початку з гаслом, що «не гідно Німеччини ігнорувати права людини» в Лівії [12, с. 550]. Однак, всередині цих партій єдності також не було. Отже, при відсутності чітких партійних політичних ліній щодо випадку Лівії, тиск на уряд було обмежено. У центрі ж уваги самого уряду було перш за все збереження статус-кво у період бюджетної консолідації, а не розробка будь-яких нових можливостей і цілей. У галузі зовнішньої політики Берлін сфокусувався на територіальній обороні. Після реформ за рекомендаціями структурної комісії Бундесверу рівень амбіцій Німеччини скоротився відповідно до різкого скорочення загальної кількості ЗС з 16 до 10 тисяч [12, с. 557].

Отже, можна зробити висновок, що уряд СДУ/ФДП ухвалив рішення утриматися на голосуванні ООН по резолюції 1973, тому що це не було пріоритетним питанням для ФРН, і тому, що Вестервелле вважав, що цілі Франції, Великобританії й США могли бути досягнуті без інтервенції, просто за допомогою санкцій.

У міру розвитку кризи, однак, рішення Вестервелле і його наслідки для зовнішньої політики Німеччини привело до критики уряду, ширших питань із приводу всієї зовнішньої політики Ангели Меркель. Головним критиком Вестервелле став колишній міністр закордонних справ Йошка Фішер, який стверджував, що ця помилка відзначила найнижчий рівень німецького впливу на зовнішню політику ЄС й в майбутньому загрожує нашкочити німецькій зовнішній політиці й спробам ЄС налагодити вагомішу роль у міжнародних справах. Фішер заявив, що «Німеччина втратила довіру з боку ООН і Близького Сходу... Німецькі надії на постійне місце в Раді Безпеки були назавжди перекреслені й тепер слід боятися майбутнього» [13]. Колишній федеральний президент Роман Херцог стверджував, що за участю Німеччини у Боснії у 1990-х рр. об'єднана Німеччина привнесла нову відповідальність у міжнародні відносини. Він припустив, що «Німеччина належить до списку великих демократичних держав, подобається це їй чи ні, і якщо одна із цих демократичних держав залишається осторонь, вона неминуче шкодить не тільки іншим, але й собі. Ми бачимо ще більш ясно, що неохочість до ризику бездіяльність може в остаточному підсумку бути більш ризикованою, ніж потенційно небезпечна дія... Якщо ми не будемо протистояти ризикам у місцевому масштабі, то вони наздоженуть нас» [14].

Захищаючи свою позицію, Вестервелле підкреслив ризики участі у будь-якій військовій операції, натякаючи на досвід НАТО в Афганістані: «Наша позиція така не тому, що ми зм'якшили своє відношення до системи Каддафі, а тому, що ми повинні бачити ризики тривалих збройних місій» [15]. Стверджуючи, що за допомогою мирної стратегії можна скинути Каддафі, Вестервелле опирався на ключовий для ФРН принцип «геншеризму», намагаючись знайти мирне дипломатичне рішення й обмежити німецьку військову участь в операції НАТО [докладніше: 16].

Коли лівійські повстанці вступили у Тріполі наприкінці серпня 2011 р., сповіщаючи про початок кінця режиму Каддафі, Вестервелле заявив, що саме санкції й політичний тиск Німеччини підірвали позиції лівійського лідера й зіграли важливу роль у його падінні [17]. Отже, обмежена роль Німеччини в лівійській кризі й її особлива політика у рамках НАТО дозволяє припустити, що німецькі політичні діячі, зіштовхнувшись із фінансовою кризою і її потенційними наслідками в Європі, свідомо прагнули обмежити міжнародні зобов'язання Німеччини й тому відмовилися брати участь у забезпеченні нелітної зони. Тим не менш, дев'ять років тому репутація Німеччини серед її західних союзників була майже розбита. Щойно ФРН зайняла позицію у Раді Безпеки ООН, коли було оголошено голосування за втручання у Лівію за мандатом «обов'язку захищати». Утримання уряду Меркель спричинило не просто здивування її найближчих союзників – Франції, Британії та США, – а звинувачення Берліну в грі на боці Росії. Німеччина стала вважатися ненадійним союзником.

Висновки. Внутрішні чинники, пов'язані із кризою єврозони й бажанням знизити залучення Німеччини в багатосторонні операції, лежать в основі рішення про відмову в підтримці щодо створення нелітної зони в Лівії. Як показали події гуманітарної інтервенції у Лівії, рішення Німеччини не приймати участі в операції НАТО було правильним, хоча уряд Меркель скоріше не зміг вчасно обґрунтувати його й довести до всіх зацікавлених сторін.

Меркель бачила, як військова коаліція під керівництвом США в Іраку закінчилася невдачею. На день, коли режим Саддама Хусейна було скинуто, у США не було подальшого плану. Те саме повторилося і у Лівії. Коли полковника Каддафі було відсторонено, ні НАТО, ні ООН не мали плану на наступний день. Франція та Німеччина повинні були заплатити дуже високу ціну за війну в Лівії. Армії, які діяли в Лівії, швидко пішли, рушивши зі зброєю до Малі та інших місць Сахелю. Відтоді Франція, колишня колоніальна держава, веде війну – за підтримки США – за стримування ісламського тероризму, торгівлі людьми та зростання нестабільності. З війнами, а також нестабільним сусідством, Лівія стала одним з головних маршрутів для мігрантів та біженців, які бажають перетнути Середземномор'я до Європи. Зусилля ЄС щодо стримування потоку шляхом розгортання операції «Софія», як мінімум, неоднозначні. Красномовною є кількість жертв у цілому. Отже, Німеччині не варто шкодувати про своє рішення.

Незважаючи на значний досвід у колишній Югославії, Афганістані й інших країнах, Німеччина усе ще бореться з поширенням силових методів вирішення міжнародних проблем. Участь Німеччини в операції союзницьких сил у Косово у 1999 р. стала основою громадського осуду

причетності ФРН до військових криз. Рішення не брати участь в операції у Лівії свідчить, що Німеччина буде продовжувати оцінювати кожен військову операцію на своїх власних умовах, а не відбивати британську й французьку політику.

У 2015 р., коли війна в Сирії призвела до невимовних страждань цивільних осіб, Меркель відкрила кордони для понад одного мільйона людей, які рятуються від війни. Меркель тільки з етичних та гуманітарних міркувань вирішила надати так багато потрібного притулку людям. Отже, вона «успадкувала» невдалу політику НАТО в Лівії, невдалу політику США в Іраку та ганебну дипломатичну та політичну невдачу Заходу в Сирії.

Залежно від того, як розглядалося це її рішення, канцлер заплатила високу ціну. «Альтернатива для Німеччини», антиіміграційна, антимусульманська та антисемітська партія, наразі користується величезною популярністю в Німеччині, особливо в східних землях. Це не може розглядатися тільки як короткочасне явище або сплеск. Але у подальшому позиція ФРН 2011 р. може принести зовнішньополітичні дивіденди. Саме тому, що вона утрималася під час голосування за Лівію в 2011 р., Німеччина може бути сприйнята як нейтральна сторона для організації конференції в/по Лівії, якщо міжнародна спільнота виявить схильність перейти від силових до несилових методів боротьби за мир та стабільність у регіоні.

Бібліографічний список/References:

1. UN Security Council Resolution 1973, March 17, 2011, para 4.
2. Hellmann G. Normatively Disarmed, But Self-Confident. *Internationale Politik. Global Edition*. 2011. N 3. P. 45–51.
3. Garton Ash T. France Plays Hawk, Germany Demurs: Libya Has Exposed Europe's Fault Lines / Timothy Garton Ash. *Guardian*, 24 March 2011. URL: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/mar/24/france-hawk-germany-demurs-libya-europe>
4. Miskimmon A. German Foreign Policy and the Libya Crisis. *German Politics*. 2012. Vol. 21, N 4. P. 392–410. DOI: 10.1080/09644008.2012.739610
5. Westerwelle G. Speech to the German Council on Foreign Relations. *Deutsche Welle*, 21 October 2010.
6. Wittig P. Explanation of Vote by Ambassador Wittig on the Security Council Resolution on Libya. *New Yorker*, 17 March 2011.
7. Tisdall S. Libya: Reaction: Britain and France Appear Ever More Isolated as World Opinion Turns Hostile: China, Russia, Germany, Brazil Voice Objections NATO Also Divided as Turkey Blocks Agreement. *Guardian*, 22 March 2011.
8. Germany Defends Cautious Approach to Libya, Denies Isolation. *Deutsche Welle*, 21 March 2011. URL: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,14926360,00.html>
9. Merkel Cabinet Agrees AWACS for Afghanistan. *Der Spiegel*, 23 March 2011. URL: <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,752709,00.html>
10. Paterson W. E. The Reluctant Hegemon: Germany Moves Centre Stage in the EU. *Journal of Common Market Studies*. 2011. N 49. P. 57–75.
11. Foreign Trade, 2010 – 2017. *Statistisches Bundesamt*. URL: <https://www.destatis.de/SiteGlobals/>
12. Dyson T. Condemned Forever to Becoming but Never to Being? The Weisse Commission and German Military Isomorphism. *German Politics*. 2011. Vol. 20, N 4. P. 545–567.
13. Fischer Joins Criticism of German Security Council Abstention. *Der Spiegel*, 22 March 2011. URL: <http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,752542,00.html>
14. Wolf M. The Riddle of German Self-Interest. *Financial Times*, 30 May 2012.
15. Genscher H.-D. *Rebuilding a House Divided*. New York: Broadway Books, 1998. 592 p.
16. Germany Defends Cautious Approach to Libya, Denies Isolation. *Deutsche Welle*, 21 March 2011. URL: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,14926360,00.html>

Tsekhvalova A. O. Germany's Position on Humanitarian Intervention in Libya

The article aims to identify the specifics of the position of Germany on humanitarian intervention in Libya in 2011. Germany abstained from voting on UN Security Council Resolution 1973. Germany did not support a military solution to the conflict as provided for in paragraphs 4 and 8 of the Resolution. Germany did not intend to sponsor foreign troops. It has taken a different position than its main allies – France, Great Britain, and the United States. The reason is not due to disagreements with allies in the Alliance, but due to domestic political pressure on the coalition government. Another interesting explanation for government policy is the economic indicators according to which Libya did not play an important role in the German economy. It can be concluded that the USD / FDR government decided to abstain from the UN vote on Resolution 1973 because it was not a priority for Germany and because Guido Westerwelle believed that the goals of France, Britain and the United States could be achieved without intervention,

only through sanctions. Germany's limited role in the Libyan crisis and its special NATO policies suggest that German politicians, faced with the financial crisis and its potential consequences in Europe, deliberately sought to limit Germany's international obligations and therefore refused to participate in securing the no-fly zone. However, Germany's reputation among its Western allies was almost shattered. The Merkel government's retention has surprised not only its closest allies – France, Britain and the United States – but also accused Berlin of playing on Russia's side. Germany became considered an unreliable ally. However, the decision not to take part in the operation in Libya indicates that Germany will continue to evaluate each military operation on its own terms, rather than reflecting British and French policies.

Key words: *Libya, FRG, the doctrine of “Responsibility to Protect” (R2P), preventive humanitarian intervention.*

DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.20

УДК 327.3:329.1

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1089-9019>

Якимчук М. М., Національний університет «Острозька академія»

ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНОСТІ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В ЄС

У статті визначено та проаналізовано чинники, що вплинули на появу, поширення та активізацію євроскептицизму. Зокрема, охарактеризовано умови формування опозиції до ЄС, визначено основні каталізатори зростання недовіри до організації. А також простежено взаємозв'язок між євроскептицизмом та кризовими явищами у ЄС і який вони вплив здійснюють на формування думки населення щодо політики організації.

За результатами проведеного дослідження причини поширення ідеї євроскептицизму умовно можна розділити на кілька груп. Опозиція до ЄС з'явилася разом із появою перших ознак формування організації, проте не була вираженою. Упродовж ХХ століття, незважаючи на певні економічні проблеми, рівень підтримки ЄС стабільно зростає аж до 2007 року. Однак, згодом через прямий та опосередкований вплив внутрішніх та зовнішніх факторів, опозиція до Європейського Союзу почала набирати обертів. У результаті цього з латентного стану євроскептицизм перейшов до практичного, як наслідок було запущено безпрецедентний процес – вихід Великої Британії з організації.

Проаналізувавши статистичні показники позиції громадян щодо ЄС, а також внутрішньополітичну ситуацію в організації, можна зробити висновок, що не лише суттєві економічні та соціальні проблеми сприяли зростанню євроскептицизму. На зростання опозиції до Європейського Союзу більшою мірою вплинула діяльність популістичних партій та рухів з Центрально-Східної Європи, які почали приєднуватися до організації після 2004 року. Євроскептики з нової Європи, об'єднавшись з антиєвропейцями зі Сполученого Королівства, скориставшись складним економічним становищем в організації та міграційними викликами, провели вдалу інформаційну кампанію проти ЄС. У результаті цього довіра до Союзу суттєво впала і громадяни сумніваються в ефективності роботи організації.

Ключові слова: євроскептицизм, популізм, економічна криза, міграційна криза, Брекзит.

Постановка проблеми. Європейський Союз постійно змінювався юридично, інституційно, політично, економічно та культурно. І на ці зміни впливала низка факторів, які спровокували появу та поширення євроскептичних настроїв, як серед політиків, так і серед населення. Не обов'язково усі ці фактори негативно позначалися на ЄС чи державах-членах, але за допомогою політики самого ЄС, стратегій та дій національних урядів, а також враховуючи тенденції на міжнародній арені, Європа стикнулася з новою проблемою, яка не про економічний розвиток чи фінансову незалежність, а про самоідентифікацію європейців, про їх цивілізаційну та національну приналежність. І щоб зрозуміти, куди рухається Європа, варто з'ясувати, що цьому передувало. Тому необхідно визначити усі фактори, які опосередковано чи прямо вплинули та впливають на зростання опозиційних настроїв у ЄС від початку його заснування і до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першими, хто намагався визначити причини опозиції до ЄС, стали А. Щербяк та П. Таггарт [17]. Вони розглядали це питання крізь призму партійного євроскептицизму, зазначаючи, що саме партії через свою діяльність стали рушійною силою скептицизму до ЄС. Більш детально проаналізували ймовірні причини євроскептицизму Л. Хуг та Г. Маркс, зазначаючи, що рушієм євроскептицизму є взаємозв'язок національної ідентичності та економічних факторів [7]. Власний підхід до трактування євроскептицизму розробив П. де Вільд, який розділив прояви євроскептицизму на чотири типи за суб'єктами: позиція громадян, позиції політичних партій, громадські обговорення та політична система ЄС. І відповідно до цих типів визначив причини опозиції до ЄС [3]. Досліджуючи євроскептицизм, учені досить часто використовували метод case-study. Ґрунтовне дослідження причин євроскептицизму провів Д. Вальред, порівнявши причини та прояви євроскептицизму у Німеччині та Великій Британії [22]. Ознайомившись із працями учених, варто виокремити одну важливу спільну ідею.

Вони стверджують, що певний рівень опозиції до європейської інтеграції завжди був серед держав-членів та держав-сусідів ЄС, однак нового поштовху він почав набирати лише в останньому десятилітті через низку викликів, з яким стикнувся ЄС, а саме через економічну та міграційну кризи, при цьому включаючи фактор національної ідентичності. Проте відкритим питанням залишається, чи це твердження відповідає дійсності. Тому **метою дослідження** є проаналізувати політичні умови появи та поширення євроскептицизму. Зокрема, необхідно охарактеризувати політичну ситуацію, у якій був створений та сформувався ЄС та, відповідно, опозиція до нього, визначити реальний вплив економічної та міграційної криз на рівень євроскептицизму, а також врахувати роль інших опосередкованих факторів на розвиток євроскептицизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком до формування Європейського Союзу став Брюссельський договір 1948 року, відповідно до якого Велика Британія, Франція та країни Бенілюксу погодилися на військову кооперація на протидію можливій агресії, як із боку Німеччини, так із боку Радянського Союзу. Наступним кроком стало заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі, щоб посилити співробітництво між державами Європи, особливо з Німеччиною з метою уникнення конфліктів [16]. У 1957 році підписали ще два основоположні договори, які передбачали поглиблення економічної співпраці [20]. Тобто усі документи мали на меті гарантувати безпеку та мінімізувати появу конфлікту принаймні у Західній Європі. Тому метою створення ЄС була гарантія безпеки через співробітництво. Але після зникнення загрози процес інтеграції продовжувався, хоча вже без конкретної цілі, що призвело до проблем. Європейці не погодили спільне бачення подальшої інтеграції, що дозволило кожній державі ЄС сформувати власне розуміння майбутнього ЄС, яке різнилося. Тому між державами-членами виникає латентний конфлікт щодо інтерпретації майбутнього організації: одні виступають за посилення інтеграції, інших влаштовує існуючий формат співробітництва. Саме ця ситуація стала першим проявом євроскептицизму.

Крім того, у процесі інтеграції засновники ЄС допустили ще одну помилку. Протягом багатьох років рішення у ЄС приймали політики різного рівня, дипломати, урядовці, національні уряди, однак, не громадяни. Через це європейські урядовці фактично втратили зв'язок з населенням ЄС і могли приймати важливі рішення, не залучаючи їх до процесу [20]. Не дивно, що відповідно до статистичних показників за 2015 рік найбільший рівень євроскептицизму спостерігається саме серед громадян старше 55 років, тобто тих, які були свідками усього процесу інтеграції [24]. Так як увесь початковий етап інтеграційного процесу пройшов з мінімальним залученням громадян, (лише у 1979 році громадяни отримали змогу голосувати), опосередковано впливаючи на політику ЄС, їм складно довіряти цій структурі.

Ще однією причиною євроскептицизму була позиція Великої Британії та її політика. Сполучене Королівство завжди було одним із найпотужніших осередків євроскептицизму. Якщо розглядати відносин ЄС та Великої Британії, то можна зробити висновок, що ЄС для Сполученого Королівства завжди був запасним варіантом, а євроскептицизм – невід'ємним елементом британської політики. Причинами такої політики є ознаки британського імперіалізму, які сформувалися упродовж тривалого лідерства у ХХ столітті. Крім того, як зауважує Т. Райс, з самого початку формування організації у Великій Британії реалізовувалася потужна інформаційна кампанія проти європейської інтеграції [16]. І приєднання Британії до ЄС не змінило цього. Як наслідок, британці зробили свій вибір не на користь ЄС. Процес Брекзиту розпочав дезінтеграційний процес у ЄС.

До факторів, які сприяють активізації опозиції до ЄС, варто віднести діяльність інституцій ЄС. Процес формування інституцій ЄС був не плановим, а спонтанним кроком у відповідь на ситуацію, що склалася. Тому розробляти чіткий механізм розподілення функцій та впливу не було часу, що згодом негативно вплинуло на інтеграційний процес [4]. Досить часто роботу інституцій ЄС піддають критиці. Проблема у тому, що населення не завжди розуміє, які питання належать до компетенції національних урядів, а які до ЄС. На це скаржиться і європейський омбудсмен Е. О'Рейлі [13]. Проблемою є і те, що законодавчий акт проходить низку процедур та комітетів перш, ніж він буде затверджений. А увесь процес є не зовсім прозорим. Громадяни не до кінця розуміють, як працює ЄС. І цей вакуум почали заповнювати національні ЗМІ, противники ЄС та популісти, які маніпулювали інформацією та фактами щодо членства в організації, що стало основною причиною поширення євроскептицизму. Зокрема, євроскептичні партії акцентують більше уваги на націоналізмі та міграції, коли євроскептичні ліві партії – на економічних питаннях. Тому потрібно детально розглянути ці, виокремлені євроскептичними партіями, аспекти ЄС через призму євроскептицизму.

Ультраліві та популісти транслиують ідею, що національна ідентичність та європейська ідентичність – це абсолютно різні речі. Але варто зрозуміти, що європейська ідентичність набагато складніше поняття, яке включає у собі різні аспекти національної самоідентифікації представника з кожної країни, що ускладнює процес зближення. Відповідно до даних Євробарометру Європейської комісії все менше громадян ідентифікують себе відповідно до власної національної приналежності. З 1999 по 2014 роки можна помітити зростання самоідентифікації населення як європейців, але після 2014 року ці показники знизилися. Стабільно зростають показники, відповідно до яких громадяни підтримують свою національну приналежність і в той же момент вважають себе європейцями понад 50% [8].

Міграційна криза стала ще одним каталізатором євроскептицизму. Враховуючи високий рівень постійної конфліктогенності на Близькому Сході та в Північній Африці, кількість мігрантів з тих регіонів завжди була висока і постійно зростала. А з 2010 по 2014 роки кількість біженців досягнула до 1,4 мільйона і вже згодом перестала бути контрольованою [9]. Лише за один рік з 2014 по 2015 роки кількість мігрантів, яка прибувала морським шляхом, перевищала 1 мільйон. А за 2015 рік цей показник сягнув 1,82 мільйона [12]. Відповідно до Дублінських угод від 2003 року громадяни, які хочуть отримати притулок, можуть його попросити не в усіх країнах ЄС, а лише в тій, у якій вперше перетнули кордон [2]. Основна проблема полягала у тому, що саме держави Середземномор'я прийняли переважну кількість мігрантів і саме вони намагалися врегулювати цю проблему. Однак, коли кількість мігрантів зростала, Італії та Іспанії складно було стабілізувати ситуацію. Франції та Німеччині ініціювали зміну системи квотування прийняття біженців, проте ця ідея неабияк обурила інші держави, особливо, Польщу, Угорщину, Словаччину, Чехію та Велику Британію [6]. Через маніпуляції та велику кількість біженців антиєвропейські настрої з новою силою активізувалися не тільки у державах, які прийняли мігрантів, а й у тих, які відмовилися це робити. Мігранти з Північної Африки та Близького Сходу потребували місця проживання, соціальних виплат, належного медичного забезпечення. Організувати такі умови могли лише виділяючи кошти з держбюджету, що не підтримувало місцеве населення. Незважаючи на відносно вороже налаштоване населення до біженців, громадяни висловлюють своє невдоволення саме щодо того, як ЄС врегулював цю проблему, а не до мігрантів. Зокрема, 74% громадян держав-членів ЄС не підтримують саме стратегію ЄС щодо врегулювання міграційної кризи [23].

Є твердження, що через біженців Європа стала одним із центрів терористичних атак. Дані опитувань, проведених у 2016 році, свідчать про те, що більшість громадян, а саме 59% вважають, що причиною терористичних атак є міграційна криза, у Польщі та Угорщині цей показник становить понад 70% [23]. Але цікавим виявилось дослідження Е. Ларсена, Д. Катсі, які, визначили, що позиція громадян до ЄС не змінюється після терористичних актів, громадяни не звинувачують ЄС у терористичних атаках. Однак, як зауважують самі автори, зв'язок між біженцями та терористичними атаками формують популістичні та євроскептичні партії, серед яких «Альтернатива для Німеччини», «Національний Фронт», «Рух 5 зірок» та низка інших [11].

Представники правих партій вважають, що найбільшою проблемою ЄС є економічне падіння. Починаючи з 60-их років ВВП держав-учасниць європейських спільнот зростає, окрім певних кризових періодів. Упродовж 80-их років у ЄС спостерігалось значне зростання ВВП, зниження рівня безробіття та інфляції. Після розпаду Радянського Союзу, фінансової кризи в Росії та коливання цін на нафту через вторгнення Іраку в Кувейт спостерігався певний економічний спад, особливо складною ситуація була у 1993 році. Але економіку вдалося стабілізувати, тому після запуску Єврозони з 1 січня 1999 року відбулося економічне зростання на 3,5%, стабілізація ВВП та зниження безробіття [18]. Варто зазначити, що з 2000 року і до 2007 року ВВП у ЄС утримував стабільну ланку, навіть, не зважаючи на розширення у 2004 році. Щорічно економіка ЄС зростала від 1% до 3% [19]. Але фінансово-економічна криза 2008 року завдала суттєвої шкоди економіці ЄС, і ВВП впав на 4% у 2009 році. Економічна криза спровокувала боргові кризи в Італії та Греції, а згодом і в Іспанії, що негативно позначилося на економічній ситуації у ЄС. Зона євро вважалася гордістю, однак деформації у світовій економіці показали усі недоліки такого етапу інтеграції. Зокрема, рівень безробіття досягнув майже 11% у 2013 році, коли до кризи він коливався у межах 7%. Економічні показники стабілізувалися лише після 2015 року, але процес виявився незворотнім. Крім того, на той час ЄС вже стикнувся з новою кризою і новими проблемами, які тільки посилюють зростання євроскептичних настроїв. Безсумнівно таке економічне падіння сприяло розчаруванню у політиці ЄС. Рівень довіри до ЄС суттєво знизився з 57% у 2007 році до 31% у 2012 році. А рівень недовіри до ЄС у 2012 році сягнув 60% уперше за всю історію інтеграційного

об'єднання, хоча згодом він знизився до 56% [14]. Економічний фактор насправді нашкодив ЄС, чим вдало скористалися його противники.

Проте проблема не лише в економіці чи міграції. До причин активізації євроскептичних настроїв також можна віднести внутрішню політику ЄС та відносини між державами-членами. Зокрема, спостерігалися тісні відносини між британською Консервативною партією та деякими партіями у Центрально-Східній Європі, зокрема, польськими «Право та Справедливість» та «Об'єднана Польща», чеською «Громадянська демократична партія», іспанською «Вокс» та у минулому німецькою «Альтернатива для Німеччини». Вони входять в опозиційну групу в Європарламенті «Європейських консерваторів та реформістів», яка у попередньому скликанні 2014-2019 років, була найбільшою опозиційною групою. Після того як Британія залишила організацію, вони втратили свій вплив, поступившись іншій євроскептичній групі «Ідентичність та демократія». Зростання опозиційних груп у Європарламенті свідчить про політичну нестабільність в організації. Євроскептицизм став одним із факторів політичної кризи, а криза – це завжди перестановка сил.

Євроскептицизм може бути вигідним і не тільки опозиціонерам ЄС, а й тим, хто не відіграє важливих та вирішальних ролей у ЄС. Ось чому більше антиєвропейців саме у державах Центрально-Східної Європи, які не є лідерами в ЄС. Тому з метою зміщення держав-лідерів розпочинаються штучні рухи невдоволення проти європейської інтеграції. І допомагають їм у цьому зовнішні суб'єкти: уряди, політики, лобісти інших держав, наприклад, втручання суб'єктів РФ у справи Угорщини та Німеччини [10]. Втручання інших держав у справи держав-членів ЄС також можна вважати причиною євроскептицизму. Адже потужний актор на європейському континенті не вигідний державам-сусідам та особливо тим, хто також претендує на лідерство. Можливо, такої ситуації можна було б уникнути, якби ЄС мав відповідальну особу за весь процес інтеграції – посаду президента. І справа навіть не в посаді, а у відсутності лідера, який буде нести відповідальність, приймати рішення та представляти ЄС на міжнародній арені. Наразі таку роль переважно виконують глави провідних держав. Проте для подальшої політичної інтеграції та протистоянню євроскептицизму цього недостатньо. Відсутність лідера в організації показує наскільки вразливою і слабкою вона може бути [21].

Про слабку внутрішню комунікацію свідчать двосторонні відносини між державами-членами ЄС. Відповідно до звіту Європейської Ради з питань зовнішніх відносин від 2018 року між державами спостерігаються досить слабкі двосторонні відносини [15]. Це підтверджує програма Європейської Ради «Коаліція ЄС» в основі якої лежить візуалізація соціологічного опитування близько 800 фахівців у сфері політики з 28 держав-членів, яка показує, що між державами спостерігається високий рівень розділеності, втрачених можливостей та невикористаного потенціалу у співробітництві між урядами держав-членів. Виокремлено лише декілька потужних зв'язків між Польщею та Угорщиною, Чехією та Словаччиною, Швецією та Фінляндією, Німеччиною та Нідерландами, Німеччиною та Бельгією, Нідерландами та Бельгією, що свідчить про низький рівень внутрішньої комунікації, а це, своєю чергою, підвищує рівень внутрішнього непорозуміння та конфліктності [1]. Відсутність тісних двосторонніх відносин аж ніяк не сприяє поглибленню інтеграції, більше того, це загрожує ефективній реалізації уже існуючих проєктів та політичній консолідації щодо важливих питань.

Останнє десятиліття ЄС ніяк не може розпочати працювати у звичному режимі, криза за кризою, проблеми різного характеру підривають економічну потужність та політичний вплив організації. І новий виклик – світова пандемія Covid-19 та її наслідки – стане тією причиною, яка сприятиме не лише зростанню євроскептицизму, а й спричинить глобальну недовіру до ЄС. Ця криза показує, наскільки ЄС далекий від політичного союзу і що держава все-таки залишається основним суб'єктом в Європі, а ЄС лише організація. Тому байдужість Європарламенту на прохання Італії у допомозі першої необхідності повністю нівелює довіру до цієї інституції серед громадян Італії і без євроскептичних партій [5]. Майбутнє ЄС буде залежати від наслідків кризи, спричиненою Covid-19, та від ефективності реагування на цю кризу ЄС.

Причини появи та поширення євроскептицизму свідчать про те, що певний рівень опозиції завжди був до ідеї об'єднаної Європи, однак євроскептицизм набув популярності через вдале маніпулювання інформацією та фактами популістами та іншими політиками з нової Європи. Євроскептицизм користується попитом у недавно приєднаних до організації держав. Швидко розчарування, завищені очікування від організації, а, можливо, дається у знаки минуле під впливом прокомуністичних режимів. Так чи інакше саме ці держави стали основним катализатором

поширення ідей євроскептицизму. Опозиція до ЄС з'явилася разом з ЄС і знаходилася у латентному стані, однак популісти вивели її на новий рівень, перевели в активний стан, а Брекзит вивів євроскептицизм у практичну площину. Економічна і міграційна кризи та низка інших проблем, з якими стикається ЄС, стали лише прикриттям. Якщо європейські бюрократи розуміють це, то, передусім, повинні врегулювати питання інформаційної безпеки та сприяти уніфікації економічного та соціального розвитку в усіх державах-членах. А також донести до кандидатів-членів та потенційних членів, що таке Європейський Союз, як він працює, і що це організація, яка не тільки пропонує певні привілеї, але й також очікує певної віддачі.

Висновки та перспективи дослідження. Визначивши та проаналізувавши фактори, що впливають на зростання євроскептичних настроїв, варто зазначити, що будь-які зміни в системі функціонування впливають на позицію громадян до організації. Однак, є чинники, які впливають значно більше, ніж інші. До таких можна віднести прихід до влади у національних урядах популістичних політиків, вплив третіх сторін на політику-держав членів ЄС, економічна та міграційна кризи. А також найголовнішою причиною є слабкий рівень інформаційної безпеки в ЄС. Тому інституціям ЄС необхідно врахувати усі свої прорахунки і якнайшвидше вирішити наявні проблеми. Перспективним напрямком дослідження є детальне вивчення проявів євроскептицизму в інституціях ЄС та в національних урядах, а також визначити роль зовнішніх акторів у поширенні євроскептицизму.

Бібліографічний список/References:

1. Bickerton C., Guérot U. Perspectives on the future of the EU. 2019. URL: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/other-publications/perspectives-on-the-future-of-the-eu.pdf> (дата звернення 25.04.2020).
2. Convention determining the State responsible for examining applications for asylum lodged in one of the Member States of the European Communities – Dublin Convention. 2003. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:41997A0819\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:41997A0819(01)) (дата звернення 15.04.2020).
3. De Wilde P. Under what conditions does Euroscepticism flourish? An evaluation of different approaches and empirical findings. 2010. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/om/aktuelt/aktuelle-saker/2010/deWilde-trial-lecture.pdf> (дата звернення 25.04.2020).
4. Egenhofer C. Kaczyński P. The Ever-Changing Union: An Introduction to the History, Institutions and Decision-Making Processes of the European Union. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/228149154_The_Ever-Changing_Union_An_Introduction_to_the_History_Institutions_and_Decision-Making_Processes_of_the_European_Union (дата звернення 26.04.2020).
5. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Council (Health). 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/epsco/2020/02/13/> (дата звернення 27.04.2020).
6. Fine S. All at sea: Europe's crisis of solidarity on migration. *European Council of Foreign Relations*. 2019. URL: https://www.ecfr.eu/publications/summary/all_at_sea_europes_crisis_of_solidarity_on_migration (дата звернення 25.04.2020).
7. Hooghe L. Gary M. Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*. 2007. URL: http://garymarks.web.unc.edu/files/2016/09/hooghe_marks_sources-of-euroscepticism.pdf (дата звернення 01.05.2020).
8. How "European" do EU citizens feel? *Eurobarometer*. *European Commission*. 2016. URL: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/topics/fs5_citizen_40_en.pdf (дата звернення 27.04.2020).
9. Immigration in the EU. *Eurostat*. 2015. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/docs/infographics/immigration/migration-in-eu-infographic_en.pdf (дата звернення 30.04.2020).
10. Jones T. German AfD parliamentarian could be under Russian influence: report. *Deutsche Welle*. 2019. URL: <https://www.dw.com/en/german-afd-parliamentarian-could-be-under-russian-influence-report/a-48221119> (дата звернення 03.05.2020).
11. Larsen E., Cutts D. Do Terrorist Attacks Feed Populist Eurosceptics? 2020. URL: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1475-6765.12342> (дата звернення 30.04.2020).
12. Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts. *BBC*. 2016. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34131911> (дата звернення 01.05.2020).
13. O'Reilly E. How transparent are the EU Institutions? 2018. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/how-transparent-are-eu-institutions/> (дата звернення 25.04.2020).
14. Public Opinion in The European Union. *European Commission*. 2014. URL: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb81/eb81_publ_en.pdf (дата звернення 02.05.2020).
15. Results of the EU28 Survey 2018 on coalition building in the European Union. *The European Council of Foreign Affairs*. 2018. URL: https://www.ecfr.eu/page/ECFR269_EU_COALITION_EXPLORER_2018_V1.10.pdf (дата звернення 28.04.2020).
16. Risse T. Identity Politics and European Integration: The Case of Germany. 2005. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/idea-of-europe/identity-politics-and-european-integration-the-case-of-germany/475ADD44E57C492D972899D22E3334AA> (дата звернення 25.04.2020).

17. Taggart P., Szczerbiak A. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. 2002. URL: https://www.researchgate.net/profile/Aleks_Szczerbiak/publication/237536121_The_Party_Politics_of_Euroscepticism_in_EU_Member_and_Candidate_States/links/5534fb440cf2df9ea6a4122f/The-Party-Politics-of-Euroscepticism-in-EU-Member-and-Candidate-States.pdf (дата звернення 25.04.2020).
18. The EU economy: 2000 review. *European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs*. 2000. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication1716_en.pdf (дата звернення 01.05.2020).
19. The European economy since the start of the millennium. *A Statistical Portrait*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy/bloc-1a.html?lang=en (дата звернення 25.04.2020).
20. Treaty of Rome. *European Parliament*. 1958. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome> (дата звернення 25.04.2020).
21. Vanhoonacker S. Reforming the EU Institution – Challenge for the Council. The rotating Presidency of the Council of the EU. *University of the Maastricht*. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/projekt_papiere/sem5_vanhoonacker_schout_sicher.pdf (дата звернення 03.05.2020).
22. Walraed D. What are the trends and dominant drivers of Euroscepticism in the UK, Germany and European Union over the last decade? 2016. URL: https://www.ie-ei.eu/Ressources/FCK/image/Theses/WALRAED_Delfien.pdf (дата звернення 25.04.2020).
23. Wike R., Stokes B. Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs. *Pew Research Center*. 2016. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/> (дата звернення 27.04.2020).
24. Young people and Brexit: a generational divide. 2017. URL: <https://blogs.cardiff.ac.uk/wiserd/2017/02/24/young-people-and-brexit-a-generational-divide/> (дата звернення 28.04.2020).

Yakymchuk M. M. Factors of growing Euroscepticism in the EU

The article analyzed the main reasons of Euroscepticism. In particular, the author paid attention to the political conditions of Euroscepticism's increasing, and the causes of citizens' distrust in the EU. An interconnection between Euroscepticism and the crises in the EU and how these crises influenced a public opinion was determined.

According to the study, the reasons of Euroscepticism have divided into certain types. Opposition to the EU emerged with since the founding of the EU but was delitescent. During the twentieth century, despite some economic problems, the level of EU support grew steadily until 2007. However, due to the direct or indirect influence of internal and external factors, the opposition to the European Union began to gain momentum. As a result, Euroscepticism moved from a latent state to the implementation of practical tasks, an unprecedented process – the withdrawal of Great Britain from the organization.

Analyzing the statistical indicators of the citizens' position to the EU, as well as the domestic political situation in the organization, the author can conclude that not only significant economic and social problems have contributed to the growth of Euroscepticism. The growth of opposition to the European Union was influenced by the activities of populist parties and movements from Central and Eastern Europe, which began to join the organization after 2004. Eurosceptics from the new Europe uniting with anti-Europeans from the United Kingdom took advantage of the difficult economic situation in the organization and migration challenges. They also conducted a successful information campaign against the EU. As a result, confidence in the Union has dropped significantly. Furthermore, citizens doubt in the effectiveness of the organization was increased.

Key words: *Euroscepticism, populism, economic crisis, migration crisis, Brexit.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word **«Формат – Список – Нумерований»**). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтом <https://translate.meta.ua/translit/>

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Рєєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v HHI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitimacy novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzajemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№2, 2020 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-20-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.607.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25

Тел.: +38(048)7777591

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.law-books.od.ua

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 03.07.2020. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 13,1. Обл. видавн. арк. 15,8.
